

Mustra

A XIV. évfolyamába lépő folyóirat felelős szerkesztője éppúgy, mint minden magát felelősnek érző értelmiségi elbizonytalankodik a XXI. századi értékvesztések idején. Kicsi és nagyobb aggodalomra adó példákat sorolhatnánk, de tudjuk, hogy eddig evidens erkölcsi normák – kötelességek vagy csak szokások – egyre nehezebben érvényesíthetők. E folyamat egyidős az emberiséggel, csak éppen a változások sebessége okoz gondot.

Mindez összefügg az irodalommal, az olvasással, amely az évszázados értékek első számú közvetítője. Ismeretes ugyanakkor egy közelmúltban készült felmérés, amely szerint a 15 és 25 éves fiatalok közel harmada soha nem olvas könyvet. Lehet, hogy a megfogalmazás szélsőséges, de ezek a fiatalok sajnálatosan kimaradnak az értékek megismeréséből és követéséből, sőt mindabból a gyönyörűségből, amit az olvasás élménye jelenthetne számukra. Talán e gyönyörűségből való kimaradás egyéni ügy – vagy divatosan szólva „jog” –, de az irodalomon keresztül szerzett értékek hiánya már a közösséget, az országot, sőt a világ jövőjét érintik.

Mit várhatunk el azoktól, akik nem találkoztak az irodalom által közvetített értékekkel, a klasszikusokkal vagy a modernekekkel, akik üres tekintettel, s főleg üres fejjel nézik a képernyő kínálta bővít.

Meggyőződésünk, hogy a XXI. század csodás lehetőségeinek idején – és idesoroljuk a modern technika által nyújtott lehetőségek sokaságát – kemény erőfeszítéseket kell tennünk az igényes olvasási igények megmaradása, felkeltése érdekében.

Tudjuk, hogy a megfogalmazás éles és vitatható, de vajon társainknak érezhetjük-e az említett egyharmadot? Mennyiben értik meg ők a XXI. századot, mennyiben tudnak megfelelni az amúgy is nehezen feldolgozható világ kihívásainak?

Egy folyóirat lehetőségei korlátozottak, mégis kérjük szerzőinket, olvasóinkat s mindazokat, akik érzik az olvasás szerepét a kulturális értékek megőrzésében, segítsék munkánkat.

Együtt keressük a megoldást, ha kell, vitatkozzunk, de közösen tegyünk meg mindent annak a bizonyos egyharmadnak a csökkentéséért.

Jáki László

A Web 2.0 és az online identitás

Tószegi Zsuzsanna

A *World Wide Web* még húszéves múlta sem tekinthet vissza, e rövid időszak alatt azonban minden korábbi kommunikációs formánál jobban átrendezte az életünket.

Régebben más és más médiumokat használtunk a magán- és a közéletben, a munkában és a szabadidőben. A lakásokba bevezetett telefon a rokoni, baráti kapcsolatok ápolására szolgált, a munkahelyi telefonokat nem volt illendő magánügyben használni. A hivatalos leveleket írógéppel, a magánlevelet kézzel írtuk. Most ugyanazt a készüléket használjuk, akár a barátunkkal, akár a főnökünkkel beszélünk, ugyanazon a billentyűzeten írjuk a naplónkat, a dolgozatainkat, mint a leveleinket.

A „*médiakonvergenciának*” hívott jelenség nem csak az eszközök és funkciók integrálódását, összeolvadását jelenti. Ez csak a folyamat „látható” része; a mélyben az informatika, a távközlés és a média összefonódása zajlik, ahol már számítógépes vezérlés működteti a kommunikáció valamennyi válfaját. Így lesz az okostelefon egyúttal videokamera, amelyről azonnal föl lehet tölteni a világhálóra a frissen készült felvételeket, de kiváltja a régi hordozható rádió, magnó és televízió szerepét, majd hol e-book olvasóként, hol pedig műholdas helymeghatározóként funkcionál. Mindezt az teszi lehetővé, hogy a digitalizáció révén a korábban elválasztott csatornák helyett a különféle (alfanumerikus, akusztikus-auditív, vizuális) jelek továbbítása ugyanazon a csatornán történik.

A tér és az idő egységet alkot, egyik sem létezik a másik nélkül. A társadalom térben és időben egyaránt szerveződik. A mobil eszközök mindenütt jelenvalósága, az internethasználat robbanásszerű terjedése nemcsak a tér-idő viszonylatában generált alapvető változásokat, de totálisan átírta az emberek nagy többségének mindennapi életét is. Mára kialakult a – Manuel Castells szavaival – *hálózati társadalom*, amelynek térkonceptiója eltér a korábbiaktól. Castells a hálózati társadalom helyszíneit az „*áramlások terének*” nevezi. Az „áramlástér” a kommunikációs technika fejlődése révén képes nagy távolságokat áthidalni, ezáltal egyidejűvé szervezni a társadalmi gyakorlatot.¹

A kommunikációs forradalomhoz hozzájárult a Web 2.0 néven ismertté vált úgynevezett közösségi média megjelenése. A Web 2.0 név arra utal, hogy a 90-es években megismert webes technológiának ez az újabb, második generációs változata, amely lehetővé teszi, hogy hétköznapi emberek hozzák létre és tegyék közzé az internetes tartalmat az online közösség számára. A siker óriási: a közösségi média szimbólumává és messze a legnagyobb felhasználói létszámot magáénak tudó szolgáltatásává vált Facebook 2012 áprilisában 955 millió regisztrált felhasználót tartott nyilván.²

A közösségi média a sarkaiból forgatta ki az évezredes kommunikációs sémákat: míg korábban kizárólag a „kevesen szólnak sokakhoz” modell érvényesülhetett, az ezredforduló e téren is gyökeres változást hozott. Tömegek választják az önkifejezés terepéül a „*webkettes*” felületeket: szövegek, fotók, videók milliárdjai árasztják el az internetet, és azt vesszük észre, lassan eltűnik a határ az alkotó és a befogadó között; mindannyian hol ebben, hol abban a szerepben lépünk az internetes közösség színpadára.

A digitális világ alapjaiban változtatta meg az identitáshoz fűződő viszonyunkat. Nem is olyan régen az identitás elválaszthatatlan volt a veleszületett, testi mivoltukban meghatározott tulajdonságoktól. Mostanában meg azt látjuk, egyre többen alakítanak ki a maguk számára virtuális személyiséget, „*avatárt*”, amellyel az online világban szerepelnek. Miután nincs közvetlen kontroll, a férfi nőnek, az idős fiatalnak állíthatja be önmagát, kedve szerint cserélgetve a kiválasztott szerepeket. Emberek tömegei közölnek magukról álnév alatt hamis adatokat a társkereső oldalakon, vagy nicknevek mögé bújva nyilvánítanak véleményt a fórumokon. Vajon mi az oka, hogy nem vállalják a valódi énjüket? Tovább élnek a régi, rossz beidegződések, átöröklődik a hatalomtól való félelem? És melyik hatalom aggaszt jobban: a politikai hatalmat gyakorló államé, vagy a „*Nagy Testvéré*”, amely az összes egérkattintást, valamennyi online „megmozdulást” regisztrálja és őrzi rólunk?

¹ András Ferenc: A tér mint kommunikációs színhely. In: *A 21. század kommunikációja. Mobil információs társadalom.* [online] [2013.05.08.] <http://www.socialscience.t-mobile.hu/dok/11_andras.pdf>

² *List of virtual communities with more than 100 million active users.* [online] [2013.05.09.] <http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_virtual_communities_with_more_than_100_million_users>

A személyes identitás

Az ember személyiségét több dimenzióban ábrázolhatjuk. Testi mivoltának alapvető jegyei már a méhen belül kialakulnak, és ezek a jegyek a későbbiek során befolyással vannak az énkép kialakulására – olyannyira, hogy az ember önazonossága elválaszthatatlan az önmagáról kialakított testképtől. Az értelmi dimenzió a gondolkodás, az emlékezet, az intelligencia, a problémamegoldás együttese. Az érzelmek felismerése, megélése, megértése és kezelése az érzelmi fejlődés dimenzióhoz tartozik. A társadalomban kialakuló kapcsolatrendszer, a kommunikációs képesség, a konfliktuskezelés a kapcsolati (szociális) dimenzió körét alkotja.

Az identitást több szempontból is definiálhatjuk, de bármelyik aspektust választjuk, mindegyik esetben igaz, hogy a személyes identitást alapvetően a veleszületett tulajdonságok határozzák meg. Az énkép tehát a testi mivoltunkban gyökerező, belső struktúra, amely kognitív, emocionális és motivációs elemeket, tudatos és tudattalan tartalmakat egyaránt magába foglal.³

Felix Stalder, a digitális kultúra és hálózati technológia ismert kutatója is foglalkozott azzal, az identitás miként változott az idők során. Az elmúlt századokban az egyén kétféle: fizikai, illetve adatközpontú identitással rendelkezett. E két identitástípus egymással szorosan összefügg, ugyanakkor élesen el is különül egymástól. A fizikai identitás alapját a mindennapi életben való jelenlét képezte. Az adatközpontú identitás az egyént individuumként megjelölő írott dokumentumokra alapozódott.⁴ Az emberek adatait tartalmazó dokumentumokat (például anyakönyveket) az egyház, illetve az állam kezelte és tartotta karban.

Az identitás nem lezárt, statikus állandó, hanem az időben dinamikusan változik (életkor, társadalmi státus). A változást a szülők, a család, a kisebb-nagyobb közösségek által gyakorolt hatások idézik elő. Ami a társadalmi státust illeti, ennek alakulásában a személyiségnek van a legnagyobb szerepe, bár ez a folyamat sem a körülményektől, a lehetőségektől függetlenül megy végbe.

Élete során az ember különböző szerepeket tölt be, és ezek a szerepek – amelyek nagy része az életkortól is függ – alapjában határozzák meg az identitását. A megélt szerepek tulajdonképpen strukturálják az egyén élettörténetét, az általuk nyert tapasztalatok beépülnek a személyiségbe. A továbbiak során az átélt élmények kisebb-nagyobb mértékben a személyiség meghatározó jegyeivé válnak.

Az egyének által felvállalt szerepek részben az azt létrehozó, azt betöltő egyéntől, de legalább ilyen mértékben a kulturális és társadalmi kontextustól függenek. A különböző szerepek jól illusztrálják a személyes és a társadalmi identitás dinamikáját.

Az identitáskutatás klasszikusaként számon tartott Erik H. Erikson értelmezésében a személyes identitás minden egyes ember jellemző sajátosságainak összessége, melyet az egyén testi mivolta, a szülők által sugallt minták, valamint a szocializáció során őt érő, egyre bővülő benyomások és társadalmi tapasztalatok határoznak meg. Az egyén tulajdonképpen „*társadalmi környezetének kulturális mintakészletéből alkotja meg önmagát*”, igyekezvén hasonulni a többiekhez.⁵

A személyes identitás az egyént körülvevő társadalmi és kulturális struktúrák befolyása alatt, azokkal kölcsönhatásban alakul ki. A „társas lény”, az ember igyekszik a számára meghatározó jelentőségű közösség normáira, értékeire tekintettel cselekedni. Az egyéni identitás alakulását meghatározza az a közösség, amelyhez az ember tartozik, illetve tartozni akar – és ennek a közösségnek nem feltétlenül kell földrajzilag meghatározottnak lennie.

Ma divat lett „*identitás- és értékválságról*” beszélni. A személyes identitás alakulását a korábbi történelmi korszakokban sokkal inkább meghatározták a hagyományok és a múltban gyökerező vallási, szülői stb. orientációs minták. Tény, hogy a személyes identitást egyre nehezebb összerakni a félelmetes mennyiségben áradó információk, szerepmodellek, a folyamatosan változó életkörülmények közepette. Malinák Judit egyenesen „*patchwork-identitásnak*” nevezi a napjaink „*demasszifikálódott*” médiája által közvetített életstílusminták és szerepmodellek sokféleségéből, darabonként összerakott személyes énképet, amelyhez az egyén belsőleg is igyekszik idomulni. Malinák szerint „*az identitás formálódása a fejlődésregények zárt elbeszéléseinek mintája szerint már nem értelmezhető. Az egyénnek mindig az aktuális szituációban kell eldöntenie, hogy identitásának mely része élvez prioritást.*”⁶

A személyiség ilyenét alakulását a kommunikációs eszközök forradalmi változása idézte elő. Korábban, a tömegmédiá (mass media) uralma alatt viszonylag kevés médium (magazinok, szappanoperák stb.) közvetítette a meglehetősen jól behatárolható és viszonylag kevés szerepmodell, életstílus-mintát, amelyek mentén ki lehetett alakítani egy zárt identitástörténetet.

Amíg „*offline-módban*” a létezmódunk térhez és időhöz kötött, az online térben elveszítjük létünk fizikai jellemzőit. Az online világ az „*Olimposzon élő istenek létmódját idézi*”. Az online szín nem ad támpontot ahhoz, hogy megállapítsuk,

³ Garai Dóra: Identitásvesztés és identitás-alakulás az emlékek tükrében. In: *Gyógypedagógiai Szemle*. 2007. 1. sz. [online] [2013.05.09.] <http://prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=10&jaid=73>

⁴ Felix Stalder: Az analógtól a digitális identitás felé. Szabó Géza fordítása. In: *Korunk*. 2000. április [online] [2013.05.09.] <http://felix.openflows.com/html/id_ana_dig_hu.html>

⁵ Malinák Judit: A személyes identitás létrejötte a médiakultúra globalizálódásának kontextusában. In: *A kultúra kódjai*. Bp.: MOME, 2008. p.77-91.

⁶ Malinák, i. m.

éppen kivel, kikkel kerültünk kapcsolatba. Az online összeköttetés nem a fizikai valóságból, hanem a virtuális térben játszódó történésekből építkezik, és – ellentétben az offline kapcsolatokkal – bármikor megszakítható, bármikor újra folytatható.⁷

Az online identitás válfajai: digitális és virtuális identitás

A XXI. században az új kulturális alkotások egyre nagyobb hányada már digitális környezetben születik. Az interneten zajló kommunikáció eddig nem ismert, új viszonyt teremt a világ értelmezése és megtapasztalása, illetve a hétköznapi környezet terén, de újra értelmezi az ember testi és szellemi léte közötti viszonyt is. „*A digitális kultúra rohamosan fejlődik, és az emberi életből egyre nagyobb szeletet hasít ki, részben a hagyományos kommunikációs formák rovására, másrészt azokat tovább erősítve.*”⁸

Újabban gyakran találkozunk a szakirodalomban a következő jelzős szerkezetekkel: online, virtuális, digitális identitás. Akár szinonimáknak is gondolhatnánk ezeket a kifejezéseket, pedig egyre inkább kikristályosodik a közöttük lévő különbség.

Az *online identitást* gyűjtőfogalomnak tekinthetjük, amely a számítógépes eszközök segítségével a világhálón megjelenő személyiség valós vagy kitalált azonosító jegyeit tartalmazza. Egyre inkább megkülönböztethetővé válik az online identitás két ismert válfaja: a digitális, illetve a virtuális identitás.

A *digitális identitás* nem más, mint egy információhalmaz, amely az egyén előre meghatározott szinten zajló azonosítására szolgál. Az autentikációt infokommunikációs eszközök végzik; a digitális közegben ezek azonosítják az embereket. A digitális azonosító rendszerek egyre nagyobb teret nyernek az e-kereskedelemtől az elektronikus kormányzat ügyfélkapujáig, a vonalkódos olvasójegyektől a biometrikus útlevelékig. A digitális azonosító rendszerek az analóg világ adatközpontú identitáskezelő nyilvántartásainak a szerepét veszik át; túlnyomó többségükben valós adatokat kezelnek. Így a digitális identitás alatt azokat az információhalmazokat értjük, amelyek a hús-vér emberek meghatározott jellemzőit, a valóságos életben hozzájuk kapcsolódó adatokat tárolják digitális eszközökön. A digitális identitásjegyeket tartalmazó rendszerek nagy többsége az emberek adatait akarattuktól függetlenül tárolják. (Ilyen adat például hazánkban a személyi azonosító szám, az útlevél, a társadalombiztosítási azonosító szám stb.)

A *virtuális világot* számítógépekkel generálják. A háromdimenziós térben a felhasználók gyakran különféle segédeszközökkel (például fejhallgatóval, speciális kesztyűvel) „közlekednek”. Két nagy csoport ismeretes: a valós világot leképező, illetve a képzeleten alapuló *fantasy* világa. Itt hozzák létre – jószerével szabadon alakítva – virtuális személyiségüket azok az emberek, akik önszántukból akarnak szerepelni e képzelet alkotta világban.

A *Magyar virtuális enciklopédia* meghatározása szerint a *virtuális identitás* a világhálón keresztül folytatott kommunikáció (levelezés, csevegés, blog, szerepjáték stb.) során használt, sajátos identitás. A virtuális térben az önazonosság legfőbb hordozóinak – az emberi testtel együtt a valós identitás – legfőbb jellemzői háttérbe szorulnak. A felhasználók gyakran csak becenevet használnak, fizikai adottságaikat tetszés szerint választva meg. A valóságos embert a virtuális térben gyakran helyettesítik szabadon választott tulajdonságokkal felruházott virtuális testtel, az avatárral. A virtuális identitás lehetővé teszi a személyiség megsokszorozását; ez a lehetőség a hagyományos identitás, a valóságos „én” feloldódásaként is értékelhető.⁹

A 3D-s virtuális világ egyik legismertebbike – melynek angol neve igen találó – a 2000-es évek elején kifejlesztett „*Second Life*”, amely a valóságos világ sok elemét építi föl újra: az avatárok itt vásárolhatnak (valódi dollárokért), partikat szervezhetnek, kapcsolatokat építhetnek, amelyeket aztán vagy ápolnak a valós életben is, vagy nem. A *Second Life* népszerűsége rövid idő alatt futott föl: 2010 novemberében 21,3 millió regisztrált felhasználója volt.

Az avatár az egyén hasonmása, a személyiség képi reprezentációja a virtuális világban. Az avatár tulajdonképpen egy hibrid, az „*én fizikai létezésén túli, digitális megtestesülés*”, „*olyan térben létezik, ahol az identitás saját magunk által meghatározott, és nem kívülről ránk kényszerített*”.¹⁰

Személyes identitás az információs társadalomban

Nem nehéz fölismerni, hogy az információs társadalomban, a digitális technológiák és a virtualizáció terjedése miatt változóban van a személyes identitás, csakúgy, mint az identitásról alkotott kép. Más identitásmodellek alakulnak ki, más módon kell kezelni a személyazonosító adatokat, másképpen kell megoldani a személyes adatok védelmét, mint a papíralapú adatnyilvántartások korában.

⁷ Csepeli György: Az online társasság. In: *Digitális Identitás*. [online] [2013.05.09.] <http://digitalisidentitas.blog.hu/2012/04/24/csepeli_gyorgy_az_online_tarsassag>

⁸ Csákvári József: Avatarkultúra: a digitális identitás természete és jelentősége. In: *Jel-kép*, 2008. 19. évf. 2. sz. p. 21-33.

⁹ Virtuális identitás. Összeállította: Bedő Viktor. In: *Magyar virtuális enciklopédia*. [online] [2013.05.09.] <http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/inf/virtualis_identitas.htm>

¹⁰ Csákvári, i. m.

Az online személyiség szinte tetszőleges alakítása, a környezet állandó változása egyre több biztonsági problémát generál, amelyek kezelése mind több energiát és költséget emészt föl. E felismerésből kiindulva az Európai Unió a 6. Kutatási keretprogramban támogatta a *FIDIS (Future of Identity in the Information Society)* projektet 2004 és 2009 közt. Hazai részről a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) vett részt a kutatásban. A frankfurti *Johann Wolfgang Goethe Universität* által vezetett kutatás eredményeit a *Springer* kiadónál megjelent, vastos tanulmánykötet foglalja össze.¹¹

A kutatók az identitás fogalmának definiálása során arra a következtetésre jutottak, hogy manapság egy adott individuum nem egy egységes képet alkot, a személyazonosság különböző információhalmazokból, részleges identitásokból tevődik össze. Különálló halmazt jelent például a törvény által meghatározott – és országonként eltérő – személyi azonosító adatok köre, más célt szolgálnak a társadalombiztosítási adatok, megint mást a munkavisztonnyal kapcsolatos vagy netán a bankszámlához kapcsolódó információk. Mindezek összessége alkotja a személyes identitás adatolt részét, ehhez járulnak a személyiség adottságai, tulajdonságai. Hogy ezek közül mikor, mit adunk meg magunkról, az már helyzet- és kontextusfüggő.

Az FIDIS kutatói meghatározták az „*identitás identitását*”, vagyis azt, hogy milyen összetevőkből állnak, és milyen kategóriákba sorolhatók a személyazonosság digitális reprezentációi. Megállapították, hogy az egyes identitásábrázolások nem a teljesség igényével tükrözik az egyént, mint szubjektumot; hanem célhoz kötötten csak egyes jellemzőket emelnek ki.

Online anonimitás pro és kontra

Jim Giles így kezdi a *New Scientist*-ben megjelent cikkét: az online anonimitás luxusát többé már nem engedhetjük meg magunknak. A megoldást ráadásul nem is jogszabályi előírások hozzák meg: a szolgáltatást nyújtó cégek építenek ki olyan rendszereket, amelyek soha nem látott pontossággal azonosítják a felhasználókat. A közösségi portálok járnak az élen: a *Facebook*, a *Google+*, a *LinkedIn* és a többi hasonló szolgáltatás élen jár az internetes bűncselekmények elleni küzdelemben azért, hogy – elvileg – ide csakis valós névvel lehet feliratkozni. De vajon a felhasználók készen állnak-e arra, hogy a hivatalos nyilvántartásokban szereplő adataik és az online identitásuk között ne legyen eltérés?

Egyelőre úgy néz ki, a felhasználóknak nemigen akaródzik megadniük valódi adataikat az interneten zajló kommunikáció során. A *Microsoft Passport* szolgáltatás a 2000-es évek elején az adatvédelmi szószólók ellenállása miatt megbukott. Aztán jött – és győzött – a *Facebook*. A közösségi háló alapelve és felépítése miatt hamar gyanússá válik az, aki nem a valódi nevével és adataival regisztrál: hogyan talál barátokra, ismerősökre, hogyan épít kapcsolatokat, ha nem vállalja önmagát?

Az utóbbi években a *Facebook* további, nem várt sikereket ért el: egyre több intézmény és vállalkozás építi ki saját profilját a közösségi oldalon, ahol szolgáltatásait, programjait stb. ajánlja a felhasználók figyelmébe. A *Facebook* integrálódása az üzleti világba soha nem látott mértékben növeli a közösségi oldalra feliratkozottak létszámát és a felhasználói aktivitást.

Sajnos ezt a jól kitalált és meglehetősen jól működő rendszert is ki lehet játszani. A *Facebook* vezetői már rákényszerültek arra, hogy külön programot fejlesztesse ki, amelyek kiszűrrik a robotok által generált hamis „*lajkokat*”, a tetszésnyilvánítás bevett formáját. A közzétett adatok arról szólnak, hogy mindössze egy százalék körülire teszik azokat a *lajkokat*, amelyeket nem valódi személyek, hanem szavazórobotok adnak le. Arról, hogy hány *lajk* van a *Facebook*-on, nincs hozzáférhető publikus adat, de a nagyságrendre következtethetünk abból, hogy a 4 millió magyar felhasználó csak az első 10 helyen álló oldalra 6 millió szavazatot adott le.¹²

A *Google+* belátható időn belül összefonódik a *Facebook*-kal, így kialakul egy *de facto* internetes személyazonosító rendszer. A csalók, trollok, spammerek remélhetőleg egyre inkább kívül maradnak ezen a körön.

Giles idézi a *Google* elnök-vezérigazgatója, Eric Schmidt nyilatkozatát, amelyben kifejtette, mennyivel jobb lenne az internet, ha valamennyi felhasználóról tudhatnánk, valójában kicsoda. Így ki lehetne szűrni a hamis identitással jelentkezőket, elsősorban a csalókat, a spammereket és a többi kártékony alakot. Az internettel kapcsolatos jogos félelmek is csökkennének, ha sikerülne visszaszorítani a hitelkártya-adatokkal visszaélők káros tevékenységét, amely csak az Egyesült Államokban évente több száz millió dolláros kárt okoz a kiskereskedőknek és a kártyatársaságoknak. Ha csak a valós identitás igazolása után lehetne használni az internetet, drasztikusan csökkennének a lopott bankkártyákkal vagy csalással megszerzett adatokkal történő visszaélések.¹³

A *Google*-főnök nem tért ki arra a további potenciális előnyre, amely az illegális internethasználat révén következhetne

¹¹ *The Future of Identity in the Information Society: Challenges and Opportunities*. Berlin: Springer, 2009. p.508.

¹² Az adat forrása: [online] [2013.05.09.] <<http://www.socialtimes.hu>>

¹³ Giles, J.: The Real You: Say goodbye to online anonymity. In: *New Scientist*. 2011. 2836. sz. [online] [2013.05.09.] <<http://www.newscientist.com/article/mg21228361.800-the-real-you-say-goodbye-to-online-anonymity.html>>

be. Az internet fantasztikus méretű felfutása néhány ágazatban hanyatlást idézett elő. Ismertek azok az adatok, amelyek a szerzői jogi védelem alatt álló művek illegális fel- és letöltése miatt elszenvedett anyagi és erkölcsi veszteségről szólnak, főként a zene- és a filmiparban. A CD-előállítók és -forgalmazók gyakorlatilag tönkrementek; a nyomtatott sajtó – főként a nagy múltú napilapok – példányszáma drasztikusan visszaesett. Mindez a kár szintén elkerülhető volna, ha az internetet csakis a valós identitást fölfedve lehetne használni. Egyelőre ezek a törekvések azonban kudarcot vallanak a felhasználók és az őket támogató jogvédők ellenállásán.

Nem csoda, hogy ellenérzés alakul ki a felhasználókban a róluk minden internetes egérekattintást őrző rendszerekkel szemben. Egyelőre ezeket az adatokat az üzleti bevételek növelése érdekében használják föl, de sok embert az is zavar, hogy a magánéletébe is befurakszik az erőszakos reklámokkal az üzleti világ.

Azt mindenki elfogadja, hogy az online kereskedelmi, banki stb. szolgáltatások a „hamis identitások” kiküszöbölésében érdekeltek, ezért speciális eljárások közbeiktatásával ellenőrzik a felhasználók azonosságát. Az elektronikus átutalásokat lebonyolító rendszerek hibátlan működésében a felhasználók is érdekeltek: az azonos érdek megteremti a közös nevezőt az üzleti szféra és a felhasználók között.

Az adatvédelmi szakértőkkel együtt sokan vallják, hogy az embereknek joguk van az anonimitáshoz, és ezt akár az általuk létrehozott virtuális identitás mögé rejtőzve, a digitális maszkot viselő avatárok segítségével is megőrizhetik.

Mélyinterjú olvasó és nem olvasó diákokkal

Csekő Györgyi

Valóban izgalmas kérdés, mitől lesz valaki olvasóvá, milyen élmények formálják az életét, alakítják a sorsát úgy, hogy a könyv és az olvasás nélkülözhetetlen szükségletévé váljon. Egyáltalán van-e a könyveknek olyan hatása, hogy az megváltoztatja az ember személyiségét? A jó könyvek valóban hatnak és sugároznak? Ez ugyan nagyon személyfüggő, de azt hiszem, igen, szinte érezzük, jobba, többé, mássá lettünk általuk. És kiből lesz, és kiből nem lesz olvasó? Vajon miért? Van olyan is, aki a gimnáziumi tanulmányai ellenére sem tartja önmagát olvasónak, pedig ez gimnazistaként valójában elkerülhetetlen. Mi nem tetszik neki? Az ő ízlésvilága vajon mit kíván, hogy alig tud néhány könyvcímet felsorolni?

A 9. osztályosok mindig hitetlenkedve néznek, amikor az irodalomtanulás élményszerűségéről beszélek. Volt már benne részük, köszönik, olyan ez a tanóra is, mint a többi. Aztán amikor felolvassák, bemutatják az általuk leginkább kedvelt, „szép” szövegeket, akkor valamennyien érezzük, hogy a legínycsiklandóbb süteményrecept és egy vers vagy akár csak egy prózarészlet között is mekkora különbséget lehet felfedezni. Mert minden jó szöveg hat, ereje van, és feszültséget teremt. S ez a feszültség elegendő ahhoz, hogy újra és újra át akarjam élni a regény kínálta örömeit, ami már valójában akkor beinduló folyamat, amikor a könyvet kézbe veszem. Nos, nézzünk két olyan diákot, akik olvasónak, majd két olyat, akik nem olvasónak vallják magukat.

Beszélgetés az olvasóval

Az első riportalany Magyarország igen távoli szegletében, a magyar–szlovén határ kiszegelésében, Orfalun él. A vele való beszélgetés nyáron folyt, amikor diákjaimmal a közeli Vend-égbolton táboroztunk. Gyönyörű hely, kedves, egyszerű, melegszívű emberek lakják. Az iskolások már Szentgotthárdra járnak a sulibusszal vagy misebusszal, attól függően, mikor kiket és éppen hová kell szállítania. Olyan utazó emberek, akiknek a kezében vagy egy regény vagy az imakönyv van.

B – interjúalany, T – a kérdező tanár

T: – Szervusz! Jó itt lenni, jó vissza-visszatérni Orfaluba hozzátok! Mi még nem találkoztunk, Csekő Györgyi vagyok.

B: – Jó napot kívánok! Mennyi időre tetszettek jönni?

T: – A szokásos nyolc napra. Milyen a kullancshelyzet?

B: – Akad, akad... szedegetjük ki magunkból.

T: – Nálam van kiszedő háromszög! – jó lenne megúszni az idén is a kis rémeket. Örülök, hogy átsétáltál hozzánk, a bátyád említette, hogy veled tudnék beszélgetni.

B: – Mégis miről? *(Nyugtalanul kérdi. Kezével a haját sodorja.)*

T: – Ne izgulj, nem fogok kellemetlen kérdéseket feltenni. Csak kötetlen beszélgetésre gondoltam. Azt tudod, hogy itt jelenleg milyen tábor van?

B: – Igen, olvasótábor.

T: – Ennek ismeretében, mégis milyen kérdésekre számíthatok?

B: – Arra kíváncsi, hogy miket olvasok?

T: – Igen. Megengeded, hogy tegezzek?

B: – Hogyne!

T: – Az is érdekel, de szeretném, ha előbb röviden bemutatkoznál.

B: – B-nek hívnak, 15 éves vagyok, és környezetvédő szeretnék lenni.

T: – Hát igen, aki ilyen gyönyörű természeti környezetben él, annak ez kötelessége is. Van itt mit óvni.

B: – Hm, ... Jó lenne ezt az erdőt és ezt az égboltot sokáig látni! Két idősebb testvérem van, a bátyám Pesten, egyetemen

tanul, a másik testvérem középiskolás. Az apukám asztalos, az anyukám ápolónő.

T: – Úgy tudom, hogy Orfalu végén laktok.

B: – Igen, a legutolsó házban. Kiadó szoba is van. Én egyébként jó tanuló vagyok.

T: – Számszerűsíteni?

B: – Négyes.

T: – Nálatok ki olvas a családban?

B: – A legtöbbet én meg anyukám. A bátyám az egyetemi könyveit. A többiek nem igazán olvasnak. Anyukám Stephen Kinget olvas, apukám meg újságot.

T: – Meg tudnád becsülni, hány könyvetek van otthon?

B: – Körülbelül 200 darab.

T: – Hogyan tudsz könyvekhez jutni?

B: – Szentgotthárdon a könyvtárba le lehet adni, mit szeretnék. És megszerzik.

T: – Szóval előjegyzésre?

B: – Igen. Mindig csak egy könyvet kölcsönzök, a másikat előjegyeztetem.

T: – Miért nem többet?

B: – Egyszerre egy elég.

T: – Honnan informálsz, ki ad tanácsot, hogy mit olvass el?

B: – Látom, mi az, amit anyu olvas, meg néha a testvéreim is mondják.

T: – Más nem szokott számodra könyvet ajánlani?

B: – De igen, az ofóm, a magyartanárom is.

T: – Mit szeretsz olvasni?

B: – Becca Fitzpatrick *Csitt, csitt...*, Stephenie Meyer *Alkonyat*, Claudia Gray *Evernight* – ilyesmiket.

T: – És magyar szerzőktől?

B: – Csak a kötelezőket, de azt sem mindet. A *Légy jó mindhaláligot* nem olvastam. Az eleje nagyon unalmasan indult.

T: – Olvasmány-feldolgozásnál nem derült ki, hogy elmulasztottad?

B: – Nem. Meg nem csak én nem olvastam.

T: – Tudnál olyan részletet említeni, amit igazán szívesen olvastál?

B: – Nem.

T: – Kár.

B: – Mégis, mégis, mégis! Stephenie Meyertől a *Twilight*-ből Isabella történetét. Bella önszántából úgy dönt, hogy édesapjához, az esős Forks kisváros rendőrfőnökéhez költözik. Az iskolában kíváncsisággal és olykor szeretettel fogadják, egyvalaki azonban kifejezetten ellenséges vele. Ő Edward Cullen. A város környékén élő indián rezervátum tagjai félelmetes meséket sutognak Edwardról és a családjáról. Megismerkednek, s számos titok merül fel a fiúval kapcsolatban. Bella egyre inkább beleszeret, s egy kis nyomozás után rájön Edward legféltettebb titkára. A fiú és a családja vámpírok, de csak állatok vérével táplálkoznak, így „vegetáriánusnak” nevezik magukat. Ez a titok Bella és Edward között csak még szorosabb kötelékhez vezetett, és egymásba szerettek. Időközben Bella még nagyobb bajba keveredett, három vérszomjas vámpír szomjazott a vérére. De ekkor jön Edward és a családja, és megmentik az életét. A történet végén Bella és Edward együtt mennek a végzősök báljába.

T: – Szóval ez ragadott meg.

B: – Én tudom, hogy ez a könyv morbidnak és idiotának tűnik, de mindennek két oldala van. Ebben a könyvben rátaláltam az álmaimra, amelyet titokban kívánok, a szerelemre, amelyben hiszek, s a *szépre*. Miközben olvastam, mindig történt velem valami: félttem, szerettem, kiborultam, izgultam, agyaltam, elgyengültem, szórakoztam, nevettem.

T: – Húha! Még a végén arra fogsz rávenni, hogy én is elolvassam! (*Csend.*) A szöveget végig értetted?

B: – Nem.

T: – Na, és akkor ilyen esetben mit csinálsz?

B: – Visszalapozok. Olvasáskor nem a gyorsaság számít, hanem a megértés.

T: – Amit említettél, azok jobbra kalandok, *science fiction*-ek, azokban vissza kell néha lapoznod?

B: – Igen. De lehet, hogy csak azért, mert az a rész nagyon teszik.

T: – Na, épp egy ilyen részletre lennék kíváncsi.

B: – Jó, de most nem jut az eszembe.

T: – Kár. Ha olvasol, akkor hány órát szoktál olvasni?

B: – Egy-két órát még lefekvés előtt.

T: – Milyen szerepet játszik a könyv az életedben?

B: – Szeretem, ha érzelmileg megfog.

T: – Kifejtenéd, mi szokott megfogni?

B: – Amibe bele tudom élni magam, ami rólam is szól. Legyen szerelmes, kalandos.

T: – És ha annyira tetszik, akkor készítenéd érzésként, hogy a birtokodban legyen?

B: – Egy kicsit igen, de nem veszem meg.

T: – Ha félmillió forint ütné a markodat, mit vennél rajta? Most ne gondolkodj, csak sorold fel minél gyorsabban!

B: – Új ruhát, hajsütővasat, cipőt, táskát, sminkkészletet, az akváriumba halakat, egy laptopot, meg lehet, hogy elutaznék a családdal Olaszországba, Franciaországba, Ausztriába, mert utazni szeretek. És vennék útikönyveket is.

T: – A közelmúltban milyen könyveket vettetek?

B: – Semmilyen.

T: – Szerinted jó ajándék lehet a könyv?

B: – Néha igen, de csak ha tényleg jó.

T: – Mikor jó?

B: – Ha nem bírom lerakni, és már várom, hogy folytatni tudjam.

T: – Ajánlhatok én is neked néhány művet?

B: – Igen.

T: – Sohonyai Edit, Leiner Laura könyvei rólad is szólnak. Szívesen ajánlom Dragomán György *Fehér király* című regényét. Nézz utánuk a könyvtárban vagy az interneten. A hálón is informálódhatsz, számos „könyvmolyképző” van, ahol az olvasni szerető fiatalok egymásnak jónál jobb műveket mutatnak be.

B: – Köszönöm, lehet, megnézem.

T: – Köszönöm én is a beszélgetést. Szervusz.

„Vámpírosdi”

A beszélgetésért, a rám fordított időért pár ajándéktollat adok a kezébe, még felcsillan a szeme, s eltűnik. Ez a nagylány olvasó, akinek bár befolyásolható lenne, mit vegyen kézbe, mégsem így történik. A véletlen vak szerencsére bízva kerül a kezébe ez-az, s legfeljebb leteszi, ha nem olvassa szívesen vagy unalmasnak találja. Az érzelmei és józansága vezeti.

Nekem az határozottan tetszett, hogy nyíltan és őszinte egyszerűséggel pergett a beszélgetés, a kezdeti feszültséget könnyen legyűrte, mivel hamar kiderült, közös érdeklődésünk az irodalom. Nyilván jelentős befolyással bír a szociokulturális környezet, s nem véletlen az sem, hogy a falu legtávolabbi szegletébe milyen könyvek jutnak el. Azért talán mégis többen lennének felelősek, hogy Stephenie Meyer rémségein kívül az olvasni szerető emberekhez más művek is elérhetőek legyenek. Nem tudok abba a ténybe sem beletörődni, hogy a magyar múltat is felszínre hozó realista-romantikus gyermekorsók nál a vámpírtörténetek érdekfeszítőbbek lennének.

Az foglalkoztatott e beszélgetés után, hogy mitől olyan népszerűek ezek a „vámpírosdik”.

Némi tehetséggel, írói vénával bárki tud ilyet szerkeszteni. Az egész olyan, mint a hólabda, aztán csak jó keményre és kerekre kell gyúrni, s jó nagyot dobni. Meglepő, hogy milyen sokakat talál el. Még a hatása is váratlan, s különleges.

Nos, kellenek romantikus helyszínek, például: erdő, kripta, temető, elhagyott ház, veszélyes terepek, csodaszép vízesés. Néhány elejtett talányos mondat, amit valójában az olvasónak kell értelmeznie és kiegészítenie. Kell egymáshoz illő, de különmű fiatal pár, akiket a véletlen sodor egymáshoz, majd szépen lassan egymásra hangolódnak. Ja, és nem árt, ha a családjuk közt régi ellenséges viszály uralkodik, és feltehetően minden szerencsétlenség is abból adódik (Montague és Capulet). Jók a szerepcserék, a bosszúelemek, az igazságkeresés, a hozzá kapcsolt érdekes, mágikus tárgyak, (csodatévő gyűrű, varázserejű kard, vasfüves tű, ráadásul érdekes tárgyakon kommunikálnak, ez utóbbi engem is megfogott – de csak ez! stb.).

Az izgalom fokozására használt banális elemek: nyitódó és záródó ajtók, némi hangeffektussal. A borzongás minden lehetőségét felkínálja (nem találja a kulcsot, majd nem indul be a kocsi, vagyis olyan apró bosszúságok, amelyeket valamennyien jól ismerünk – hát nem is vár mást a befogadótól, mint az azonosulást).

A bosszú mellett ott található párhuzamosan a jóra törekvés is, a megmentési szándék, a kiszabadítás. Elindul a rémtettek sorozata, a vér is csorog minden irányba, csak úgy.

A leleplezés is látványos. Napjainkban a nő menti meg a férfit – naná, hogy szerepcsere, küzdelem és öldöklésjelenetek a kemény ellenfelekkel, akiket nem lehet egykönnyen lerázni. A küzdelem végén hangzik el a bűvös mondat: „*A véremet adom érted*”, persze a szerelmi vallomást is a lány adja, Tatjana II.

A *Vámpírnaplók* című tv-sikerszéria eleinte közepes kritikákat kapott, de később a kritikusok megegyeztek abban, hogy a sorozat fejlődött az évad folyamán; sőt a második évad általánosan pozitív visszajelzéseket kapott. Ráadásul számos díjat és jelölést szerzett; nyert egy People’s Choice-díjat és hét Teen Choice-díjat. 2012. május 3-án a The CW felvette a *Vámpírnaplók* negyedik évadját – idehaza nemcsak a könyv, hanem a tv-változatuk is óriási siker a fiatalok körében. Hihetetlenül izgalmas lehet, ha valaki nappal törítanár és éjjel vámpír. Csakhogy ezek az alteregók a magyar irodalomban sokkal jobban megírt változatokban léteznek. A diákok sajnos egyre kevésbé ismerik Babits *Gólyakalifa*, Karinthy *Találkozás egy fiatalemberrel*, *Én és énke*, Kosztolányi *Esti Kornél* történeteit. Talán ezekkel kellene jobban megismertetni a diákokat, hogy az értékrendjükben a fő helyet ne a vámpírtörténetek töltsék ki.

Ott, Orfaluban a nem olvasó fiú személyét is kiválasztottuk, a róla kapott információk egyértelműen azt jelezték, hogy megszólalni sem fog. Sajnos így történt. Ezért vele az interjú sem jöhetett létre.

Beszélgetés a nem olvasóval

Akad azért fővárosi nem olvasó fiatalember is, ő közlékenyebbnek bizonyult.

- T: – Szervusz, Tomi! Hány éve ismerjük egymást?
B: – Hat-hét éve biztosan.
T: – Meglepődtem azon, hogy te azt állítod magadról, hogy inkább a nem olvasók közé tartozol.
B: – Pedig így van. Nem szeretek olvasni, nekem nem ad olyan megnyugtató érzést, mint amilyet kellene. Fél óránál tovább nem bírok kézben tartani egyetlen könyvet sem.
T: – Talán a mozgásigényed fokozottan erősebb a társaidénál.
B: – Igen, ez is igaz.
T: – Mégis, mivel töltöd a szabadidődet?
B: – Leginkább atlétikával, este fél hétkor érek haza. Akkor elég a leckével foglalkozni, megnézem a TV Híradót vagy valamelyik kedvenc sorozatomat.
T: – Ez utóbbi mi is?
B: – *Így jártam anyáttal*, a másik az *Odaát* című.
T: – Szóval borzongni szeretsz?
B: – Igen, az *Odaát*-történetek teljesen kikapcsolnak.
T: – Mivel foglalkoznak a szüleid?
B: – Mindketten közgazdászok.
T: – És ők olvasnak?
B: – Hooogyne, olvasnak, sőt a nagyanyáim is olvasnak, nagyapám meg rejtvényt fejt.
T: – Szokott neked valaki könyvet ajánlani?
B: – Igen, a szüeim és az iskolában a tanárain.
T: – Hogy állsz a kötelező olvasmányokkal?
B: – Azokat többnyire el szoktam olvasni. Tetszik tudni, a magyartanárom...
T: – Tudom, Tomikám, én vagyok az. Hogyan szerzed be azokat a könyveket, amelyeket az iskolában el kell olvasni?
B: – A szüeim megveszik, könyvtárba nem járok.
T: – Volt már olyan könyv, amit szívesen vettél kézbe?
B: – A jó krimiket szeretem, és a Harry Potter sorozatot is végigolvastam. A szüeim nem is értették, hogy miért nem tudom letenni, ha ebédhez hívnak.
T: – Miért tartottad jó könyvnek J. K. Rowling műveit?
B: – Szeretem a képzeletbeli tájakat, de leginkább a mágikus tárgyakat. Engem az olvasásban a különös dolgok foglalkoztatnak.
T: – Inkább a mesék, a mítoszok világa?
B: – Igen, azt szeretem. Azokba teljesen beleélem magam. Lehet, hogy nem nőttem még fel igazán.
T: – Hát meglehet. Van saját könyvespolcod?
B: – Igen, sok könyvem van.
T: – Mégis mennyi az a sok?
B: – Úgy 60-70 könyv, köztük a kötelező olvasmányok is.
T: – Ezen kívül nektek otthon hány könyvetek van még a lakásban? Meg tudnád saccolni? Mondjuk, egy könyvespolcon körülbelül 30 könyv fér el.
B: – Nekünk sok könyvünk van! Lehet 3-400 is.
T: – Szoktatok könyvekről, történetekről beszélgetni?
B: – Nem igazán, inkább az iskolai dolgokról. Egy időben Mark Twain műveit olvastam, majd Jonathan Stroud *Bartimaeus trilógia* következett. Külön Bartimaeus-honlap is van, azt is nyomon követem. Kedvelem azt a pimasz kis szellemet.
T: – Az elmondottak szerint mégiscsak szeretsz olvasni, hiszen ezek kedves olvasmányélmények.
B: – Hmm, igen.
T: – Ha félmillió forint ütné a markodat, mit vennél rajta? Most ne gondolkodj, csak sorold fel minél gyorsabban!
B: – Új telefon, új ruhák.
T: – Ennyi?
B: – Igen.
T: – Mit gondolsz azokról, akik könyvvel a kezükben járkálnak?
B: – Senkire sem lehet semmit se rákényszeríteni. Ha neki úgy jó, sétáljon könyvvel – én is szoktam a buszon vagy a villamoson olvasni, tanulni. A lányok persze nem azt nézik, kinek milyen könyv van a kezében, hanem azt, hogy milyen a

polómárkája.

T: – Na, és milyen?

B: – Minimum Nike, Brave Soul, Hummel Ashton Tee, Adidas vagy Reebok.

T: – Érdekelne, milyen könyvek keltették fel még a figyelmedet?

B: – Dan Brown *A da Vinci-kód* című regénye – azt szeretném is elolvasni.

T: – Az elhangzott beszélgetés alapján nem mondhatjuk igazán rólad azt, hogy a nem olvasók táborába tartozol.

B: – Más osztálytársaim heti két könyvet is elolvasnak, én éves szinten maximum nyolc-tíz művet.

T: – Az internet olvasásával hogy állsz?

B: – Olvasom a híreket, a You Tube-ot, facebookozok stb.

T: – Mégis, mi alapján mondd magad nem olvasó embernek?

B: – Mert nem élek-halok az olvasásért. Ritka pillantok azok, amikor élvezem. Tényleg kicsit visszakoznál kell, mert lefekvés előtt, sőt a közlekedési eszközökön is szoktam olvasni. De csak kisebb lélegzetű műveket.

Tomi is őszinte volt, valójában ismerve az órarendjét, a napi edzésadagját, még jó, hogy ennyit is olvas. Az már furcsa, hogy ő önmagát teljesen a másik póluson látja, s nem is akar más véleményt formálni önmagáról, pedig értelmes, jó tanuló, s a család, ahonnan jön, biztosan tudom, hogy az olvasó emberek táborába tartozik. Nem is tudom, mit szólnának a szülei, ha Tomi nyilatkozatát olvasnák. Azt hiszem, tanáraként kell még nagyobb hatást kifejtenem, s még több érdekes részlettel, érdekességgel meglepni őt. Hiszek a személyes példaadásban.

Sokszor mi tanárok ott rontjuk el, hogy jobbára a lányos kamaszirodalmat olvastatjuk a fiúkkal is. Pedig mást kellene. Erre a jelentős különbségre már Valaczkza András is felhívta a figyelmet, aki igyekezett olyan tankönyvet szerkeszteni, amelynek fele a lányoknak, másik fele a fiúknak kínál olvasmányélményeket. Nos, Dragomán György *Fehér király* című regénye, valamint Bruck András *A fogadalom* és Háy János *A Pityu bácsi fia* című művét elsősorban a fiúknak ajánlom.

Beszélgetés egy másik nem olvasóval

Az alábbi beszélgetést is egy nem olvasó diákkal folytattam. Orsika 11. osztályos, biológia–kémia tagozatos osztályba jár. Sportol, és most abban a korban van, hogy őt aztán minden érdekli, kivéve az olvasás.

T: – Bármily furcsa, azért ültünk le beszélgetni, hogy megtudjam, miért nem fér bele a könyv, az olvasás az életedbe? Amikor feltettem a kérdést: Van köztünk olyan, aki nem szeret olvasni? – nagyon meglepett, hogy ezt vállalva te feltetted a kezedet.

B: – Igeeeen. Hm. Tényleg neemm szeretek olvas...ni.

T: – Na, jó. Kezdjük máshol ezt a beszélgetést. Van testvéred?

B: – Igen, van. A bátyám 22 éves, a Rendőrtiszt Főiskolára jár.

T: – Szüleid mivel foglalkoznak?

B: – Az édesanyukámmal élünk, az apukám már régen elhagyott minket.

T: – Mivel foglalkozik az édesanyád?

B: – A Budapesti Közlekedési Központban menetirányító.

T: – Édesanyád szokott olvasni?

B: – Igen.

T: – Általában mit látsz a kezében? Mit olvas?

B: – Krimiket, fantasztikus regényeket, bestsellereket.

T: – Nem szoktál néha kedvet kapni, hogy valamelyiket elolvasd?

B: – Nem.

T: – Ugyan miért nem?

B: – Nem egyezik az ízlésünk.

T: – No! Hát erről mesélj nekem, mi az, amit te szeretsz olvasni!

B: – Úgy az életről, általában. Lehet kalandos vagy érzelmes szerelmi történet.

T: – Meg tudnád nevezni, mely művekre gondoltál, amikor ezeket az érzelmeket idézted fel?

B: – Henry de Vere Stacpoole *A két lagúna* című regényére.

T: – És miért oly kedves ez a mű neked?

B: – Hm. Hát, a lakatlan szigeten gyerekként felnőni nem lehetett egyszerű. Korán elvesztették az öreg részegest, a matrózt, így csak magukra számíthattak. És olyan aranyos, ahogy leírja a szerelmüket.

T: – Ha te jutnál hasonló helyzetbe, a műbeli tapasztalatok alapján akarnád leélni az életedet?

B: – Ühm. Lehet.

T: – Magyarországi viszonyok között szembe tudnál nézni ezzel a robinsoni életformával?

B: – Áhhh nem. Ehhez az az idilli környezet kell, amelyikben a természet segítője a fiataloknak, és eltartja, táplálja őket.

T: – Miért is? Gondolj csak Jókai Mór *Az arany ember* című regényére! Abban is létezik az idilli világ. Tereza mama és a lánya, Noémi a Senki szigetére menekültek, s felépítették a maguk kis birodalmukat, és megélték belőle.

B: – Nem olvastam.

T: – Ilyen ponton szakad a cérna. A nagyszüleid olvasnak?

B: – A nagymamám már nem lát, vagy tíz éve nem olvas. A nagyapám pedikűrös, ő olvas. De az sosem érdekelt, hogy ő mit olvas.

T: – Szoktak a családtagok neked könyvet ajándékozni?

B: – Igen. Egyik ilyen kedvenc könyvem az *Inkák*, azt többször is elolvastam.

T: – Mi készítetted a többszöri elolvasására?

B: – Hááát, talán a különlegessége. Az az élmény, hogy más emberek világába nyertem betekintést.

T: – Ezt az élményt könnyen elérhetnéd, ha járnál könyvtárba.

B: – Ááááááá! Nem. Könyvtárba nem járok. Na, jó, néha az iskolakönyvtárba. De inkább igaz az, hogy nem járok könyvtárba.

T: – Pedig akad elég sok olvasnivaló, ha a 11. osztályos tananyagot elgondolom.

Szeretném, ha visszaemlékeznél, volt-e *A két lagúna* regényen kívül még olyan mű, amit szintén többször olvastál el?

B: – Ümh. Igen. Volt. A Harry Potter 7. részét is kétszer olvastam.

T: – Abban mi fogott meg?

B: – Már nem tudom, de majd megvesztem, hogy újraolvashassam. Azt hiszem a mágia, az volt rám hatással.

T: – Kissé félve kérdezek rá, hogyan állsz a kötelezőkkel?

B: – Általában felmérem, milyen vastag, és gyorsan elolvasom. De néha csak utánaézek, hogy kell-e az nekem. Az is előfordul, hogy nem olvasom el.

T: – Volt már olyan eset, hogy kiderült, nem olvastad el a kijelölt művet, és emiatt feszültséged támadt?

B: – Vooooolt. De nem mondom meg, melyikkel.

T: – Tudod, az igazán jó művek idővel bekéredzkednek az emberhez, ezért vagy azért nem lehet őket kihagyni. Ismerek egy felnőttet, aki idővel szépen pótolta mindazt, amit korábban elmulasztott. Mit csinálsz olvasás helyett?

B: – Edzésre járok, a barátaimmal lógok.

T: – Ez utóbbit értelmeznéd?

B: – Igen, a barátaimmal kiülünk a térre, beszélgetünk, elvagyunk.

T: – És ez nem unalmas? Ez kielégít?

B: – Igeeen. Ez tök jó.

T: – Mit fogsz szólni ahhoz, ha majd a te gyereked nem akar olvasni?

B: – Biztos szeretni fogja az olvasást, mert sok könyvet fogok neki ajánlani meg venni.

T: – Szerinted a könyvek mennyiségétől függ az, ha valaki szeret olvasni?

B: – Részben igen. Az meg biztos jó, hogy sok könyv veszi körül.

T: – Ezt elég könnyen megtehetnéd te is.

B: – Már felesleges, mert az iPad és az e-book világában nem kell könyvekre költeni.

T: – Ezt tényleg így hiszed?

B: – Persze, persze. A könyvek olyan drágák, hogyha szeretném sem tudnám megvenni. Így jártam, amikor a pótapukámnak kerestem ajándékot.

T: – Állj! Te, aki nem szeretsz olvasni – de, ha valami olyanra akadsz, amit szeretsz, azt kétszer is elolvasod – könyvet akartál ajándékba adni? Árudd el, miért könyvet, s miért nem egy vázát vagy egy ollót?

B: – Hm... A könyv értelmes ajándék, a váza haszontalan, az olló meg nem ajándék.

T: – Hát ez tetszik! Nézzük egyenként!

B: – A könyv értelmes ajándék lenne, ha ki tudnám fizetni. De nem lett az, mert drága volt. A váza tucát tárgy, már a nagyinak sem kell. Az olló meg nem hiszem, hogy ajándéknak való volna.

T: – Szerintem bármit lehet ajándékozni, ha ahhoz valami egyedi, az illetővel kapcsolatos dolgot társítunk. Például azt látom, hogy rozsdás az ollója, ilyen esetben lehet ajándék. Nem?

B: – Ahogy vesszük.

T: – Végül is nem az ollóval kapcsolatban akarlak meggyőzni, szerintem is jobb ajándék a könyv! A pótapuka is veletek él?

B: – Neeeeem. Ő az édesanyukámmal dolgozik, menedzser – s néha törődik velünk.

T: – Értem. És a pótapuka olvas?

B: – Na neeee...

T: – Vissza tudsz arra emlékezni, hogy volt-e olyan időszak, amikor még szerettél olvasni?

B: – Igen, volt, azt hiszem az alsó tagozatban még minden rendben ment. Felsőben már utáltam.

T: – Mit utáltál?

B: – A hangos olvasást. Félttem, hogy megakadok, kinevetnek, rossz jegyet kapok. Semmit sem olvastam, csak a

kötelezőket. De azokat is utáltam, mert sohasem azt a részt beszéltek meg, amelyik nekem tetszett, amelyekre én vágytam.

T: – Szóltál, jelezted a tanárodnak, hogy neked egy másik rész tetszett?

B: – Áhhh. Minek? Úgysem az van, amit a diák akar.

T: – Más véleményen vagyok, de az igaz, hogy tanára válogatja, mi kerül feldolgozásra a műből. Ha valaki felteszi a kezét, és egy teljesen másik részről kezd el beszélni, az úgy zavaró, de ha azt mondja: – Tanárnő! Nekem ez volt a legkedvesebb fejezetem... – biztosan kíváncsi leszek rá, vajon melyik, és miért az.

B: – Ehhez olyan tanár kell, akit őszintén érdekel a diákja véleménye.

T: – Ebben egyetértünk! Köszönöm a beszélgetést!

Érdekes interjú volt, ahogy végignéztem a lejegyzett szöveget, két könyvön kívül több szóba sem került, de azokat kétszer is olvasta. Hol torpant meg Orsika? Talán az általános iskolában, amikor a hangos olvasást erőltették, és a gátlásai sorra kiépültek. Az is lehet, hogy a kötelező olvasmányoknál vesztette el az érdeklődését, amikor az általa kedvelt fejezetek nem kerültek szóba; tanárát meg nem az érdekelte, ki milyen élményeket gyűjtött a mű kapcsán, hanem az általa választott szempontrendszer tartotta egyedül üdvözítőnek. S hogy értéként gondol a könyvre, az abból is látszik, hogy maga is szívesen választja, választaná ajándéknak, ha megengedhetné magának, hogy könyvet vegyen. Tájékozott az elektronikus könyvek világában, ugyanakkor felszínes a szabadidő eltöltése, inkább csak pihen, és éli a kényelmes diákéletét.

Beszélgetés egy igazi olvasóval

A negyedik interjúalanyomnak régen, még általános iskolás korában voltam a magyartanára. Középiskolában már nem, egy szerencsétlen órarendváltás miatt elszakadtam az osztálytól. Nehezen éltük meg, mivel az 5-től a 8. osztályig szép és komoly eredményeink voltak, ráadásul szerettünk együtt dolgozni, jól viselték az én szeszélyeimet, szerettünk együtt színházba járni vagy csak valahol megbújva beszélgetni. Gyöngyvér azóta felnőtt, 18 éves lett, sikeresen érettségizett, és az orvosira felvételizett. A legnagyobb meglepetés akkor ért, amikor 2012 nyarán Orfaluban, az olvasótáborban ismét találkoztunk. Természetesen őt is szóra bírtam.

T: – Szervusz, Gyöngyvér!

B: – Jó napot! Tanárnő!

T: – Örülök annak, hogy itt látlak. Hogy sikerült az érettségid?

B: – Azt gondolom, jól, majd egy hét múlva megtudom, akkor teszik ki a ponthatárokat.

T: – Mindig kitűnő tanuló voltál, s úgy tudom, olvasni is szeretsz.

B: – Csak jeles voltam, de olvasni szeretek.

T: – Mivel foglalkoznak a szüleid?

B: – Édesanyám orvos, édesapám nem él már. A nővérem agrármérnök. Mindketten olvasnak.

T: – Meg tudnád becsülni, mennyi könyvetek van?

B: – Óh! Nagyon sok. Nálam nemcsak a polc, hanem a szekrény teteje is könyvekkel van tele. De még a lakás előtere is telis-tele van könyvekkel.

T: – Ha ilyen sok könyvetek van, akkor hogyan juttok hozzá az új olvasnivalókhoz?

B: – Keresztanyám szokott meglepni bennünket a könyvújdonságokkal.

T: – Más beszerzési lehetőség?

B: – Régen sokat jártunk könyvtárba, mert tőlünk csak öt percre volt. Aztán a könyvtárat áthelyezték. Most, hogy messzebb kell menni, már kevesebbszer kölcsönzünk. Szerencsére nekem az iskolában is volt rá lehetőségem. Ez volt a legkönnyebben elérhető, ráadásul ingyenes.

T: – Azt el tudnád mondani, hogy miért szeretsz olvasni?

B: – Elsősorban kikapcsolódás számomra. Amíg olvasok, addig más problémákkal nem kell foglalkoznom. Egyébként általában teljesen leköti az, amit kézbe veszek. Arról nem is szólva, hogy a döntéseimben is segítenek az olvasmányélmények. Engem a regények megedzettek, s a problémás helyzetekben mérlegelni, döntenem tudok. Nem kell a véleményemre órákat várni, kimondom, amit gondolok.

T: – Ezt a bátorságot a könyvek adják?

B: – Igen. Nagyon sokat tanultam belőlük.

T: – Milyen könyveket olvasol szívesen?

B: – Regény, novella, vers... minden jöhet. Most Németh László *Irgalom* című regényét olvasom. Előtte Robert Merle *Majomabécé* című művét raktam le. Azt szeretem, ha valamilyen morális probléma köré épül a mű, akkor van mit körbejárni. A másik irány a pszichológia, az szintűgy érdekel.

T: – Állítsunk össze egy kis listát azokból a művekből, amelyeket a 12. osztályban olvastál el!

B: – Húúú! Elég sok lesz!

T: – Nem baj, végre valaki, aki olvas.

B: – Babits *Halálfiái*, imádtam. Bulgakov *A Mester és Margarita*, Gabriel Garcia Márquez *Száz év magány*, Gottfried Benn versei – brrrr! Thomas Mann *Tonio Kröger*, *Mario és a varázsló*, Franz Kafka *Az átváltozás*, *A per*, Bertolt Brecht

Kurázi mama és gyermekei, Dürrenmatt *A fizikusok*, Samuel Beckett *Godot-ra várva*, Illyés Gyula *A puszták népe*, Radnóti Miklós *Ikrek hava*, Ibsen *Nóra*, Kosztolányi Dezső *Pacsirta*, *Édes Anna* és jó néhány novellája, Déry Tibor *Szerelem*, Németh László *Iszony*, Márai Sándor *Szindbád hazamegy*, *A gyertyák csonkig égnek*, Ottlik Géza *Iskola a határon*, Örkény István *Egypercesek*, *Tóték* – nagyjából ezeket.

T: – Ez egy igazi kincstár! Mikor volt idő a tanulás, az érettségire készüléssel mellett olvasni?

B: – Többnyire csak esténként tudok olvasni, de akkor akár 2-3 órát is.

T: – Mi dönti el, hogy meddig olvasol?

B: – Ha olyan rész van, ami érdekfeszítő, akkor azt elolvasom. Néha meg a nyelvezete „helyez úgy bele” a műbe, hogy teljesen belemelegedek.

T: – Lényeges az, hogy milyen a nyelvezete?

B: – Nekem nagyon. Szeretem, ha könnyen olvasható, nem kell visszalapozni, az egésznek sodrása van.

T: – És ha a nyelvezete nehéz, akkor mit teszel?

B: – Akkor újra és újra elolvasom. Mindig így teszek, akkor is, ha elkalandozok, aztán nem értem a szöveget. A drámáknál meg jóval többször szoktam visszalapozni.

T: – Szoktatok-e beszélgetni arról, amit olvastok?

B: – Igen, szerencsés vagyok ebben, hiszen azt, amit olvasok, azt általában már a nővérem és anyu is olvasta, így mindketten ellátnak az általuk kedvelt részlettel, hőssel, jelenettel. Németh László regényei akkora vihart kavartak. Aki frissen olvassa, az átadja magát a műnek. Aki meg már színházban is látta meg olvasta is, az sokkal kritikusabb, más-más oldalról közelít. Csak néztem, hogy védtek mindketten Kárász Nellit, én meg Takaró Sanyit sajnáltam.

T: – Meglátod, az életkor előrehaladtával is változni fog a megítélésed – amúgy meg mindketten vesztesek, hiszen ők nem illettek össze. Sőtér István mondta: Nellike növényi természetű, Sanyi inkább ragadozó. Nem illenek párba. Mi a véleményed az internetes olvasásról?

B: – Az szerintem keresgélésre jó, cikkeket olvasni is jó, de a terjedelmesebb művekhez már kényelmetlen. Fárasztó a szemnek, elgémberedik a nyakam, kikapcsol egy idő után a figyelmem. Könyvpárti maradok.

T: – Szerinted lényeges az, hogy legyenek olyan személyek, akik megbízhatóan ajánlanak jó könyveket?

B: – Igen, talán ez a legfontosabb. Amit a tanáraim, a történelemtanárom, az édesanyám, a nővérem vagy a keresztanyám ajánl, azt biztosan tudom, hogy jó.

T: – Honnan vagy ebben ilyen biztos?

B: – Ők is sokat olvasnak, jól tudják, mikor mivel lehet felkelteni az érdeklődésemet. Néha elég egy mondat csak a műről, s kész, alig várom, hogy megkaparintsam.

T: – A legtöbb ember ezzel nem így van. Szerinted eleget olvasnak az emberek?

B: – Nem. Keveset olvasnak, és sokan csak bestsellereket vesznek kézbe. Pedig a szépség nem azokban van.

T: – Mi az a szépség, az a többlet, ami a szépirodalomból jön?

B: – Azt így most megmondani nem tudom, de biztos sok mindentől adódik össze, talán a szerkesztés, a jellemzés, a történet különlegessége, a konfliktusa, a nyelvezete, szóval mind-mind jól van összerakva.

T: – Itt a táborban Háy János és Leiner Laura műveivel foglalkoztunk. Mennyire kedvelted az ő írásaikat?

B: – Háy *Völgyhíd* című drámája megrázott, annak ellenére, hogy nyugtattam magam: ez csak fikció. Semmivel sem kímélt meg: sem a történettel, sem a szereplőkkel, sem a nyelvezettel, szóval kegyetlenül szenvedtem. Mégis szívesen megnézném a színházi feldolgozást. A Leiner Laura által írt regények kedvesek, barátságosak, igazi kamaszregények, s a *Ketten* című teljesen elvarázsoló, imádtam, két nap alatt elolvastam a hatszáz oldalt.

T: – Legyen még sok jó olvasásélményed! Engedd át magadon mindazt, amit könnyen vagy nehezen, de leszűrsz a választott művekből. Köszönöm a beszélgetést!

B: – Minden jót kívánok a tanárnőnek!

Konklúziók

Gyöngyvér is csonka családban nőtt fel, ugyanúgy, mint Orsika. Kettejük sorsa, élete merőben más. Gyöngyvér jeles tanuló volt, Orsika jó tanuló, akiről tudom, sokat tanul, javítani szeretne az eredményein. A két lány között azonban van egy lényeges különbség, s ez a könyvekhez fűződő viszonyukban rejlik. Gyöngyvér képes két-három órát elcsenni bárhol, hogy olvashasson, ezt az időt Orsi ellógja, valójában semmi értelmeset nem csinál. Mindkettőjüket kielégíti az, ahogyan élnek, természettudományos érdeklődésük is hasonló. Gyöngyvért felvertezték a könyvek, magabiztos, határozott személyiség, aki kész bármire megfelelni, s ezt könnyen is teszi, mivel határozott véleménye van. Mennyire más attitűdöt hordoz Orsika, aki bizonytalan, kislányos, olykor elnyávozza a feleleteit, s tudom, nagyon küzd az iskolában is a jó szint fenntartásáért. Nem hiszem, ne lenne nyilvánvaló, hogy az otthon, a szociokulturális környezet, ahonnan a gyerekek érkeznek, illetve az a szellemi erőttöbblet, amelyet az olvasott könyvek kínálnak személyiségformáló erejű. Az olvasó diákok, lássuk be, sokkal könnyebben, hatékonyabban boldogulnak az életben is. Szókincsük választékos, a különféle élethelyzetekben gyorsan feltalálják magukat, műveltségük az átlag feletti tartományba esik, s szintézisre való képességük

bámulatos. Aki olvasott, az jól és könnyen eligazodik bármilyenféle szöveg világában. Hát ezért nagy a felelőssége mindazoknak, akik azt látják, hogy a gyerek kezében sosincs könyv.

A tanórák feszesek, de egy izgalmas részlet bárhova beilleszthető, amivel fel lehet kelteni a gyerekek érdeklődését. Valójában az lenne az ideális, ha a diákok kötelezettség nélkül olvasnának, s a szerzők művei között választhatnának. Ez akkor lenne lehetséges, ha a szerzőt bemutató lényeges információk mellett a könyvről is rendelkezésre állna néhány tudnivaló vagy kérdés, ami alapján választani lehetne.

Ne higgyük, hogy a mai kortárs szerzőket Kertész Imrével kell reprezentálni, akarjuk megismertetni azokat a szerzőket is, akik még csak folyóiratokban jelennek meg vagy éppen első kötetesek. De ehhez a tanárnak is olvasottnak és tájékozottnak kell lennie, mert ő az, aki leginkább megsúghatja, mit kell, mit lenne jó a fiataloknak elolvasniuk.

A tanárnak is készülnie kell, nemcsak a „könyvmolyképzők”, hanem az irodalmi folyóiratok is segítségre vannak ebben. Talán az is jó lehetőség lenne, ha a könyvtárosok elkészítenék havi ajánló listájukat, s ezeket eljuttatva az iskolákba, orientálnák a tanárokat, a diákokat, hogy arról naprakész tudásuk legyen, kik vannak éppen a top 20-ban jelen. Ne csak az antikváriumok éljenek ezzel az olvasócsalogatóval, a könyvtárak is küldjék el ajánlásukat. Mert jó lenne jobban egymásra találni, ha már tényleg csillagászati áron lesznek a könyvek elérhetőek.

A család és a családi környezet szerepe az olvasás megszerettetésében

Jáki László

A család, a családi környezet meghatározó szerepe – a XXI. században jelentkező szélsőséges irányzatoktól eltekintve – aligha vitatott a gyermek életének alakulásában. Nagy általánosságban igaz ez az olvasással, a könyvvel kapcsolatban is. A családi hatásnak azonban sokféle változata volt és van; a tiltástól, a közönyön át egészen a lelkes támogatásig. A lehetséges változások között említhetjük még, ha a család megosztott is volt az olvasás támogatásában. Külön említést érdemel a testvérek, nagyszülők, rokonok szerepe. Felületes megközelítésben azt gondolhatjuk, hogy mindent meghatároz a szülők olvasottsága, műveltsége, anyagi helyzete. A valóság azonban sokkal változatosabb képet mutat – egyenes megfelelés nincs. Amint az alábbiakban bemutatjuk, számos szegény, rossz körülmények között élő családban élő gyermek is olvasó felnőtté vált. Elsőként azokat a visszaemlékezéseket mutatjuk be, amelyek egyértelműen és vitathatatlanul bizonyítják a család meghatározó, pozitív szerepét.

Nyíri Tamásnak édesapja adta az első könyvet – a *Toldit* – a kezébe. *„Így lett szinte az ábécéskönyvem; olvasni tehát voltaképpen Arany János «tanító úr» tanított meg. Művének szépségét hat-hétéves koromban persze még nem érzékelhettem, de – amennyire vissza tudom idézni – a történet érdekessége, érzelemgazdagsága, hangulata megkapott. Mert Arany nemcsak betűt, szöveget adott, hanem a legfontosabbat: az életet.”*

Kecskeméti Tibor kortárs természettudomány-kutató elsőgenerációs értelmiségi volt. Édesapja műveltségének növeléséhez sokat olvasott, és sok könyvet vásárolt. A kis Tibor gyermekkorára így emlékezik vissza: *„Eszméletől kezdve mindig azt láttam, hogy a családban mindenki olvas. Első olvasmányélményem Gárdonyi Egri csillagokja volt. Harmadikos elemista koromban karácsonyra kaptam ajándékkul (ma is őrzöm a kék szürkés kötetet, melybe nagy ákombákom betűkkel beírtam nevemet). A karácsonyi szünet alatt kiolvastam.”*

Sipka Sándor (1912–1980) szülei, sőt mindkét ágon nagyszülei is a könyvet, az olvasást nagy becsben tartották. Visszaemlékezése szerint *„Az apai nagyapa a Nagyszigeti Tanyai olvasókör tagja volt.”* Anyai nagyapja *„még az iskola előtt felolvasta nekünk, gyermekeknek a magyar klasszikus irodalom néhány, számunkra is befogadható alapművét.”* Sipka arra is utalt, hogy a család nem állt egyedül az olvasás szeretetében *„mert az akkori Vásárhelyen az általam ismert,*

családon kívüli tágabb környezetben nem volt nagyon illő az értékes könyvet, az olvasó embert nyíltan becsmérelni. Az olvasásnak még megvolt valami általános tisztelete.” A visszaemlékezésben érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy a nagypapának még arra is volt gondja – és ez nem volt meg minden családban –, hogy figyelembe vegye unokája életkorából adódó „befogadó” képességét. Itt kell megjegyeznünk, hogy Hódmezővásárhely könyvtárai, olvasókörei különleges helyet foglaltak el a hazai olvasáskultúra terén.

Szabó Ervinnek (1877–1918), a hazai könyvtárügy ismert személyiségének szülei könyvtárában nagy és igen válogatott könyvállomány állt rendelkezésére. Visszaemlékezése szerint: „Így a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem meg, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződtek.” Szabó még iskoláskorában, otthon találkozott Dickens filantropikus regényeivel, melynek teljes sorozata megvolt otthon. De már ekkor találkozott Schillerrel és Lassalle-lal.

Szenes Piroska (1897–1972) újságíró olyan családban nőtt fel, ahol „mindenki mindent elolvasott”.

Zolnay László (1916–1985) családjában jogászok, közhivatalnokok, kereskedők voltak. Ahogy visszaemlékezésében írta: „Még nem tudtam olvasni, amikor már válogattam a temérdek könyv között: ebből vagy abból olvastak föl nekem. Szatymazi tanyánkon eszmélkedni a régi családi Petőfi- és Arany János-kötet segített. (Mindmáig meg is őriztem őket, nemegyszer motyónyi útipoggyászomban.)”

Berend T. Iván ismert (kortárs) közgazdász, zsúfolt budapesti lakásban nőtt fel. A bérlakásban három generáció szorongott: „De zsúfolt volt a lakás könyvekkel is: a falakat elborító polcokon sokasodott a történelem, a pedagógia, a pszichológia, a szépirodalom. A könyv tehát kezdettől fogva éppolyan természetes volt számomra, mint az, hogy sokan vagyunk, s hogy milyen jól lehet futballozni a tűzfalak közötti grondon.”

Hasonlóan alakult Takáts Gyulának (1911–2008) is az olvasáshoz való viszonya. Öregapjának és édesapjának sok könyve volt. „Megszokta”, hogy a lakás bútorzatának része a könyvtár, s mivel vizuális típus volt, megkereste azokat a könyveket, amelyekben képekre bukkant. S mivel édesapja történelemtanár is volt, gyakran talált ilyen témájú illusztrációkat. Még olvasni sem tudott, de fantáziáját ezek úgy felcsigázták, hogy az ábrázolt képekhez csinált történelmet.

Fejtő Ferencet (1909–2008) édesapja „irányította” a klasszikusok felé, Bárány Tamás (1922–2004) szintén a „szülői gondoskodás és a rokoni szeretet” hatására szerette meg az olvasást.

Nádasi András (kortárs) főiskolai tanár számára a könyv, az olvasás egész életét meghatározta, és ezt nagyszüleinek és szüleinek köszönheti. Visszaemlékezése szerint karácsonykor ruhán és cipőn kívül mindig könyvet is kaptak. Számára a tartalom túl a könyv kivitele, szépsége, látványa is fontos, s ez az igénye a szülői házban alakult ki.

A szegényparaszti környezetben, tanyán felnövő Csizmadia Imre olvasó, sőt író emberré vált. Gyermekkora élményeiről így számolt be önéletrajzi regényében: „Öregatyám nagyon szeretett olvasni. Mindig volt a kanapén az ágyhoz közel 5-6 kisebb nagyobb bekötött könyv, volt közöttük képes is. Ezek «köri könyvek» voltak. Öregatyám tagja volt a Polgári Olvasókörnek, és így, kéthetenként az István mindig hozott onnan könyveket. Egy részüket kivitték a tanyára, más részüket öregatyám és néha öregszülém olvasta. Este lefekvés előtt oda kellett vinni a csizmahúzó kutyát az ágy alól a karosszékhez, amelyen öregatyám ült, meg kellett nyomnom a csizma orrát, aztán visszavinnem a kutyát a helyére. Öregatyám levetkőzött, karosszéket állított az ágy elé, két könyvet tett a székre, meg a pipáját, dohányzacskóját. A petróleumlámpát is a székre tette, lámpaernyőre ollóval kerekre nyírt papírost tett a lámpaüvegre. Lefeküdt, az orrára helyezte a pápaszemét, és olvasott, sokszor éjfélig is.” Természetesen ebben az esetben sem tudjuk, hogy a kis Imre örökölte-e nagyszüleitől az olvasás szeretetét, vagy „hozzászokott” az olvasáshoz. Tény az, hogy igen hamar olvasó gyerek lett belőle. Erről így írt: „Én is szerettem a könyveket lapozgatni, és a képeken gyönyörködtem. Másodosztályos koromtól kezdve este, miután a leckémet megtanultam, megengedték, hogy lefekvés előtt egy félóráskat olvassak, nézegethessem a könyveket. De a félóra hamar letelt, és már hallatszott is öregszülém figyelmeztetése: Gyerék, a cigánygyerékek citerázzák az iccát, lefeküdni má, mer’ régerre nem ibrecc föl. És én fájó szívvel szót fogadtam.”

Görbe László kortárs piarista paptanár, iskolaigazgató szülei parasztemberek voltak. Jó képességű édesapja, aki figyelt a világ dolgaira, nagy hatással volt fiára. Édesapja keltette fel benne a könyvek iránti vágyat is.

Hasonló gyermekorról számolt be Móricz Zsigmond (1879–1942) is. Esténként „édesnagymam olvasott, néha Laci bátyám is.” A kis Zsigmond egy gépárjegyzéken keresztül jutott az első könyvélményéhez, de nyilván hatott nagyszülője, bátyja példája is. „Estékre emlékszem – írja –, hogy a magas lábú asztal körül ültünk. Édesnagymam olvasott, néha Laci bátyám is. Én meg forgattam a Clyton-Shuttleworth képes árjegyzéket, és átrajzoltam a lehajtott kéményű gépeket, rostákat és ekéket. [...] A széken csak térdelve tudtam lenni, ha az asztalon írni vagy rajzolni akartam. S így üldögéltünk nagy csendben, mi hárman vagy mi ketten, estéről, estére. Édesnagymam szakadatlanul olvasott, vastag könyveket, pihenés nélkül, egyiket a másik után, elolvashatatlan nevű emberek laktak azokban a könyvekben, s én ámulva néztem a sárgult és piszkos oldalakat, amelyekhez még a mutatóujjammal sem volt szabad hozzáérni. Ebben az időben már belemenekült a regényolvasásba, mely neki, mint valami mámor, pótolta az életet. Én, aki még nem tudta, mi a könyv, ismeretlen kéjjel s borzadva néztem az érthetetlen varázslatot, hogy ezekkel a pontokkal teletömött, vékony papírlapokból álló játékszeren, amiket úgy szerettem forgatni, főleg mert nem volt szabad, bűvöletes csodák lagnak. A könyv még ekkor el volt vágva az írás és olvasástól, még saját olvasásom sem hozott meglepetést. A nagy megütődést Laci bátyám hozta, aki rendkívül szeretett felolvasni, s órák és órák hosszáig szokott olvasni ilyen könyvekből, folyamatosan, s én nem értettem vagy alig, a francia regényeket. Magyarul beszéltek ott, de nyakatekert nevű népek, s ez annál titokzatosabbá tette a dolgot, [...]

Dumas-t nagyon szerette a nagyanyám, s valószínűleg Montépin Xavért. A legelső könyv, amit megértettem valamennyire, vagy legalábbis, ami valódi bűvölettel hatott rám, a Zarándokok útja volt, a papéknál. S a legelső igazi tűzrakás, egész képzeletem és minden csepp vérem felgyújtása, melyet szintén Laci bátyám olvasott fel egy téli este.”

Ilyés Gyula (1902–1983) életútjának értékelésekor aligha lehet figyelmen kívül hagyni, hogy nagymamája tudta, ha valaki a harmadik faluban könyvet vásárolt, és addig mesterkedett, míg „tojásszedők és rongyszedők közvetítésével nem tudta a könyveket megszerezni”.

Pozsgai Imrének olvasáshoz, könyvhöz való viszonyát édesanyja rendszeres gyakori mesélése alakította. Édesanyja sokat olvasott. Visszaemlékezése szerint: „*nálunk is a mestergerendán voltak a könyvek, szép számmal, onnan hát kedve szerint válogathatott Petőfit, Csokonait; – utólag kicsit meglepődve említem ezt, mert a falusi olvasóra nem igen jellemző Reviczky-kötetünk is akadt.*” Az ebben a légkörben felnövő Pozsgai Imre már írástudatlan korában lapozgatta az *Érdekes Újságot*. Ha csak tehette, nyáron a padlásan lapozgatta az újságokat és a könyveket. „*A padlás nem volt meleg – emlékezett vissza –, mert nádtető fedte. Így ez lett az én legelső «olvasósobám».*” Ilyen előzmények után betűkedvelő gyerek lett. Olvasott, mikor csak könyv és alkalom adódott hozzá. „*Akkor faltam be például a piros filléres sorozatban megjelent régi magyar írókat; ezeket is megelétem odahaza. Zrínyit, Mikes Kelemen leveleit. Gvadányi Rontó Pálját, Vas Gereben elbeszéléseit.*”

Azok a gyerekek, akiknek szülei, nagyszülei olvastak fel meséket, igen hamar közel kerültek az irodalomhoz, olvasáshoz.

Lukáts János (kortárs) író így emlékezik vissza a családi meseolvasásra: „*Kezdetben volt az olvasás, amelynek akkor én még csak hallgatója voltam. Ez volt a családi örökség első darabja, amelyet szüleimtől kaptam: könyvek felolvasását az ő hangjukon. Hogy én magam mikor tanultam meg olvasni – nem tudom. Wass Albert gyönyörű kötetét, a Tavak könyvét még apám kezdte felolvasni, a szöveget hallás után megtanultam, a könyv végét pedig már én olvastam fel szüleimnek.*” Ilyen kezdetek után Lukáts János édesapja vezette el fiát a magyar, majd a világirodalomhoz.

Kiss Gy. Csaba (kortárs) irodalomtörténész még ma is fel tudja idézni szülei mesehangját. Így ír életének erről a korszakáról: „*Meséltek és olvastak is könyvekből. Amikor Nagyanyám pásztorolt bennünket, ő szintén sokat mesélt és olvasott nekünk. Nemcsak meséket, hanem verseket, bibliai történeteket is. Volt otthon egy puha fedelű Petőfi-kötet, csak később kapott kemény borítót. Visszatekintve úgy érzem: már-már szakrális tárgy volt.*”

A mesén keresztül találkozott az irodalommal Bori Imre (kortárs) irodalomtörténész is, akinek öt éves korában apja az *Egri Csillagokat* olvasta fel. A mese hallgatása „*az olvasás olthatatlan szomját váltotta ki*”, amelynek eredménye, hogy a következő nyáron az udvar nagy diófája alatt maga olvasta újra Bornemissza Gergely és a kis Vica történetét.

Sánta Ferencnek (1927–2008) az édesapja mesélt. Az író így írt erről: „*Négy-öt esztendőskoromtól egészen a serdülésig a népmesék világában éltem, apám mondta őket kifogyhatatlanul. Az ő nagyapja volt a nagy mesemondó, faluszerte (Sepsibikkászád, Háromszék vm.) ismert mesélő. Később ezeket a meséket javarészt visszaolvashattam gyűjteményekben. Innen eredhet, hogy kisdíák koromban mindennapos olvasmányom és gyönyörűségem volt a népballada.*”

Rákos Sándor (1927–1999) költő, tanító apjától hallott először a Bibliáról, s majd később a világirodalom egyik legnagyobb remekműveként olvasta azt.

Németh Lajos (1929–1991) művészettörténész családtagjai nem voltak olvasottak, de a könyvet tisztelték. „*Szombathelyi néném – írta visszaemlékezésében – egy akcióban 30 pengőért vásárolt harminc kötetes Móricz-sorozatot.*” A még elemi iskolás Lajos végigolvasta valamennyit a *Sáraranytól az Erdély-trilógiáig*. A nagynéni mellett aligha lehet figyelmen kívül hagyni a testvérek szerepét.

Gyarmati Szabó Éva (kortárs) újságíró a nővérétől tanult meg olvasni, és ez egy életre kihatott a betűhöz való viszonyára. Innen egyenes út vezetett az olvasás szeretetéhez. Már az első osztályban ő olvasta fel a meséket. A testvérek szerepét több visszaemlékező is megemlíti.

Balogh Mihály (kortárs) nyugalmazott könyvtárigazgató így emlékezik vissza első olvasmányélményére: „*Öt éves lehettem, és amíg anyám a másodikos elemista nővéremmel nyüstölte az olvasás leckét, én is «olvastam» mellettük. Nővérem elsős olvasókönyvét lapozgattam. A betűk javának ismertem akkor már a hangját, de a betűsorok titka még rejtve volt előttem. Kö-a-kö-a-só! – nyögtem erőlködve, amikor odaszólt a nővérem, némi ingerült fölénnyel: – Ne mondd az ő-ke-t, te süket! Megpróbáltam, így: – K-a-k-a-s! Keményen kattoztak a «k-ák», surrant az «s», de – nem történet semmi. Ekkor kínlódo tekintetem rásiklott a szöveg alatti képre, a piros tarajú, díszes tollazatú kakasra, és jött a Nagy Villanás. Valósággal kiszakadt belőlem az élőszo-ba sűrített felfedezés: – K-A-K-A-S! Ka-kas! Kakas!*”

Földesi Ferenc (kortárs) szerkesztő, irodalmár is elmondása szerint nővérei és bátyjai révén került kapcsolatba az irodalommal.

Pais István (kortárs) ókortörténész szegényparaszti környezetben nőtt fel, és másodikos koráig a tankönyveken kívül semmit nem olvasott. De amikor egy tanyára került, ott már voltak könyvek. Nagy hatást tett rá a protestáns gályarabokról szóló könyv.

Arany János (1817–1882) édesapja írástudó és mesélő kedvű ember volt. Ő vezette be a kis Jánost a magyar történelembe, amikor elmesélte neki a Strázsahalom történetét. A zsoltárokat és az olvasást is édesapjától tanulta. Az írást hamuba írt betűkön gyakorolták.

Nagy általánosságban megállapíthatjuk tehát, hogy értelmiségi, olvasni szerető családokban a gyerekek korán hozzászoktak a könyvhöz, az olvasáshoz, de folytassuk az ezt igazoló további példákat.

Schulek Ágoston (1943–2011) főiskolai tanár, lelkész édesapjának „igen sok könyve volt”, és ez Ágoston számára meghatározó volt további életútjára.

Szabó Dezső (1879–1945) olyan családban nőtt fel „*ahol vallásos kultusza volt a magyar irodalomnak*”.

Gelléri Andor Endre (1906–1945) író is könyvek között nőtt fel. Apja ágya mellett toronymagasán álltak a könyvek.

Varga Katalin (kortárs) könyvtárigazgató szintén olyan családban nőtt fel, ahol a szobákban plafonig érő könyvespolcok voltak. Már kiskorában megszokta, hogy bármilyen könyvre volt igénye, nagyapja 4000 példányos könyvtárban mindenhez hozzájutott. Így szinte természetes, hogy már gyermekkorában is nagyon szeretett olvasni. Olvasott mindent; leányregényt, kalandregényt, ifjúsági irodalmat. E családi légkörben felnöve már az általános iskola 6-7. osztályában nagy hatással volt rá Viktor Hugo *Nyomorultakja*, amelyet máig érez szívében.

Heltai Jenő (1871–1957) újságíró édesapja üzlettel foglalkozott, de élete során több figyelmet szentelt a könyveknek, mint az üzletnek. Így nem véletlen, hogy a gyerekek igen korán „*rákaptak a könyvekre, magyar és német nyelven egyaránt olvastak mindent, ami éppen a kezükbe került*”. Heltai már tízéves korában „*nyakig ült a német klasszikusokban*”.

Steklács János (kortárs) főiskolai tanár még ma is szeretettel emlékezik vissza szüleinek, nagyszüleinek, akik „*az ágyam szélén ülnek, és az olvasólámpa fényében kísérik át az álomba*”.

A jó anyagi körülmények között felnövő Hardy Kálmán (1892–1980) tábornok egész családja „olvasó” volt, Nagy Miklós (1899–1954) újságíró szüleinek is igen gazdag könyvtára volt, s így a kis Miklós a nyári szünetben olvashatta a Közhasznú Esméreték Tárának köteteit.

A már-már idillikus, az olvasás szeretetére nevelő vagy azt kezdeményező családok mellett jócskán találunk ellenpéldákat. Sok parasztszülő számára, akik maguk sem tudtak olvasni – érthető módon – az olvasás felesleges időpocsékolásnak tűnt. A gyerekek legtöbb esetben már 6-7 éves korban kisebb-nagyobb munkát végeztek.

Mátyás Ernő (1888–1954) könyvtárigazgató panaszosan írta, hogy már gyermekkorában „*Hol libára kellett vigyáznom, hol másféle dologra fogtak*”.

Györfly István (1890–1970) néprajzkutatót beírták ugyan gimnáziumba, de az első botlásnál kivették az iskolából, és a 14 éves fiút paraszti munkára fogták. Ennek ellenére a tanyán a munkával töltött nappalok után „*a kalendáriumoktól a török nyelvkönyvig mindent mohón olvasott, lámpaoltás után olykor holdvilágnál*”.

Móra Ferencet (1879–1934) nem tiltották el az olvasástól, de édesapja óvta attól, hogy tücsköt-bogarat olvasson. Apja bölcs óvásáról így emlékezett vissza: „*... nem való az fiam, hogy te minden tücsköt-bogarat olvasol. Őszre, ha Isten éltet, beadlak a városi nagy iskolába, ott majd megtanítanak rá, mi való neked, mi nem. Addig pedig majd szétnézünk a padláson, valamelyik sarokban vannak ottan mindenféle szép tudományos könyvek, azokat olvasgassad. Szaladtam én a padlásra, s olyan nyaláb könyvvel mászkáltam le, hogy csak úgy nyögtem bele. Kergetett is vissza velük édesapám: – Csak egyesével fiamúram! A levest sem keverik össze az uborkasalátával meg a mákos csikkal, hanem külön-külön esszük, nem ronthatjuk el a gyomrunkat. Elszomorodva hurcoltam vissza a könyveket, csak a legvastagabbat hagytam odalent. Az legalább a magyarok története volt.*”

Gárdonyi Géza (1863–1922) édesapja, Zigler Sándor Agárdon Nádasdy grófnál gépészként dolgozott, ahol a grófnő megengedte, hogy a könyvtárát bújja. Agárdról elkerülve Székesfehérváron és Budán kölcsönkönyvtárból szerezte be az olvasnivalót. Érdekes családi szokás volt, hogy amit éjszaka olvasott, azt reggel feleségének elmesélte. Ezt a gyerekek is hallották. Már-már humoros, de jellemzi a családi légkört, hogy néha Zigler felesége délelőtt tovább olvasta az érdekesnek ítélt könyvet. Ilyenkor megkésett az ebéd. Az ebből származó konfliktust az apa úgy oldotta meg: német könyvet olvasott, amit felesége nem értett meg. Az olvasó családban felnövő Géza, bár gyenge tanuló volt, sokat, de rendszertelenül olvasott. Apja odafigyelhetett a kis Géza olvasmányaira. Ezt az alábbi epizód jól bizonyítja, erről szóljon maga Gárdonyi: „*Már régen kellett volna nekem egy Szertartástan. Apámnak mondtam is sokszor, hogy kell egy ilyen című könyv, de a könyvet nem lehetett másutt megvenni, csak Miskolcon, téli időben meg nem ment Miskolcra senkise. Végre apámnak valami csekély más dolga is volt Miskolcon. S nem annyira azért, mint inkább a könyvért bekocsizott Miskolcra. Egy napba került onnan megfordulni. Én meg alig vártam, hogy megvirradjon, kihúztam a párnám alól a könyvet, és olvastam. Apám már akkor régen fenn volt. Kívülről jött be pipázva. Ahogy rám néz, s látja, hogy én valami furcsán bámulok a könyvbe, megszólal: – Mi az, amit olvasol? A pápa papucsá, – feleltem. – Tetszik-e tudni, hogy miért kell megcsókolni a pápa papucsát? – Miért? Olvasom a könyvből: – A pápa papucsába szent ereklye van bevarrva. Apám hozzám jön, kiveszi a könyvet a kezemből, s az ablakhoz tartva olvassa, a szemöldökét összeráncolva. Mikor elolvasta, megfordult: ment egyenesen a kályhához, és bedobta a könyvet a tűzbe.*” Az, hogy a művelt apa – Zigler Sándor – a ponyvát ilyen drasztikusan megsemmisítette, talán hozzájárult ahhoz, hogy a kisfiú a kor egyik legnagyobb írója legyen.

Juhász Ferenc első versei után egyre többet olvasott, éjszakánként „*még tovább égeti a villanyt a konyhába, hallgatva a fényre fölriadó szülők szidalmait, korholásait.*”

Török Sophie (1895–1955) – Babits felesége – családjában nem volt könyvtár, s „*nem volt szokás újságnál egyebet olvasni. Sőt az olvasás tilos és haszontalan cselekedetnek számított, mint dologtalan emberek léha időfecsérlése*”. A gyermekkori hatások következményeit bizonyítja, hogy Török Sophie a gyermekkori tilalom büntudatától még asszony

korában sem tudott megszabadulni. Amint írta, asszony koromban „*is ijedten ugrottam fel, mint akit rajtakaptak, ha férjem rám nyitott, amikor olvastam*”.

Gabnai Katalin (kortárs) olvasáskutatót is idézhetjük, aki olyan családban nőtt fel, ahol az olvasás nem állt az érdeklődés középpontjában, de géplakatos édesapja mégis előfizetett az *Élet és Tudomány*-ra. Az apának esetleges vagy annak látszó döntése mégis meghatározta leánya további viszonyát a könyvekhez.

Végül a családi környezet szerepének bemutatáskor érdekes, de sajnos semmit nem bizonyító adalék Rousseau (1712–1778) édesanyja, aki nagyon szeretett olvasni, de a gyerek megszületése után meghalt. Az anya korai halála miatt a közvetlen környezeti hatás tehát kizárt. Ugyanakkor a félárva gyereket rendszer és módszer nélkül az apja tanította meg írni és olvasni, felhasználva a nagybácsitól és feleségétől örökölt könyveket. Életrajzírója szerint „*Nappal az öt-hatéves fiú, egy fekete hajú, villogó szemű gyermek – aki lassan nemcsak folyékonyan megtanult olvasni, hanem érdeklődni is kezdett az olvasmányok iránt – fennhangon olvasott apjának este vacsora után, apa és fiú egymással versenyt olvasta a nagy század regényeit, ezeket a büszke és nemes érzésektől duzzadó históriákat.*” Tehát Rousseau esetében sem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy a könyvek, az olvasás szeretete anyai „örökség”, vagy az apán keresztül kapott környezeti hatásból ered.

Összeállításunkból egyértelműen kitűnik, hogy a „klasszikus” család, melynek jelentősége sajnálatos módon csökken, az elmúlt két évszázadban meghatározó volt az olvasás iránti igény kialakításában, de mindezt természetesen számtalan egyéb körülmény is befolyásolta.

A képregények az ismeretterjesztés szolgálatában

Losonczy Attila

Napjainkra az ismeretterjesztő képregények önálló műfajjává nőttek ki magukat a *comics*-on belül. Évről évre bővül a célzottan tanulást, tanítást segítő, pedagógiai segédanyagként funkcionáló képregényes kiadványok száma. Ez pedig fontos momentum egy olyan művészeti irányzat számára, amely hazánkban jelenleg is a létjogosultságáért küzd.

A gyökerek

Mivel a szemünk fontos szerepet játszik a tájékozódásban, a tanulásban, az ismeretterjesztésben is rendkívüli hangsúlya van a vizualitásnak. Az ismeretterjesztést a rajz feltalálása forradalmasította. A rajznak ma is kiemelt szerepe van az élet minden területén, legyen szó ipari, kereskedelmi, netán egészségügyi tevékenységről.

A továbbiakban bemutatom a képregény történelmi előzményeit, tekintve, hogy az egyes művészeti ágak és az ismeretterjesztés összefonódásának évezredes hagyományai vannak.

Mivel a képregény egyik fő táptalaja a képzőművészet, sokszor eredeztetik a barlangrajzoktól. Az elsöre képtelennek tűnő ötlet után vizsgáljuk meg a hasonlóságokat: a neolitikum falfestményeire is jellemző egyfajta narratív jelleg, a törzsek életmódját, szokásait, történetét örökítik meg. A barlangrajzok viszont nem kimondottan művészi, hanem szakrális, kommunikatív célzattal készültek.

Günter Metzen német comics szakértő szerint a képregények előzményeit a mezopotámiai, egyiptomi és az antik görög kultúra alkotásai között találjuk meg. Metzen többek között a Kr. e. 2800-2500 idejéről származó, sumér képes tekercsre hivatkozik, amelyeken háborút, békét, valamint az akkori vezető városállam, Úr társadalmi életét bemutató szöveggel kísért rajzok láthatók.¹⁴ Ugyancsak ide vonatkoznak a túlvilági létről, illetve a mitikus történeteket ábrázoló óegyiptomi papirusztekercsek, falfestmények, valamint a sikeres hódításokról, vadászatokról beszámoló asszír reliefek Assurbanipal és II. Sarrukinu idejéből.

Időben tovább haladva a görög vázafestményeket érdemes megemlíteni. Az istenek, mitikus hősök élete, tettei epizodikusan jelennek meg előttünk, elbeszélő formában. A vázafestészet fejlődésével az alkotók a stilizált

¹⁴ Metzen: *Comics*. 1970.

emberábrázolástól eljutnak a karakterábrázolásig, a szereplők egyéniségének kihangsúlyozásáig. Hasonló törekvések figyelhetők meg Traianus oszlopán, amely 200 méter hosszan, spirális reliefeken mutatja be a császár uralkodásának eseményeit.

Természetesen a későbbi korok is bővelkednek olyan művekben, amelyek szintén rokoníthatók a képregényekkel. A XI. századi Angliában készítették egy az Odo bayeaux-i érsek által megrendelt 70 centiméter magas faliszőnyeget, amely 58 epizódban meséli el Hódító Vilmos sikeres hadjáratát a Brit-szigetek ellen, a hastingsi ütközettel bezárólag. A képek megértését latin nyelvű szöveg kíséri. E faliszőnyeget ünnepnapokon állították ki a bayeaux-i katedrálisban, 1804-ben pedig Napóleon Párizsba vitette. Ezen az alkotáson próbálta bebizonyítani az angliai partraszállás megvalósíthatóságát.

Az 1230-ban keletkezett, jelenleg a cambridge-i Trinity Könyvtárban őrzött, Raimundus Lullus filozófus-szerzetes életét feldolgozó szalagtörténet szövege a szereplők szájából kigyózik elő, megdöbbentő hasonlóságot mutatva a képregények szóbuborékjával.

Itáliában egyházi megrendelésre Giotto készített a szentek életét feldolgozó freskósorozatot. Ez a nagy formátumú falfestménysorozat az írástudatlan néptömegek tanítását szolgálta. Ide illene mottóként: „Többen látnak, mint ahányan olvasnak.” (Rodolphe Töpffer). Talán ebben kereshetjük a képregény, illetve a képes magazinok népszerűségének okát. Azonban jegyezzük meg, a képregény létrejöttének egyik (technikai) oka kétségkívül a nyomtatás feltalálása volt. Guttenberg találmánya forradalmasította, s egyben fel is gyorsította a képek és az írott szövegek reprodukálását. A kor politikai erői hamar felismerték a nyomtatásban rejlő lehetőségeket, amelyeket maradéktalanul ki is használtak propagandisztikus tevékenységeikhez. A vallási-politikai szempontból erősen megosztott, sorozatos háborúkkal sújtott XVI–XVII. századi Európában tömegesen jelennek meg az egyházi búcsúcédulák, valamint a politikai pamfletek. A vizsgálandó témánk szempontjából kiemelendő Francis Barlow XVII. századi műve, az *Egy pokoli pápista összeesküvés igaz története (A True Narrative of the Horrid Hellish Popish Plot)*.¹⁵ A történetet képkockákként követhetjük végig, a rajzokat szövegátlírás, szóbuborék kíséri. A következő évszázadban Thomas Rowlandson politikai satírjaiban találkozunk ismét a rajzos, szóbuborékos megoldással (1782).

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül William Hogarth festmény- és metszetsorozatát sem, amelyek regényszerűen mesélnék el egy-egy – a bibliai tanmesékhez hasonló – történetet (*Az aranyifjú útja; Egy kéjnök utazása; Egy kéjenc utazása*).

A hogarthi hagyományok a XIX. században Honoré Daumier litográfiáiban, illetve Gustave Doré festménysorozatában élnek tovább. Töpffer nevéhez fűződnek az első rajzos regények, mintegy elődeként a majdani képregényalbumoknak (*Les Armours de Monsieur Viex-Bois, 1827.*). Töpffer elsőként nevezi önálló műfajnak a rajzos regényt. Tehát nem irodalmi műről van szó, sem képzőművészetről, egy új stílus született. Eme új stílus követője Töpffer kortársa, Wilhelm Busch, aki a *Max és Moritz* című – hazánkban is megjelentetett – rajzos, verses meseregényével vált méltán világhírűvé.

Végül elérkeztünk a comics tényleges megszületéséhez, az 1896-ban megjelent *Yellow Kid*hez.

A képregény és az ismeretterjesztés

Számos vélemény szerint a képregény formátuma miatt nem alkalmas ismeretterjesztésre, mások szerint nem is ez lenne a funkciója. Rubovszky Kálmán elsősorban – sajnos tévesen – Fazekas Attila hozzászólására hivatkozik, amely egy nyíregyházi konferencián hangozott el: „*Én úgy látom, hogy a képregényre olyan feladatokat próbálunk ráróni, amire szerintem alkalmatlan. Vagy összeroppan e nagy feladat alatt, vagy megállja a helyét. [...] Én a hagyományos képregény mellett vagyok. Képregényen azt az aláírást tartom értem, amelyben a szöveg a keretes rajzokon belül helyezkedik el, párbeszéd és szövegfelhő is van. [...] Ilyen értelemben a diát távolabbi rokonnak tekintem. Ha egy diát kivesszünk, akkor az még önmagában is élvezhető, mert nem tartozik szervesen a történethez. Ha a képregényből kivágunk egy kockát, akkor az kevésbé élvezhető. [...] Zichy Mihály illusztrációi Arany balladáihoz sokkal közelebbi rokonságot mutatnak vele. Ezeket egyben a magyar képregény ősapjának is tekintem. [...]*”¹⁶

Rubovszky nyilvánvalóan félreérthette Fazekas kijelentését, hiszen a *Botond Magazin*ban számos színvonalas ismeretterjesztő képregény lát napvilágot. Rubovszky ezek után Cs. Horváth Tibor véleményét idézi: „*Mi a képregény? Epikai műfaj. Tehát nem képregény például a villanykörte feltalálásának képes feldolgozása, a francia történelem képes feldolgozása, és nem képregények a Jó Pajtásban közölt ismeretterjesztő feldolgozások. A bemutatott angol nyelvű könyv sem képregény, csak képregény-elemeket alkalmaz.*”¹⁷

¹⁵ *A True Narrative of the Horrid Hellish Popish-Plot. To the tune of Packington's Pound. The first part.* (Published by Matthew Turner) 1682., bővebben erről: [online] [2013.05.07.]

<http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_object_details.aspx?objectId=1525390&partid=1&output=People%2F!!%2F OR%2F!!%2F123332%2F!!%2F123332-1-7%2F!!%2FRepresentation+of+Sir+Edmund+Berry+Godfrey%2F!!%2F!!%2F!!%2F&orig=%2Fresearch%2Fsearch_the_collection_database%2Fadvanced_search.aspx¤tPage=1&numpages=10>

¹⁶ Rubovszky Kálmán: *A képregény*. III. fejelet. Bp.: Gondolat, 1989. p.69.

¹⁷ Uo.

Véleményem szerint a képregény fontos és nélkülözhetetlen eleme lett napjaink új törekvésének, az *edutainment*nek („szórakoztatva tanulás”). Az ismeretterjesztő képregény – a szó utótagja miatt is – rokonságot mutat a történelmi és dokumentumregénnyel. Maksa Gyula e téma vizsgálatakor a média narratológiából indul ki. Ezek szerint a képregény mint önálló médium nemcsak a közvetítés eszköze, hanem alakító közege is a közvetítés tárgyának. Maksa továbbá kifejti, hogy a képregényekre a *heterokronitás* jellemző, vagyis a befogadás időtartama nem előre beprogramozott. (Ellentétben például a televízióval, ahol a befogadás időtartamát a műsor sugárzásának időtartama határozza meg, ezért ez esetben *homokron* médiumról beszélünk.) A heterokronitásból kifolyólag a képregény Maksa szerint a befogadó szubjektum aktivitására számít, vagyis nevezhetjük a hangsúlyozott szubjektivitás médiumának.¹⁸ Hozzá hasonlóan magam is úgy vélem, hogy a képregények pontosan a formai jegyeik miatt képesek élményszerűbbé, személyesebbé tenni a terjeszteni kívánt ismeretanyagot, szemben a tudományos szakkönyvek sokszor személytelen tényanyagával. Így lehetőség nyílik a tudományos ismeretek népszerűsítésére egy újabb médiumon keresztül. Maksa többek közt Philippe Verhaegen *Az ismeretterjesztés kommunikációs aspektusai* című cikkére hivatkozik¹⁹, ahol a következőképpen vázolják a tudományos népszerűsítés dinamikáját. Verhaegen cikkében egyfelől rámutat a tudományos szöveget lefordító népszerűsítő szöveg újrafogalmazó eljárásaira, másfelől magát a képregényt önálló diskurzusnak tekinti, amely megkülönböztető sajátosságokkal rendelkezik. Verhaegen szerint ezért vált alkalmassá a képregény az ismeretterjesztésre. Maksa Gyula cikke pedig az alábbi konklúzióval zárul: „A képregény a tárgyyszerűség helyett a viszonzyszerűséget hozza előtérbe, a hangsúlyozott szubjektivitás médiumaként kelthet szimpátiát a befogadóban, ezáltal oldva az ismeretterjesztéshez rendelhető pedagógiai viszony hagyományos hierarchizáltságán. Ezért lehet alkalmas a hatékony ismeretterjesztésre.”²⁰

Az előző kijelentésre az alábbi konkrét példákat találtam:

- a francia Larousse Interpress gondozásában megjelent *Napóleon*, amely a császár életét beszéli el, katonai pályafutásának kezdetétől a száműzetéséig;
- szintén a Larousse Interpress és a Fabula által kiadott nyolckötetes *A Biblia felfedezése* sorozat;
- a *Botond Magazin*ban rendszeresen megjelenő, magyar történelmi és mondabeli témákat feldolgozó képregények;
- Scott McCloud: *A képregény felfedezése* című műve, amelyet nevezhetnénk a „képregény képregényének”.

A *Napóleon*, illetve a *Botond*ban olvasható (elsősorban a hun-magyar mondák, illetve az Árpád-házi királyok életéről szóló) történetek a történelmi regényekhez hasonlóan élővé varázsolják a letűnt korok nagyjait. Megpróbálják az adott kor eseményeit a szereplők szemszögéből felidézni, ezáltal képet alkotni az említett uralkodók és államférfiak személyiségéről. A rajzolók erényeként külön kiemelem a korhűségre való törekvést. Míg a *Napóleon* rajzolói (Carlo Marcello, Dr. Justice alkotója, valamint Guido Buzzelli és Milo Manara) a klasszicista festmények stílusát követik, Fazekas Attila ábrázolásmódján Kálti Márk *Képes Krónikájának* hatása érezhető.

A *Biblia felfedezése* című sorozat alkotói merész módon az Ó- és Újszövetséget öntik képregényes formába, a szereplőit pedig szinte képregényhőssé alakítják. Ebből fakadóan az ismert bibliai történeteket így a próféták, királyok, apostolok szemszögéből ismerhetik meg az olvasók, az eredeti, nehezen értelmezhető szövegek helyére olvasmányos dialógusok, narrációk kerülnek, egy-egy „kihagyhatatlan” idézettel színesítve. Emellett persze a *Képes Biblia* kötetei bővelkednek magyarázó jegyzetekben, amelyek egyfelől a történelmi eseményekről, valamint a vallási, nyelvi kérdésekről nyújtanak tájékoztatást az olvasónak.

McCloud műve érintőlegesen foglalkozik a képregények történetével. Didaktikus módon bizonyítja a képregényművészet jellegét, felvonultatva a comics eszköztárát.

Adaptációk és fikciók: a kvázi ismeretterjesztés

A következőkben a rendszerváltás előtti magyar, illetve a hazánkban megjelenhetett európai képregényeket elemzem, amelyek a mai napig kedves gyermekkori olvasmányélményként élnek emlékezetemben. A képregény hazai sorsára erőteljesen rányomta bélyegét az ötvenes évek kultúrpolitikája, amely táptalaja lett a még ma is létező félreértéseknek a műfajjal kapcsolatban.

A képregényt nem ismerték el önálló művészeti ágként, kizárólag alárendelt műfajként élhetett tovább. A korabeli kultúrpolitika egyedül az irodalmi adaptációkat engedélyezte, a szépirodalom népszerűsítése céljából. A kommunista vezetés által veszélyesnek tartott szerzői – világra reflektáló – képregények hosszú évtizedekre kiszorultak a nyilvánosságból. Ekkora árat kellett fizetnie a műfajnak, hogy a tiltottból a „tűrt” kategóriába lépjen. Az irodalmi adaptációk ötlete Gugi Sándor grafikustól, Aba Novák Vilmos tanítványától származott, aki 1949-től dolgozott sajtógrafikusként, kezdetben a *Szabad Népb*ben, majd 1954-től képes történeteket készített a *Tanácsok Lapjánál*. Ötlete

¹⁸ Maksa Gyula: Ismeretterjesztés és képregény. In: *Médiakutató*. 2007. tavasz

¹⁹ Verhaegen, Philippe: Aspects communicationnels de la transmission des connaissances: le cas de la vulgarisation scientifique. In: *Recherches Sociologiques*. 1990. 3. p.335.

²⁰ Maksa, i. m.

megtetszett Cs. Horváth Tibor újságírónak, aki a nyolcvanas évek végéig a hazai képregény élet fő szervezőjeként, illetve a képregények forgatókönyvírójaként vált ismertté.

Az első „igazi” képregény, a *Winnetou*, 1957-ben jelent meg, az akkor indított *Füles* rejtvényűség oldalain, Zórád Ernő igényes, korhű rajzaival. Zórád a nyolcvanas évek végéig szintén a magyar képregény élet meghatározó személye volt. Nevéhez a western irodalmon (Karl May, J. F. Cooper, Kenneth Roberts) kívül Jókai-, Mikszáth-, Krúdy-művek és világirodalmi klasszikusok (Rostand: *Cyrano*) átdolgozásai fűződnek. Zórád sokoldalúságát mutatja, hogy több ízben a rajzolás mellett ő maga töltötte be a forgatókönyvíró és a dramaturg szerepét is. Egyik legjobb példa rá egyik kedves gyermekkori élményem, a *Cyrano de Bergerac*. Zórád leleményesen kitágította a műfajok határait. Meghagyta a szereplők dialógusában Rostand eredeti szövegét, a képkockákban pedig a képregényekre jellemző narratív szöveget, harmonikusan kiegészítve rajzaival. Ennek eredményeként egy sajátos képregény dráma jött létre, amely próza, színmű és képtörténet is egyben.

A műfaji határok tágításának másik törekvéseként Sebők Imre *Iliász és Odüsszeia*-adaptációit lehetne megemlíteni. A forgatókönyvet itt Cs. Horváth írta, aki valójában nem a homéroszi műveket, hanem a költemények mitológiai gyökereit vette alapul. Tehát az eposzokra jellemző *in medias res* kezdés helyett a trójai mondakört lineáris történetvezetésű, képes prózai művé alakította át.

A hazai képregény harmadik nagy egyénisége, Korcsmáros Pál. A Rejtő-regények adaptálójaként vált népszerűvé. A *Füles*ben folytatásokban közölt történeteket az Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat Rejtő-sorozat címen önálló füzetekben jelentette meg a nyolcvanas években. E cikk szerzője is e sorozat, illetve a *Füles*ben „mainstream” jelleggel közölt képregények révén ismerkedett meg jobban a műfajjal, s kezdett el érdeklődni az eredeti művek iránt. Egy-egy igényes képregény-kompozíció kedvesinálóként működött a rossz kicsengésű „kötelező” olvasmányok esetében is.

Folytatva gyerekkori élményeim taglalását, nagyjából hétéves lehettem, mikor személyes ismeretségekbe kerültem az akkori „új generáció” kiemelkedő tehetségével, Fazekas Attilával (édesapám középiskolai osztálytársával). Az ő keze munkáját dicsérik az önálló füzetekben napvilágot látott hollywoodi filmek képregény-adaptációi (*Ben Hur*, *Star Wars*, *The Terminator stb.*). Emellett az 1988-ban útnak indított (jelenleg is létező) *Botond Magazin*ban a hazai krimi és sci-fi (főként Nemere István regényei révén) elevenedett meg. Visszagondolva a bő két évtizeddel ezelőtti eseményekre, már akkor érezhető volt a kemény versenyhelyzet a hazai piacon. A *Füles* és a *Botond* mellett a *Pajtás* és az *Alfa* is rendszeresen közölt képregényeket, de nem csak hazai szerzőkét. Dargay Attila munkái mellé a francia baloldali kiadó, a Vaillant terméseit is hazánkba „csempészték”. A *Pajtás*, a *Pajtás-Hahota*, valamint a *Kockás* oldalain ugyanis „elfelejtették” feltüntetni az alkotók nevét *Pif*, *Herkules*, valamint *Rahan* vagy éppen *Dr. Justice* legújabb kalandjainak közlésekor. Ezt azért tartom sajnálatosnak, mert az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat a Vaillanttal ápolt jó kapcsolatának köszönhetően térítésmentesen jelentethette meg Magyarországon a fenti képregényeket.

Az említett művek magyarországi megjelenései mérföldkönek számítanak a képregény hazai történetében. Mivel a Vaillant kiadványai az elsők a hazánkban engedélyezett nyugati képregények közül, ezek váltak a magyar képregényrajzoló inspirálóivá, innen tanulták meg a képregény műfaját. A Vaillant-hősök kalandjai kisiskolás kortársaim (és jómagam) olvasmányélményét és olvasókedvét erőteljesen befolyásolták. A *Füles* szövegcentrikus, fekete-fehér-szürke képkockáival szemben színes képi világ tárult elénk, ahol a szöveg jól harmonizált a rajzzal. A látványos kalandok mellett némi ismeretterjesztő jelleget is fel lehetett fedezni bennük. Dr. Justice, az UNICEF szolgálatában álló genfi utazó orvos és karatemester (rajzolta: R. Marcello, 1973) történeteiből öt világérsz kultúrája tárul elénk, különös tekintettel a harmadik világbeli országokra. A képregény szerzői kendőzetlenül elénk tárják az éhezéstől, betegségekétől, s a vadkapitalizmus bűnözői csoportjaitól szenvedő öslakosság tarthatatlan helyzetét.

Rahan, a „tűzhajú” ősember kalandjai a kőkorszak világát elevenítik fel. André Cheret 1969-ben alkotott hőse, miután egy vulkánkitörés elpusztítja törzsét, vándorlásra kényszerül. Kóborlásai során hol barátságos, hol ellenséges hordákba botlik, de Rahant minden helyzetben a jó szándék és a segítőkészség vezérli. Emellett olthatatlan tudásszomj hajtja további felfedezések felé. Mintha Rahan „kőkori prototípusa” lenne a középkori lovagoknak és a felvilágosodás nagy filozófusainak. Cheret az őskor állatainak rajzolásakor tudományos pontosságra törekszik. Impozáns, filmszerű stílusa, valamint naturalizmusa miatt (a fény-árnyék ábrázolásában) megbocsáthatjuk azt a képzavart, hogy a történetekben a jégkorszaki állatok együtt szerepelnek a Jura-kori őshüllőkkel.

Ugyancsak a *Kockás* oldalain találkoztam José Cabrero Arnal 1948-ban debütált vidám állatfiguráival, Placiddal, a jó étvágyú medvével és Muzoval, az örökké zsörtölődő rókával, valamint Piffel, a nagyorrú, okos kutyaival és Herkulussal, a macskával, aki sokszor irigységből áskálódik ellene. (Kettejük barátsága igazi kutya-macska barátság.) A bemutatott képregény figurákat a Vaillant 1969-től önálló magazinban, a *Pif Gatget*ben jelentette meg. A magazin minden példányához bónuszként könnyen összeszerelhető játékot, *gatgetet* mellékelnek ma is.

A kiváló francia–magyar kapcsolatoknak köszönhetően az I.P.M. a *Junior Alfa Magazin*ban 1980-tól rendszeresen közölte a Pilot két ifjúsági kultusz-képregényét, René Goscinny 1957 és 1977 között készült mesterműveit, *Asterix és Obelix*, a két bátor gall, valamint *Lucky Luke* vadnyugati kalandjait.

Mintegy válaszként, a Táltos GM 1983-ban albumokba gyűjtve, színesben kezdte közölni a hazai szakma nagy öregje, Zórád Ernő legismertebb műveit (*Winnetou*, *A könyves király*, *Utazás Plutóniába*, *Pompei utolsó napjai*, *A Névtelen Vár*,

Sztrogoff Mihály, *Az időspirál stb.*). E kötetek lenyűgöző képi világa egyszerre művészi és ismeretterjesztő hatású. A Táltos GM – és nem utolsósorban Zórád – törekvése a képregény mint önálló műfaj elfogadtatása volt, értékeinek felvonultatása révén. Azonban a nemes kísérlet ekkoriban még kudarcba fulladt. A kor kultúrpolitikája csak az adaptációkat támogatta, az önálló, eredeti képregénynek továbbra is a megtúrt, alárendelt szerep jutott.

Az első kisebb áttörés 1988-ban következett be: megjelenhettek végre a hazai szerzői képregények, úgy tűnt, megszületnek végre a magyar képregényhősök (Zórád: *Nyomoz a szerelmespár* sorozat; Fazekas: *Botond Magazin*, benne *Perseus kapitány*, valamint *Farkas Győző kalandjaival*).

A kilencvenes évek gazdasági-politikai változásai azonban nem segítették a képregény hazai helyzetének javulását. Az évtized közepére már a két legnagyobb amerikai kiadó, a Marvel és a Detective Comics füzetei uralták a magyar piacot. A hazai lapkiadókat érintő finansiális nehézségek miatt nem kapkodtak a képregényalkotók után, így nem volt esély az „utánpótlás” kitermelődésére. Mindezzel együtt az olvasók részéről tapasztalható csekély érdeklődés (s ennek következtében az eladott példányszámok csökkenése) a műfaj tetszalott állapotát eredményezték az évtized végére. Az „idősebb” (húszon felüli) korosztály számára már nem, a fiatalabb, tizenéves generáció számára még nem tudott újat mutatni a hazai kínálat. A magyar képregények nagyrészt továbbra is az irodalmi művek – ezen belül a hazai lektűrök, ponyvák – adaptációjában keresték a kiutat. Nem vettek tudomást a konkurencia új formáiról: a kereskedelmi tévécsatornák szappanopera-áradatáról, a számítógépes játékok megjelenése körül kialakult hisztériáról és az internet hazai terjedéséről.

1998–99 tájéka a hazai és külföldi képregények gyakorlatilag eltűntek az újságosbódék kirakataából.

A műfaj hazai reneszánsza

A képregény hazai reneszánsza a 2000-es évek elején kezdődött. Országszerte rajongói klubok alakultak, alkotóknak és befogadóknak egyaránt. A fővárosban és vidéken folyamatosan nyílnak időszakos kiállítások, megismertette a nagyközönséggel a híresebb hazai és külföldi – klasszikus és kortárs – alkotásokat. 2004-ben megalakult a Magyar Képregény Akadémia. Bemutatkozásképpen a következő kiáltványt tették közzé: „*Ma, 2004. május 1-én, bejelentjük a Magyar Képregény Akadémia megalakulását. Az Akadémiának – politikai hovatartozástól, vallási meggyőződéstől vagy bármiféle elkötelezettségtől függetlenül – tagja lehet mindenki, aki szíven viseli a magyar képregény sorsát és annak fejlődését, kibontakozását tevőlegesen és kellően magas színvonalon elősegíti. Az Akadémia maga választja meg tagjait, azok érdemeit, munkásságát szigorúan és elfogulatlanul szem előtt tartva.*”²¹

A Képregény Akadémia elsősorban a kortárs magyar alkotók műveire fókuszál, amelyeket a háromhavonta megjelenő folyóiratukban, a *Pinkhell*-ben közölnek.

2005 februárjában létrejött a Magyar Képregénykiadók Szövetsége. A szervezet alig két hónappal megalakulása után első lépésként Budapesten megszervezte az 1. Magyar Képregény Fesztivált, melynek az Almássi téri Szabadidőközpont adott otthont. A fesztiválon a közönség közelebbről is megismerhette a kortárs hazai képregények alkotóit, illetve műveiket. A programot kerekasztal-beszélgetések, előadások, kvíz-játékok tarkították.

A színpadon képregény-történeti előadások hangzottak el, valamint önjelölt képregény-rajzoló is kipróbálhatták magukat a „Képregény Iskolában”.

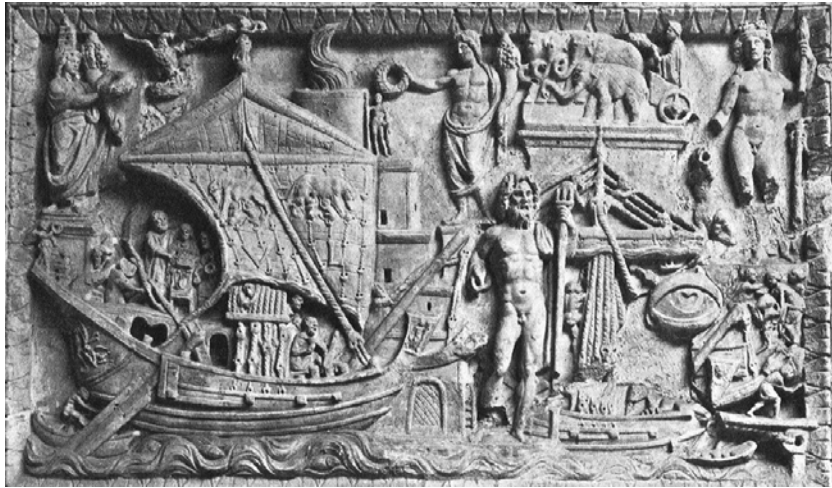
Az ismeretterjesztő képregények szempontjából is említésre méltó események történtek a közelmúltban. 2004-ben, negyven évvel (!) az eredeti megjelenés után végre önálló albumban láthatott napvilágot Sarlós Endre monumentális alkotása, a *Szigetvár ostroma 1566* (a korábbi címe: *Oroszlánsziget*). A képregény szerzője szigetvári születésű, művéhez forrásként Szelaniki Musztafa, Budina Sámuel és Gökbilgin írásait használta fel (tehát nem a *Szigeti veszedelem* képregény változatáról van szó!). Sarlós emléket állít a szigetvári hősök mellett azoknak a török katonáknak is, akik értelmetlenül veszítették életüket egy olyan hadjáratban, amely hosszú távon az Oszmán Birodalom meggyengüléséhez vezetett. Az album tartalmaz egy rövid történelmi tájékoztatót, szöszedettel, valamint lektori véleményt Molnár Imre, Sarlós néhai gimnáziumi tanára tollából.

A történelmi eseményeknél maradva, az Anna Frank Alapítvány gondozásában a közelmúltban megjelent, a holokauszt témáját feldolgozó képregény (Mirjam Katin: *Az igazság nyomában*) immár – a német és a holland példát átvéve – iskolai segédanyag több hazai oktatási intézményben. A mű egy holokauszt-túlélő diáklány történetén keresztül mutatja be a kor borzalmaikat (vö.: Art Spiegelman Pulitzer-díjas műve, a *Maus*).

A fentebb vázolt újabb törekvések révén – remélhetőleg – a képregény végre elfogadtatja magát a hazai kulturális életben, valamint nagyban hozzájárul a XXI. századi pedagógia és ismeretterjesztés korszerűsítéséhez.²²

²¹ Forrás: [online] [2013.05.08] <<http://kepregenyakademia.blogspot.hu/2006/07/mka.html>>

²² A témához kapcsolódóan részletes bibliográfiát közlünk a Könyv és Nevelés elektronikus számában.

A képregények elődjének is tekinthető egyik híres relief az 1860-as években felfedezett, Görögországban készült mű a Róma melletti antik kikötővárosból, Portusból, ismert nevén a *Torlonia relief*

„Honleányok” és a könyvek – Leányolvasók és leányolvasmányok a reformkorban

Pogány György

A XVIII. század második felében bontakozott ki Európában az „olvasás forradalma” néven vizsgált művelődéstörténeti jelenség. Egyfajta „kulturális forradalom” volt, és nem elszigetelten, hanem szerves kapcsolatban fejlődött a politikai jogokat kiterjesztő nagy társadalmi mozgalmakkal, a végső soron a francia forradalomba torkolló törekvésekkel, illetve a gazdasági termelést és a szállítást alapjaiban átalakító ipari forradalommal. Vagyis a modern európai társadalmak megszületése e három „forradalom” – a politikai, az ipari és a kulturális – kölcsönhatásában történt meg. Az „olvasás forradalma” lényegét a könyv és az irodalom megváltozott funkciója és a szövegek eltérő befogadása, vagyis az olvasás új formája képezi. A jelenség részeként olyanok is kapcsolatba kerültek a könyvvel, akik korábban nem találkoztak e médiummal, és átalakult az olvasás módja és technikája is: a kevés, többnyire szakrális tartalmú szöveg ismétlődő, szabályozott és ritualizált, általában hangosan történő olvasása helyett elterjedt a sokféle, változatos műfajú és immár világi, sokszor profán szövegek társadalmi ellenőrzés nélküli, elsősorban szórakozás céljából történő néma olvasása. A textus befogadásának előbbi formáját a szakirodalom *intenzív*, utóbbi változatát pedig *extenzív* olvasásnak nevezi.²³

Az olvasás tehát a XVIII. század végére popularizálódott, kevesek intellektuális tevékenységéből sokak szabadidős passziójává vált, ugyanakkor az olvasás és írás általánossá válása természetesen elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy a mind bonyolultabbá váló technikai eszközök használatát a munkába lépők képesek legyenek elsajátítani. Ez a szükséglet vezetett végső soron ahhoz, hogy a XVIII–XIX. század fordulója körüli évtizedekben egyre elterjedtebbé vált a kötelező népoktatás, és előbb Európa nyugati, majd középső és végül keleti részén jelentősen visszaszorult az írni-olvasni nem tudók aránya. Mindez értelemszerűen új olvasói rétegek megjelenését vonta maga után, így a nők és a gyermekek körében rohamosan terjedt az olvasás, és a kor kiadói immár elsősorban nekik szánt kiadványokat is megjelentettek. Kialakult a nem feltétlenül pozitív konnotációjú „női irodalom”, és megszületett az önálló gyermek- és ifjúsági irodalom. Az új olvasói rétegek figyelmére számot tartó műfajok megerősödtek, és a könyvpiacra belüli arányuk növekedett, ekkortól tekinthető a legfontosabb és leginkább népszerű irodalmi műfajnak a regény. A romantika idejétől

²³ Wittmann, Reinhard: Az olvasás forradalma a 18. század végén? In: Guglielmo Cavallo–Roger Chartier (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Bp.: Balassi Könyvkiadó, 2000. p.321-347. Röviden érinti a kérdést: Bollmann, Stefan: *Az olvasó nők veszélyesek*. Bp.: Scolar, 2008. p.24.

kikristályosodó nemzeti művelődési kánonban, illetve az információszerzésben

a könyv és az egyéb nyomtatott szövegeket tartalmazó információhordozók, a gyorsan terjedő lapok és folyóiratok lettek a vezető médiumok. Tulajdonképpen az olvasás forradalma tette hosszú időre, gyakorlatilag a XX. század második feléig terjedő időszakig az európai nemzetállamokban, főleg a közép- és kelet-európai régióban az irodalmat a nemzeti identitás legfontosabb, ha természetesen nem is egyedüli kifejezőjévé. Legalábbis a társadalmi és kulturális elit számára, amelynek soraiba a tradicionális arisztokrácia és a kétféle (egyházi és világi) értelmiség mellé ekkortól követelt magának bebocsátást a polgárság. Az „olvasás forradalma” mint kulturális jelenség egyébként a kor értelmiségei közül sokakat aggasztott. A XVIII. század végéig – a természetesen létező kivételeket leszámítva – az olvasó személy azonos volt a művelt, nyelveket vagy legalábbis az anyanyelvén kívül latinul olvasó és a könyvet a tudásért használó személlyel, aki társadalmi státusát tekintve az elithez tartozott. Általánosságban az irodalom és a kultúra „komoly”, „nevelő” funkcióját féltették, és a pusztán szórakozásból történő olvasást szégyellnivalónak vagy éppen károsnak tekintették. Mindezen óvások és nem ritka tiltások ellenére az olvasás vált sokak számára a szabadidő eltöltésének leginkább kedvelt formájává és a társasági élet egyik kiemelten fontos témájává. Hogy a könyv és az olvasás mennyire átalakította a családi életet is ebben a korban, egy 1800 körüli német társalkodónó feljegyzései jól bizonyítják. A nap úgy kezdődött a Stolberg családban, hogy reggeli után a gróf felolvasott egy fejezetet a *Bibliából*, majd utána egy *Klopstock-dalt*²⁴ skandált. Azután félrevonult, és magában olvasgatott, többnyire a *Spectator*²⁵ című folyóiratról. A grófné ezalatt Lavater²⁶ *Pontius Pilatus*ából olvasott fel a háznépnek. Ezután mindenki a maga kedvére olvasott, ebéd után Milton *Elveszett paradicsom*ából²⁷ hangzott fel részlet, majd a gróf *Plutarkhosz* életrajzait tanulmányozta, teázás után pedig *Klopstock*ból közösen hallgattak meg részeket. A család és a háztartás tagjai fennmaradó szabad idejükben többnyire kortárs regényeket olvastak, de ezt némiképp szégyenkezve, a haszontalanság miatt érzett büntudattal említette a társalkodónó.²⁸ Hasonló jelenségre – látni fogjuk – a reformkori Magyarországról is lehet példát hozni.

Az olvasás és a nemzeti művelődési kánon

Mindezek a folyamatok Magyarországon is érezhetővé váltak, ha nem is olyan kifejlett formában, mint Európa tőlünk nyugatabbra található részein. A mennyiségi eltérésen túl volt még egy elem, amelyik megkülönböztette a magyarországi „olvasás forradalmát” a nyugatitól. Magyarországon a kulturális megújulás kívánalma párhuzamosan haladt a politikai, társadalmi és gazdasági reformelképzelésekkel, a nemzeti kultúra támogatása ebben az összefüggésben összekapcsolódott a reformokkal. A századforduló körül zajló nyelvújítás és az új század elején létrejövő intézmények (Széchenyi Ferenc könyvtár- és múzeum-, Széchenyi István akadémia-alapítása) fontos elemeivé váltak nemcsak a magyar művelődés megújulásának, hanem a nemzet politikai értelemben vett öntudatra ébredésének is. Elsősorban az irodalom és a nyelv lett ekkortól a nemzeti identitás elsődleges kifejezőjévé és töltötte be ezt a szerepet a XX. század végéig, illetve talán tölti be napjainkban is. Az irodalom mellett azonban a zene és a képzőművészet is megújult a reformkorban, Liszt Ferenc, Erkel Ferenc és Barabás Miklós személye és életműve mai napig szerves részét képezi a nemzeti identitásnak és a nemzeti művelődési kánonnak. A könyv vált a vezető médiummá, és az olvasás lett a reformkor reprezentatív kulturális cselekvése. Legalábbis a lassan, de mégiscsak kiformalódó közvélemény számára. Nem tudjuk persze még csak hozzávetőlegesen sem felbecsülni a ténylegesen olvasók számát és konkrét társadalmi befolyásukat. Mindenesetre a XVIII. században, még a felvilágosodás időszakában elkezdődött folyamat hatására a reformkorra megszületett a hazai olvasóközönség és egy immár polgári jellegű nyilvánosság a maga differenciált intézményrendszerével (könyv- és lapkiadás, könyvterjesztés).²⁹ Ebben az immár polgári nyilvánosságban helyezhető el a női olvasás egésze. A női olvasással, művelődéssel kapcsolatos első vélekedések, állásfoglalások az 1770-es években, a felvilágosodás időszakában

²⁴ Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724-1803), német költő, célja a német nemzeti eposz megteremtése volt. Legjelentősebb műve a végül is nem nemzeti, hanem egyházi témájú *Messias*.

²⁵ A *Spectator* (*The Spectator*) a XVIII. század elején Angliában megjelent lap volt, a modern polgári szellemű irodalom egyik legjelentősebb kialakítója. Könyvként is megjelent, majd francia, holland és német nyelvű fordítás is készült a kiadványból, utóbbi 1739-1743 között. Ismerte a francia változatot Mikes Kelemen is, és Kármán József az Uránia megindításakor mint követendő példára hivatkozott a lapra. A lap cikkeiből magyar nyelvű válogatás: Hankiss Elemér (vál.): *A régi Anglia hétköznapijai. Válogatás a „The Spectator” című egykorú folyóirat anyagából*. Bp.: Gondolat Kiadó, 1968.

²⁶ Lavater, Johann Kaspar (1741-1801), svájci német író. Máig tartó hírnevét fizionómiai megfigyeléseinek, írásainak köszönheti. Vallásos művei népszerűek voltak a XVIII. században, *Pontius Pilatus* című négykötetes műve 1782-1785 között jelent meg.

²⁷ Milton, John angol költő (1608-1674), *Elveszett paradicsom* című monumentális eposza volt Klopstock *Messias*ának egyik ösztönző példája.

²⁸ Idézi: Safranski, Rüdiger: *Romantika. Egy német affér*. Bp.: Európa Kiadó, 2010. p.59.

²⁹ Szajbély Mihály: Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban. In: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Bp.: Gondolat Kiadó, 2007. p.73-90. A kérdés alapvető összefoglalása: Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1978., illetve Fülöp Géza: *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772-1848)*. Bp.: Hatágyú Sip Alapítvány, 2010. Ez a kötet Fülöp Géza még 1995-ben megvédett akadémiai doktori értekezésének posztumusz szövege.

jelentek meg. A mértékadónak tekinthető vélemények úgy foglalhatóak össze, hogy a nőknek, a lányoknak szükséges olvasni, tanulni – természetesen irányítás mellett, és csak olyan szövegek olvasása képzelhető el körükben, amelyek javítják erkölcsüket, és felkészítik őket legfontosabb feladatukra, a gyermeknevelésre.³⁰ Ebben az értelmezési keretben a női művelődés, olvasás a nemzeti megújulás egyik fontos eleme, és a nőnek, a „honleánynak” nem szórakozás céljából kell olvasni és részt venni a művelődés és a társas élet intézményesült formáiban, hanem a magasztos célok előmozdítása miatt. A művelődésben és a közéletben úgy és annyira tartozik részt venni a nő, amennyire a férfitársadalom ezt szükségesnek tartja. A reformkori közbeszédben a leányok és asszonyok egyszerre kerültek kivételesen magas helyre, ugyanakkor állandóan ostorozták is őket, mert az elvárásoknak nem mindig és nem mindenben tudtak megfelelni.

Köztudott, hogy Széchenyi a *Hitelt* „*Honunk szebb lelkű asszonyinak*” ajánlotta. A gróf az ajánlás soraiban lényegében összefoglalta mindazt, amit a reformkor a nőtől elvárt: „*Fogadjátok, hazám érdemes leányai, tiszteletem és szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását! Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A hitelről szólok, s ami belőle foly; a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, így előttek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti viszitek karjaitokon életbe a kised nevendéket, s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetetekből szí a férfi lelkierőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyali, mely nélkülük – higyvétek – soha ki nem fejlődik; vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül báj s életet. Ti emeltek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót.*”³¹ Nem csoda, hogy ennek a magasztos célnak nem mindig tudtak megfelelni a nők. Széchenyi ifjúkori barátja, Wesselényi Miklós a *Hittel* nagyjából egyidőben írta meg reformgondolatait összegző munkáját. Híres könyvében, a *Balítéletekről*ben foglalkozik a nők szerepével a reformkori közéletben, és utal műveltségükre is. „*Éltünk fűszere az asszonyi társaság. Általok, csak a szépnem által virítanak az élet virágai. [...] Hidegebb s érettebb itélet alá vetve szép köreink beszélgetéseit, a sok ígésző hangok mi kevés értelmet, velőt foglalnak magokban: mennyi üres szó, már szokássá vált kitétel, cifra kifejezés, melyet mondója gyakran nem is ért, még ritkábban érez. Nem bőven hallhatni öngondolatokat, tulajdon érzéseket, annál többször ábrándozó könyvekből kölcsönzött, de magáévá nem tett fellengő kitételeket. [...] Vagynak igenis hazánknak oly lelkes leányai, kikre akármelyik nemzet is kevély lehetne, kiknek meleg s tiszta érzés nemes munkásságára emeli szép lelkeiket, kiknek szívöken fekszik nemzetök sorsa, s a haza szeretetök s aggodalmok tárgya. [...] De mely kicsiny ezeknek számok [...] Mások pedig, s fájdalom, idegen majmolásban keresik a csinosodást, felsőbb műveltség polcára vélnek emelkedni, ha honiságokat megtagadják, nemzetiségökön túllépnek, mintha az volna a durvaság köre.*”³²

A reformkori közbeszéd a női művelődés és azon belül az olvasás ügyét összekapcsolta a társadalmi és politikai reformokkal, a szükséges megújulással. A női olvasás ekkorra azonban bizonyos értelemben már önjáróvá vált. Wesselényi pontos diagnózist adott, legalábbis ami az olvasásra vonatkozik: a nőknek ritkán van önálló véleményük, többnyire a népszerű regényekből, „ábrándozó könyvekből” kölcsönöznek fellengzős gondolatokat. Az irodalom az 1830-as évekre vitathatatlanul része lett a közgondolkodásnak és a nemzeti identitásnak, a „honleányok” tőlük telhetően részt is vettek a nagy közösségi célok megvalósításában, de természetesen korlátozta ezen ambíciójuk megvalósítását neveltetésük és a társadalom elvárása. A korban a nőktől elvárható műveltség megszerzésére és az olvasásra aligha a reformkori közélet iránti érdeklődésük sarkallta a leányokat, asszonyokat. Természetesen ez is, a pozitív értelemben felfogott divat is szerepet játszott ebben, de nyilvánvalóan saját sorsuk, személyiségük kiteljesítése, érzelmi válságaik megoldásának szándéka vagy éppen egyfajta menekülés az élet, a magánélet konfliktusai elől, illetve a szabadidő eltöltésének kellemes és értelmes szándéka ösztönözte az olvasásra az ifjú és kevésbé ifjú hölgyeket. Kölcsey Antónia, Kölcsey Ferenc unokahúga egyike volt azon reformkori sokat olvasó leányoknak, akiket úgy látszik, érdekelt a férfiak véleménye az olvasó nőkről. Naplójában 1838. július 9-én jegyezte fel: „*Napjaink csendes és egyformán folynak le, foglalatoságimat végezvén olvasással mulatom magam. Sokan kivált a' férfiak között ártalmasnak tartják a' nőnemnek az olvasást, mivel úgy hiszik az által ők ábrándozók lessznek 's alkalmatlanok érezni azt, mi körülök esik. Valóban nem foghatom meg, mint lehet jó könyvek' olvasása, melly lelkesít, 's szívet emel, ártalmas. A' lelkesületből 's felemelkedett kebelből úgy vélem nem származhat rossz; 's milly örömmel fog mindenki szokott munkájához, ha lelkét feleleveníté, 's szívet megvidítá. Egyszer Ferencz bácsit kérdém meg, mit tart az olvasni szerető nőkről, 's ő így felelt: „Asszonyoknak igen sokat kell tudni, – 's tudni leginkább olvasás által lehet, – mivel nekik nagy részek van az ember, – sőt népnevelésbe; de mivel egyik legszebb nő tulajdon a' szerénység, ne ki-kivánják ők tudatni értelmességöket, hanem csendes házi körökbe használni igyekezzenek.*”³³

Kölcsey Ferenc tehát bár elismerte a női olvasás jelentőségét, mégis azt tanácsolta unokahúgának, hogy maradjon meg a könyvek által megszerzett tudásával a magánélet kisvilágán belül. Nyilván a kor átlagosnak mondható liberális értelmiségi férfi véleményét fejezte ki a nők olvasásával kapcsolatban, egyfajta korabeli toposz volt ez. Hasonló módon foglalt állást

³⁰ A női olvasással kapcsolatos korai nézeteket áttekintettem egy korábbi írásomban: Pogány György: Nézetek a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás első szakaszában. In: *Könyvtári Figyelő*. 2008. 3. sz. p.450-461.

³¹ Széchenyi István: *Hitel*. In: *Széchenyi István válogatott művei*. 1. köt. 1799-1840. Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991. p.149.

³² Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest: Kritérium, 1974. p.169., 174-175., 185.

³³ *Kölcsey Antónia Naplója*. Bp.: Magvető Kiadó, 1982. p.17.

Fáy András is a nőnevelésről írott munkájában. Mint írja: „*Ritkán, és csak ott szól határozólag, hol adataiban bizonyos; de véleményét mindenkor szerényen 's úgy adja elő, hogy hajlama lássék, jelesebbektől, 's jobban értesítettektől okólni akarni.*”³⁴

Leánynevelés és a könyvek

Mit olvasott a kor fiatal hölgye, a „honleány”? A rendelkezésre álló források nyilvánvalóan nem elegendőek ahhoz, hogy a reformkori lányok olvasmányait teljes körűen meg lehessen ismerni belőlük. Ráadásul a létező források sem vonatkoztathatók maradéktalanul az akkori ifjú hölgyekre; tulajdonképpen tényleg csak a hölgyekre, vagyis a társadalom magas társadalmi státusú (nemesi, értelmiségi származású) és gondos nevelésben részesült leányaira vonatkoztathatók a kútfők. Sőt, még jobban lehet szűkíteni a kört: többnyire olyanok által írt naplók és visszaemlékezések képezik a forrásanyagot, akik később személyükben is kapcsolódtak az irodalom világához és/vagy olyan értelmiségi környezetben nőttek fel, hogy számukra a könyv, az olvasás természetes jelenség volt. Mindezek miatt csak nagyon óvatosan általánosíthatók az alábbi megállapítások, de bizonyos tendenciák kirajzolódnak belőlük. A reformkor polgári/nemesi származású, de értelmiségi családi környezetből, pontosabban értelmiségi életformát élő családból származó leányai részben otthon nevelődtek, részben pedig valamilyen leánynevelő intézet formálta személyiségüket, és készítette fel őket, természetesen nem elsősorban a gyakorlati, vagyis az önálló életre, munkavállalásra, hanem a feleség és a családanya szerepére, illetve a társasági életre.³⁵

A reformkori magyar leánynevelők egyik jelentős intézménye volt a Tánzer-féle. (Különböző forrásokban találkozhatunk a Táncter és a Tánzer névformával is.) Jelen tanulmány az intézet három növendékének, Kölcsey Antóniának, Csapó Máriának és Szendrey Júliának olvasmányait, könyvekhez való viszonyát tekinti át. A Tánzer-féle leánynevelő működése jelentősége ellenére a hazai neveléstörténeti irodalomban feltáratlan, és sajnálatosan kevés konkrétum ismert az intézetről. Annyi biztosan állítható, hogy Bárfay László baráti körébe tartoztak a Tánzerék, akik egyébként később Lejteire magyarították nevüket. Bárfay László (1797–1858) a gróf Károlyi család ügyésze volt, maga is író; fontosabb azonban, hogy az írók barátja és Üllői úti otthonában feleségével, született Mauks Jozefinával Pest egyik első irodalmi szalonját működtette. Az 1820-as évektől kapcsolatban volt szinte a teljes magyar irodalommal; *Naplói* páratlanul értékes forrását jelentik a kor irodalmi és kulturális életének.³⁶ Bárfayék révén került Tánzerék intézetébe Kölcsey Antónia és unokatestvére, Kölcsey Mari; a leánynevelőben élt egy időben Wesselényi Miklós házasságon kívüli kapcsolatból született két leánya, akik a hivatalos iratokban nevelt lányaiként szerepeltek Wersényi Rózsa és Katica néven. Fáy András rokona, Puky Katica is itt tanult, és ebben az intézetben nevelődött Bárfayné keresztlánya, Barthos Paulina, Kölcsey Antónia barátnője.³⁷ Az 1840-es években itt volt növendék Csapó Mária, a későbbi Vachott Sándorné, és iskolatársa volt az irodalmi életben majdani riválisa, Szendrey Júlia, Petőfi felesége is. Csapó Máriától tudjuk, hogy az intézetben bentlakók is voltak, azok, akik vidékről kerültek Tánzerékhez, mint például Szendrey Júlia, de a pestiek, mint ő, bejáróként csak a tanórákon vettek részt.³⁸

A Tánzer-féle leánynevelő tanrendjéről sem tudunk részleteket. Feltehetően a nevelési célok hasonlóak lehettek ahhoz, mint amiket Steinacker Gusztáv fogalmazott meg.³⁹ Véleménye szerint a női képzés célja részben tudományos ismeretek átadása, ezért oktatni kell a szaktudományok (antropológia, földrajz, természettudományok) bizonyos elemeit, nélkülözhetetlenek a helyes, mértékletes életmódra vonatkozó ismeretek, valamint mértékkel és válogatva, de a „*nő magasabb lelki műveltségéhez az irodalomnak, főleg hazája irodalmának némi ösmérete is tartozik.*” A leányok nevelése során három alapvető kötelességre kell felhívni a növendékek figyelmét: a honszeretetre, a közszellemre, vagyis arra, hogy majdan vegyen részt a jótékony asszonyi egyesületek munkájában és végül a megfelelő társalgásra, amely a szerző értelmezése szerint viselkedéstant és egyfajta emberismeretet jelent.⁴⁰ Bárfay László Kölcsey Ferencnek írt levelében Barthos Paulina kapcsán azt írta, hogy a 17 esztendőes leány azért tanul ott, hogy „*muzsikában, rajzolásban, francia*

³⁴ Fáy András: *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban*. Pest: Trattner-Károlyi, 1841. Idézi Pukánszky Béla: *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Bp.: Gondolat, 2006. p.116.

³⁵ A kor pedagógiai szakirodalmában már akadnak a nők gyakorlati pályára lépését sürgető írások is. Egyébként a leánynevelő intézetek egyik feladata az volt, hogy a szegényebb sorsú és ezért önálló létfenntartásra kényszerülő nőket felkészítse a nevelőnői szerepre.

³⁶ *Bárfay László Naplói*. Bp.: Ráció Kiadó, 2010. Irodalmi szalonját tárgyalja: Fábri Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779-1848*. Bp.: Magvető, 1987. p.503-537.

³⁷ Bárfay, i.m. p.701-702. Barthos Paulina emlékkönyvébe Bárfayék révén írt verset Kölcsey Ferenc és Vörösmarty Mihály. Az 1837-1852 között vezetett emlékkönyv jelenleg Bécsben, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található. Vö.: Németh István– Kiss József: *Barthos Paulina emlékkönyve*. In: *Magyar Könyvszemle*. 1982. 3. sz. p.268-276.

³⁸ Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok*. 2. köt. Bp.: Aigner, 1889. p.67.

³⁹ Steinacker Gusztáv (1809-1877) költő, műfordító, teológiai író, pedagógus. Német nyelvű magyarnak vallotta magát, Debrecenben német nyelvű leánynevelő intézetet alapított. Az 1840-es években több munkát tett közzé a leánynevelésről. 1842-ben jelent meg a *Női hivatás- és társalkodástan* című kötet.

⁴⁰ Idézi Bárfay, i.m.p.702.

nyelvben nagyobb műveltséget nyerhessen, mint honn Újhelyt (Zemplényben).”⁴¹ A Kölcsey Antónia Naplóját közreadó Gábor Júlia az intézetben folyó nevelőmunkát összefoglalva megállapítja, hogy ott franciául, németül tanultak a lányok, táncórákon vettek részt, kézimunkáztak és megismerkedtek valamilyen mértékig a rajzolással, foglalkoztak a történelemmel, a hazai és a külföldi irodalommal.⁴²

Kölcsey Antónia olvasmányai

A reformkori leányolvasók közül legjobban a Kölcsey Antónia által olvasott műveket ismerjük. A költő Gábor nevű unokatestvérének leánya 1821-ben született Szatmárcsékén, és 1835-ben került bácsikája révén Pestre, a leánynevelő intézetbe. Naplóját néhány évvel később, 1838-ban kezdte vezetni. Antónia szenvedélyes olvasó volt, Pestről hazatérve a kisszerű falusi élet elviselésének egyik eszköze volt számára az irodalom. Szülei is könyvbarátok voltak, olvasmányai kiválasztásában, befogadásában és értelmezésében azonban kétségtelenül kivételes helyzetben volt nagybátyja révén, a Napló tanúsága szerint a költő élete utolsó évében egyfajta mester-tanítvány viszony alakult ki közöttük. Kölcsey Ferenc könyvtárát szabadon használhatta a fogékony Antónia, és nagybátyja halála után is onnan szerezte olvasmányai egy részét. A csekei élet intellektuális légköréhez hozzájárult Kölcsey Ferenc három fiatal joggyakornoka, az Antóniába reménytelenül szerelmes és végül a család által kikoszorozott Papp Endre, maga is írógató fiatalember, akárcsak Obernyik Károly, Kölcsey Kálmán házitánítója, aki Kölcsey Ferenc halála után is Csekén maradt és Győri Dániel. De az igazi tekintély persze „Ferencz bácsi” volt Antónia számára.⁴³

Antónia nemcsak az olvasott könyvek pusztá címét írta fel, találó megfigyelései, észrevételei vannak a művekről, helyenként hosszabb-rövidebb részleteket jegyzett fel olvasmányaiából. Nem tudjuk természetesen, hogy minden olvasott művet megemlégt-e naplójában. Valószínűleg nem. Feltűnően hiányoznak olvasmányai közül a magyar szerzők; nehéz elképzelni, hogy nem ismerte, olvasta a két Kisfaludy vagy Vörösmarty műveit, verseit, és alig találunk konkrét utalást Kölcsey Ferenc műveinek olvasására. A magyar szerzők közül Jósika Miklóst és Gaál Józsefet említi, egyik bejegyzésében pedig utal arra, hogy apjának elküldték Pestről az Eötvös József szerkesztésében akkor megjelent *Budapesti Árvízkönyv* első kötetét, melyet a magyar írók állítottak össze az 1838-as nagy árvízben súlyos károkat szenvedett Heckenast Gusztáv könyvkiadó támogatására. Az 1839 és 1841 között öt kötetben kiadott gyűjteményes mű az akkori magyar irodalom reprezentatív keresztmetszete volt.⁴⁴ Feltehetően a többi kötet is megérkezett Csekére, és valószínűleg Antónia olvasta is őket.

Reflektált olvasmányai között tehát hangsúlyosabban szerepelnek a világirodalmi munkák. Elsősorban a kortárs szerzők műveit olvasta, és ebben az összefüggésben még Goethe is szinte annak tűnik. Olvasta Victor Hugo *Angelóját*; megállapítja, hogy nem tudná megszeretni e költő valamennyi eszméjét.⁴⁵ Ennek ellenére a francia író művei állandóan visszatérő olvasmányai, minden bizonnyal a Kölcsey Ferenc bibliotékájában található, 1830 és 1835 között kiadott 21 kötetes brüsszeli Hugo-kiadást használta. Hugo szövegeit franciául olvasta, így a Tudor Máriát is, és még néhány drámát tőle. De megismerkedett regényeivel, az *Izlandi Hannal*, a *Bug-Jargallal* (ez a két regény Victor Hugo fiatalkori romantikus rémtörténete) és *A párizsi Notre Damemal*. Az *Izlandi Hant* Obernyik Károly adta a kezébe, aki Kölcsey Ferenc halála után a család megbízásából elkezdte az irodalmi hagyaték rendezését. Ő ajánlja Antóniának a német Christoph Martin Wieland (1733–1813) szatiráját is, a *Die Abderiten (Az abderiták)* című regényt.⁴⁶ Néhány héttel később Goethe *Wilhelm Meisterébe* merült el Antónia, párhuzamosan Jósika Miklós *Decebáljával*. A Goethe-regényből egy részt megpróbált magyarra fordítani, ahogyan Shakespeare *Rómeó és Júliájának* egy részletével is kísérletezett. Nem valószínű, hogy az angol eredetét használta, hogy tudott-e angolul, az bizonytalan.⁴⁷ Bulwer-Lytton hallatlanul népszerű regényeit olvasta;

⁴¹ Németh-Kiss, i.m.p.269.

⁴² Kölcsey, i.m.p.246.

⁴³ Kölcsey könyvtáráról, olvasmányairól és könyvei használatáról: Szabó G. Zoltán: *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai*. Bp.: Gondolat, 2009.

⁴⁴ Kölcsey, i.m.p.51.

⁴⁵ Uo. p.11.

⁴⁶ *Obernyik Károly Naplója*. In: *Kölcsey Antónia Naplója* i.m. p.212. Abdera ókori görög város volt, lakói a korlátoltság jelképévé váltak; magyarul körülbelül Mucs a jelentése. Wieland a korabeli német nyárspolgárság szatiráját írta meg az ókori város ürügyén.

⁴⁷ Úgy tűnik, hogy az erdélyi hölgyek közül többen tudtak angolul. John Paget (1808-1892) 1839-ben adta ki *Hungary and Transylvania* című munkáját (részleges magyar fordítása *Magyarország és Erdély* címen Rakovszky Zsuzsa tollából 1987-ben jelent meg). A később Wesselényi Polixénia férjeként magyarrá, erdélyivé vált Paget könyvében számos, a női művelődéssel, olvasással kapcsolatos adatot közöl. Megfigyelései szerint az angol irodalmat jól ismerik Magyarországon, és a könyvkereskedésekben könnyen meg lehet szerezni a friss műveket. Paget, i.m. (magyar kiadás) p.23-24., 42-43. Az 1830-as években pedig tudósítása szerint kolozsvári hölgyek egy könyvklubot alapítottak: „Sokat ismerek, kinek fülében ismerősen cseng legjobb klasszikusaink neve s munkáik címe, eredetiben vagy fordításban, s alig akad olyan, kivel Byronról vagy Scottról ne lehetne művelten elcsevegni. Mindez talán nem jelenti azt, hogy komolyabb irodalmi műveltséggel rendelkezének, de tartok tőle, hogy ha a mi angol hölgyeinket tennénk próbára, mennyit tudnak, ha nem is a magyar, hanem a német írókról, ismereteiket sokkal sekélyesebbnek találánk.” Uo. p.249. Ennek a kolozsvári Reading Clubnak volt meghatározó aktora a fiatalon elhunyt kiváló képességű Malom Louise (1821-1847). Kifejezetten angolmán volt, Bulwer-Lytton egy regényét magyarra fordította, és naplóját angolul írta. Fábri Anna: *A szép tiltott táj felé. A magyar írónők története két századforduló között (1795-1905)*. Bp.: Kortárs Kiadó, 1996. p.62.

naplójában szinte esszé terjedelemben írt róla, és próbálta megmagyarázni a személyiségére gyakorolt hatást. Elsősorban az író mély és nemes érzelmei, igaz tisztelete a jóság iránt, magasztos gondolatai, az írásait átható valódi világ- és emberismeret miatt kedvelte.⁴⁸ Bulwer-Lytton regényeinek 1834-1836 közötti lipcsei gyűjteményes kiadása megvolt Kölcsey Ferenc könyvtárában, a 11 kötetes összkiadás és az egyes regények címe angolul olvasható a katalógusban, de ennek ellenére elképzelhető, hogy német fordításban voltak meg Csekén a könyvek.⁴⁹ 1839 márciusában Goethe *Faustját* olvasta, és feljegyezte: „*Goethe egyik legkedvesebb olvasmányommá vált. Ő szellemi rokona vala boldogult Ferencz bátyámnak, 's tán azért is szeretem.*”⁵⁰ A Wertherrel kapcsolatban bevallotta, hogy a könyv „*nekem igen tetszik, pedig, midőn a' szerencsétlen ifjú szenvedéseit olvasom, és vele sírok, azt óhajtom bár ne kezdtem volna azt olvasni*”.⁵¹ 1842. február 19-én jegyezte fel, hogy rokonuk, Kende Gusztáv „*egy néhány darab könyvet küldte nekem igen csinosan bepakolva. A könyvek mind francziák. Lesz egy darabig lectüröm.*”⁵² Antónia megismerkedett a reformkorban is népszerű pedagógiai regénnyel, Fénelon abbé *Telemaque kalandjai* című munkájával. A szűkszavú bejegyzésből nem derül ki, hogy magyar fordításban vagy franciául olvasta-e.⁵³ Valószínűbb az eredeti, nagybátyja könyvtárában a regény egy 1751-es francia nyelvű kiadásával találkozhatott. Antónia diáriumában 1843. május 25-én hosszabban foglalkozik az olvasással; megtudjuk, hogy saját bevallása szerint kevesebbet olvas mostanában, „*'s ekkor is többnyire német vagy franczia könyvet, hogy el ne felejtsem e' nyelveket, miket beszédbe úgy se gyakorolhatni itt.*”⁵⁴ De megtudjuk azt is, hogy immár Csekére is eljutnak a folyóiratok; ismerősük, Luby Zsigmond négy újságra fizet elő, és „*nagy csomó hírlapot küldött át nekem elolvasni. [...] Kivált az Atheneummal [!] igen jól mulattuk magunkat. Mamám olvassa azt előttünk, míg mi apámmal mellette ülve hallgatjuk, én varogatva, ő pipázva. Mamám igen szépen tud olvasni, de nagy gyakorlottságot is szerzett magának, mert igen sokat olvas, legkedvesebb mulatsága ez.*”⁵⁵ Valódi biedermeier családi idill, melyből azért az is kiderül, hogy nem Antónia volt az első sokat olvasó hölgy a Kölcsey családban, és érzékelhetővé válik a kor új és nagy jövő előtt álló médiumának komoly sikere és kedveltsége. Az Antónia szövegéből megismerhető csekei családi olvasási gyakorlat némileg emlékeztet a korábban említett németországi leírásra a Stolberg családról. Néhány nappal későbbi bejegyzésében visszatér az *Athenaeumra*: elárulja, hogy a folyóiratban Gaál József (1811–1866) Szalkay Máté álneven közölt szatírái nyerték meg tetszését.⁵⁶

Antónia 1844. december 1-jei bejegyzésében amiatt panaszkodik, hogy nincs ideje eleget olvasni: „*Azok kik engem oly nagy olvasónőnek olly könyvbuvárnak hisznek, kik nem tudják az én környülményeimet, nem hinnék ezt, ha mondanám nekik. [...] Egész nap varok vagy más dolgokat végzek a' ház körül, 's csak késő estve hagyok fel azokkal, amikor már nem láthatni; este pedig az egész család együtt ülünk, én varok vagy kötünk, 's két vagy három este hetenként hírlapot olvasunk, valaki közülünk fennhangon, és csak vasárnap találkozhatnám Maltreversel [Bulwer-Lytton egyik regénye], de ekkor vagy idegenek jönnek hozzánk, vagy a' lányok, kikkel ismét többnyire egész nap eltelik. Miolta Maltraverset olvasom szinte vágyakozom a' vasárnapokra.*”⁵⁷ Az ábrándos lelkű Antónia elárulja azt is, miért írja ki az olvasott könyvekből a fontosnak tartott részeket. Azért, „*hogy majd, midőn idősebb leszek is láthassam, mi gyönyörködtegetett ifjabb koromba, milly gondolatok és érzelmek bájoltak el egykor.*”⁵⁸

Kölcsey Antónia 1838 és 1844 között nem rendszeresen, hanem nagy megszakításokkal vezette Naplóját. 1848-ban, akkori fogalmak szerint kissé idős leányként, 27 éves korában ment nőül Gelei Katona József földbirtokoshoz. Három gyermekük született, közülük Clementina Ábrányi Kornél zeneszerző hitvese lett, és a századforduló idején maga is írt különféle lapokba. Az ő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy 1876-ban elhunyt édesanyja asszonyként, feleségként, anyaként is sokat olvasó volt: „*Szüleim, mind a ketten, szenvedélyes olvasók voltak, mely kedvtelésüknek főleg télen hódolhattak leginkább. Sohasem lehetett elég könyv meg hírlap a háznál. Azért a szatmári kölcsönkönyvtárnak is rendes előfizetői voltak; de meg az ismerősök is halomszámra kedveskedtek érdekes könyvekkel. Az olvasmányok megvitatása aztán így a kandalló tűzénél került szőnyegre. Amellett jó anyám egyik hitvesi kötelességének ismerte, hogy idegennyelvű olvasmányait magyarul reprodukálja az apámnak.*”⁵⁹ Íme, Tánzerék és még inkább Kölcsey Ferenc hatása évtizedekkel később is hatott.

⁴⁸ Kölcsey, i.m. p.135-141.

⁴⁹ Szabó, i.m. p.94.

⁵⁰ Kölcsey, i.m. p.47.

⁵¹ Uo. p.65.

⁵² Uo. p.104.

⁵³ Uo. p.116.

⁵⁴ Uo. p.122.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. p.123.

⁵⁷ Uo. p.135.

⁵⁸ Uo. p.136.

⁵⁹ Uo. p.273-274.

Csapó Mária és Szendrey Júlia olvasmányai

Kölcsey Antónia esetleges irodalmi ambícióit kiélte Naplója írásakor, fel sem merült benne a gondolat, hogy az irodalomhoz az olvasáson és nagybátyja tiszteletén kívül bármi köze lehetne. (Clementina leánya viszont írónak gondolta magát, és előszeretettel hivatkozott a család, mindenekelőtt Kölcsey Ferenc irodalmi érdemeire, és önmagát e tradíció folytatójaként emlegette.) Nem állítható mindez a Tánzer-féle intézet két másik növendékéről. Csapó Mária (1828–1896)⁶⁰ és Szendrey Júlia (1828–1868) eltérő státusú és főleg eltérő kultúrájú családból származott. Csapó Mária beleszületett a reformkor irodalmába, anyja Csajághy Erzsébet volt, és közeli rokoni kapcsolatban állt a család Vörösmarty Mihállyal és Bajza Józseffel. (Vörösmarty felesége Csajághy Laura, Bajzáé Csajághy Júlia volt.) Mária húga, Csapó Etelke volt Petőfi szerelme, akinek váratlan halála ihlette a költő *Cipruslombok Etelke sírjáról* című ciklusát. Édesapja, Csapó János sikeres és nagy jövedelmű ügyvéd volt. A család nagy házat vitt, állandó volt a társaság, és közeli ismeretségben, barátságban voltak az akkori Pest szinte valamennyi jelentős polgári-értelmiségi szereplőjével. A fényes társasági élet 1844 áprilisáig tartott, amikor Csapó János vállalkozásai összeomlottak, és a családfő öngyilkosságot követett el. Mária még nem volt 16 éves, amikor 1843-ban nőül ment Vachott Sándorhoz, a költőhöz, Vahot Imre szerkesztő testvéréhez; sógornője, Vachott Kornélia pedig Erdélyi János felesége lett. Irodalmár sógorok, sógornők, nagybácsik pezsgő szellemi életébe nőtt bele Mária, vagyis családi és az abból is következő társadalmi kapcsolatrendszere szinte meghatározta életútját. Szendrey Júlia vele szemben egy felfelé törekvő és jelentős vagyont felhalmozó uradalmi alkalmazott leánya volt. Otthonról aligha hozott magával mélyebb műveltséget, Szendrey Ignác maga volt a megtestesült gyakorlati élet, a beteges anya mellett a robusztus életerő jelképe, akinek szellemi horizontja nem igazán terjedt túl a gazdálkodással járó kérdéseken.⁶¹ De lányait gondosan neveltette, Júlia így került Pestre, majd onnan hazatérve ismerkedett meg Petőfivel, és vált a magyar irodalom tragikus sorsú halhatatlan múzsájává, sőt, egy kicsit, nagyon kicsit saját jogán is szereplőjévé. Testvére, Mária más egyéniség volt, kevésbé bonyolult személyiség, de ő is irodalmár felesége lett: 1858-ban vette nőül Gyulai Pál.

Vachott Sándorné Csapó Mária idős korában, küzdelmes és megpróbáltatásokkal teli élete végén tette közzé emlékiratait. Nemcsak édesapja tragikus halála nehezedett életére, de férje 1849 utáni letartóztatása és a fogságban szerzett elmebaja, majd korán bekövetkezett halála kényszerítette a családfői szerep vállalására. Leánykori kapcsolatrendszerét és saját hajlamait mozgósítva irodalmi pályára lépett, és 1854-től íróként, fordítóként, szerkesztőként tartotta fenn családját, beteg férjét és három gyermekét. Az évtizedekkel később írt visszaemlékezések persze némileg pontatlanok, például olyan könyveket említ leánykori olvasmányaiként, amelyek 10-20 évvel később jelentek meg, de így is kiválóan ábrázolják egy művelt és irodalmi körökben forgolódo leány szellemi érdeklődését.

Első olvasmányélményeit édesanyja felolvasásai jelentették, és őt kísérve jutott el kisgyermekként a Trattner-Károlyi könyvkereskedésbe is. A kislány a rengeteg könyvet látva arra gondolt „*melyiket írhatta a nyájas Fáy András vagy a komoly Bajza? Melyiket Vörösmarty vagy Jósika Miklós báró? A jó kedvű Sontag Gusztáv kapitány víg elbeszélése vajon melyik könyvben lehet? Gyermek képzeletem szerint e mindig derült jó öreg úr csak valami mulattató dolgot írhatott. Az öreg Szemere Pál műveinek is bizonytalannal itt kelle valahol lennie.*”⁶² A visszaemlékező láthatóan szépen felsorolja a családi rendezvényeken személyesen megismert írókat, illetve azokat, akikről a társalgás során hallott. Valamivel később azonban már tényleges olvasmányait is feljegyzi. A kis Mária és testvérei színházi előadásokat próbálnak eljátszani, ehhez pedig olvassák a kor magyar darabjait, így ismerkedik meg Vörösmarty, Fáy András, Kisfaludy Károly színműveivel. Korai olvasmányait édesanyja irányítja, részben együtt olvasták a kiválasztott műveket, és Csajághy Erzsébet, a „*kedves, jóságos teremtmény előre megjegyezte a kihagyni valókat.*”⁶³ Még alig múlt 14 éves, amikor 1842-ben Vachott Sándor menyasszonya lett, ezért joggal jegyezte fel, hogy irodalmi műveltsége akkor még meglehetősen hiányos, illetve egyoldalú volt. Menyasszonyként Vachott vette át szellemi fejlődése irányítását. „*Sokat olvastunk együtt a hosszú, téli estéken*” – jegyezte fel.⁶⁴ Az első közös olvasmányok Kisfaludy Sándor regéi, ezek közül különösen a *Csobánc* volt rá nagy hatással; Kazinczy Ferenc levelei és Kölcsey Ferenc beszédei és költeményei voltak. „*Kétszeres értékűvé tette előttem olvasmányainkat, hogy a mű írójának életrajzát is rendesen elmondá jegyesem*” – írta később.⁶⁵

Az olvasott szerzők között vannak természetesen azok, akiket személyesen ismert, így a nagybácsik, Vörösmarty és Bajza, de olvasta Garay Jánost, Czákó Zsigmondot, Eötvös Józsefet – *A falu jegyzőjét* az immár férjje előlépett Vachott Sándor vette meg számára –, és csakhamar személyesen is megismerte Petőfit. A költő azonnal szerelmes lett Csapó Etelkébe, és Vachottné visszaemlékezése szerint az akkor náluk lakó Etelke állandó vendége lett a költő. Petőfi révén ismerkedtek meg Béranger verseivel.

A világirodalmat fiatalasszonyként kezdte módszeresen olvasni. A Tánzer-féle intézetben tanultak kapcsán Schillert

⁶⁰ Születési évszáma bizonytalan, magam a Ferenczi Zoltán által közölt 1828. január 23-i dátumot fogadom el hitelesnek. Ferenczi Zoltán: Utószó. In: Petőfi Sándor: *Cipruslombok Etelke sírjáról*. Bp.: Magyar Bibliophil Társaság, 1921. p.55-56.

⁶¹ Hatvany Lajos: *Feleségek felesége. Petőfi mint vőlegény*. Bp.: Magvető Kiadó, 1982. p.31.

⁶² Vachott, i.m. 1. köt. p.16-17.

⁶³ Uo. p.175.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

említi, de nyilván Goethe műveivel is foglalkoztak az iskolában. A család Etelke váratlan halála után Pestről Tápiósápra költözött, itt kezdte alaposabban megismerni Byron és Walter Scott műveit. Egy alkalommal Petőfi is jelen volt, aki – a visszaemlékező szerint – örvendezve hallgatta az említett szerzők iránti elragadtatását, csak Goethe „*iránt tanúsított ellenszenvet, szinte neheztelve, hogy én és férjem oly őszinte bámulói voltunk a nagy német írónak.*”⁶⁶ A fiatalasszony a klasszikusok mellett olvasta a kor divatos nőíróit, George Sand, Ida Hahn-Hahn⁶⁷, Bremer⁶⁸, Carlén⁶⁹, Palzowné többnyire mára már elfelejtett műveit.⁷⁰ Petőfi javaslatára vette kézbe Andersen meséit és Sue történeteit, valamint Dickens regényeit. A még gyermektelen fiatalasszony számára – emlékezései tanúsága szerint – élete tápiósápi időszaka egyfajta akadémiának felelt meg, a gondtalan szellemi töltekezés már-már idilli hónapjainak. Vachottné kissé fellengzős stílusban adott számot egy reformkori művelt fiatal nő szellemi horizontjáról. Kedvenc írói arcképét férje megszerezte számára, és az ő tanácsára kezdett „komolyabb tárgyokban”, mint a történelem is ismereteket szerezni. Az olvasás és a tanulás mellett a zongorázásban fejlesztette magát, és délutánoként férjének játszotta kedvencei, Schubert, Liszt, Beethoven műveit. Rendszeresen felkeresték őket Pestről az írók, és Vachottné itt értesült Petőfi új szerelméről, egykori iskolatársáról, Szendrey Júliáról.⁷¹

Szendrey Júlia lánykori naplójában és leveleiben alig esik szó olvasmányokról. Leányként, majd fiatalasszonyként készített feljegyzései érzések, érzelmek, hangulatok rögzítése, adatszerű közlések alig találhatók a szövegben. 1846 júniusában hosszan idézett németül Bulwer-Lytton *Die Pilger des Rheines (Pilgrims of the Rheine, A Rajna zarándokai)* című tündérmeséjéből. Október 21-én is hivatkozik a népszerű angol íróra, és idézi egy gondolatát, miszerint „*nincs a szerelemnek hatalmasabb gyilkosa, mint a megszokás.*”⁷² Az egész életformáját, személyiségét meghatározó irodalmi élményt vitathatatlanul George Sand jelentette Júliának, Hatvany Lajos szerint azonban egy elképzelt, a külsőségekből felépített Sand-kép volt rajongásának tárgya.⁷³ Júlia lánykori olvasmányait a rendelkezésre álló források alapján nem lehet olyan tételesen megismerni, mint Kölcsey Antóniáét vagy Csapó Máriáét. George Sand mellett olvasta Sue regényeit, Lamartine verseit, Kisfaludy Sándor műveit. Nagy hatással volt rá a zene, kedvenc komponistája Chopin volt; zeneművekből szép gyűjteménnyel rendelkezett már hajadonként.⁷⁴ A szórványos konkrét adatokból is kétségtelenül kitűnik, hogy művelt, érzékeny lelkű személyiség volt, és a személyével szemben meglehetősen kritikus Hatvany Lajos is elismeri, hogy az irodalom és a művészetek rajongója volt.⁷⁵ Igaz, Flaubert *Bovarynéjához* hasonlítja Júliát, aki mint köztudott, egy álomvilágot épített fel magának a divatos szerelmi regényekből. Emma Bovary tragédiája az volt, hogy valóságos életnek képzelte olvasmányait, olyasmivel ámitották a szerelmi történetek, ami saját életéből hiányzott, ám vágyott az élményre. Júlia esetében nyilván nem erről van szó. Olvasmányai kétségtelenül jelentős mértékben befolyásolták személyiségét, ugyanakkor önálló egyéniség, igazi karakter volt, aki – a kor leányainak elsöprő többségével szemben – merte vállalni saját sorsát. Petőfivel kötött házassága révén belépett a magyar irodalomba, 1847–1848-ban még csak mint feleség, akinek írásaira elsősorban férje miatt kíváncsi a közönség. Szendrey Júlia végső soron az ellentétét jelentette mindannak, amit a reformkor férfi teoretikusai a nőktől elvártak, és amiért méltányolták a női olvasást, művelődést: józan és kiegyensúlyozott, kötelességtudó honleányok ideálképét képzelték el. Szendrey Júlia ezzel szemben az öntörvényű szenvedélyességet, a romantika egyéniségkultuszát testesítette meg. És abban, hogy ilyen lett, olvasmányainak nem elhanyagolható szerepe volt.

⁶⁶ Uo. 2. köt. p.17-18.

⁶⁷ Hahn-Hahn, Ida (1805-1880), német írónő, a női emancipáció előfutára. Esterházy Péter az ő alakját idézte fel *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című regényében.

⁶⁸ Bremer, Fredrika (1801-1865), svéd írónő, a polgári családregény egyik megeremítője.

⁶⁹ Carlén, Emilie Flygare (1807-1892), svéd írónő.

⁷⁰ Vachott, i.m. 2. köt. p.19.

⁷¹ Uo. p.21-27.

⁷² Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. Közzéteszi Mikes Lajos, Dernői Kocsis László. Bp.: Genius, 1930. p.264., 268.

⁷³ Hatvany, i.m. p.28-29.

⁷⁴ Gerő József: Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849-1851). Szendrey Júlia kottái. In: *Magyar Zene*. 1972. 3. sz. p.281-287.

⁷⁵ Hatvany, i.m.p.30-31.

Szendrey Júlia (1828-1868)

Ponyva: kontra és pro

Vajda Kornél

Az olvasáskutatás – immáron legalább másfél évtizede – igazi húzóágazata lett a kulturális kutatásoknak. Igazi rangja, „méltósága” talán még nem köztudott (de bizonyosan azzá lesz rövidesen), ám tény, hogy sem a pedagógiáról, sem az általános vagy szakműveltségről, sem egy-egy ország, régió állapotáról, sem a világtrendekről, sem a mentális állapotokról, sem az életminőség legkülönbözőbb felméréseiről, sem a közeli vagy távolabbi jövőről, sem a digitális vagy virtuális világ kérdéseiről (a sort még hosszan folytathatnám) nem eshet szó olvasáskutatási eredmények bemutatása, elemzése, mérlegelése, bevonása nélkül. Ehhez képest szerte a világon, és nemcsak a nyugati, fejlett világban, vagyis nálunk is, hanem a harmadik (ma már inkább másodiknak tekinthető), vagyis a fejlődő (finom eufemizmus) világban is nemcsak megjelent, de intenzíven művelt terrén. A szociológiai felméréseknek talán nincs is olyan metódusa, amelyet nem próbáltak volna ki az olvasás vizsgálata terén is, de e kutatások gazdagon élnek a pszichológia (általános és egyéni, fejlődés- és gyerekpszichológia, társadalompszichológia stb.) eszközkészletével is, problémái immáron megjelentek még a teológiában is, ami nagy szó, hiszen ez a diszciplína szinte mindig késlekedve fogadja be a más irányú kutatások eredményeit (a filozófia persze kivétel), ám ha oda is eljutott az olvasáskutatás hatása, sőt módszerei és eredményei is, mint Hans Küng, vagy John D. Caputo (a teológia legfrissebb világsztárja) munkáin szemlélhető, akkor...

Akkor bizonyosra vehetjük, hogy az olvasáskutatás valóban alapdiszciplína, valóban húzóágazat, amelynek kérdéseivel igen alaposan kell foglalkozni. A negatívumaival is. Miért? Vannak ilyenek? Bizony vannak. Csak néhányat említenénk. Se szeri, se száma a modern, mondhatni kortárs felméréseknek. A szociológiai metódusok itt élnek, működnek igazán. Hatalmas anyagi ráfordításokkal, reprezentatív vagy legalábbis annak mondott, állított mintavételeken, cáfolhatatlannak látszó (de csak látszó) szórás- és egyéb *kunststückökön* alapuló eredmények garmadáit születtek folyamatosan. De az eredmények – ki se tagadja – felettébb szórtak. Pontosan tudható, hogy – mondjuk – fővárosi gimnazisták mit és mennyit olvasnak. (Bár ez is kétséges, mint nem egy szaktanulmányból tudhatjuk.) És így tovább. A részletekből adódó eredmények pontosak, egzaktak, módszertanilag szinte tökéletesek. Ám az összkép (vajon van-e ilyen egyáltalán?) sehogy se áll össze. Nem is állhat, hiszen részletekből, külön-külön megcélzott csoportokból, vizsgálati mintavételekből állnak. A klasszikus pozitívizmus huszonegyedik századi eredményeit produkálják ezek a vizsgálatok, mert hisz nem is tehetnek mást. Hordják

a téglákat, ám a ház terve, eszméje, *entelechiája* – sehol. De van egy újabbban egyre divatosabb szintézisre törő fajtája is az olvasáskutatásnak. Az olvasás világtörténetének nevezhetnénk ezt a műfajt (némelyik könyv valóban ezt a címet is viseli). Ezek a könyvek (nyugaton nagy a „bővedjük”, de nálunk is féltucatnyi jelent már meg), pontosan tudni vélik, hogy mit és mennyit olvasott – mondjuk – egy Arisztotelész vagy egy athéni poliszlakos, mit olvasott egy bencés szerzetes és mit egy olyan uralkodó, mint például Szent Lajos király. Mennyire nem olvasott, vagy milyen keveset Descartes és mennyit – mondjuk – Montaigne. Az ilyenféle könyvek – nincs kivétel – mind-mind intuíción, kevés számú adaton (azok megbízhatósága is kétes), elképzeléseken (stb.) alapulnak. *Les extremes se touchent*, az ellentétek találkoznak. Ezúttal nem. Nagyon nem. De hát akkor hogyan?

E kisded cikk szerzője persze nem tudja. De látni véli a nehézségeket, a rövidesen aligha feloldható antinómiákat. Tudja azt is, persze Szűcs Jenőtől, hogy a történész mást sem tesz, mint kérdőíveket tart a források elé. A kérdőívek is megvannak, a források is, csak a kettő egymásra helyezése, és az eredmények levonása hiányzik. De hátha vannak közbülső, nem a nagy eredményt, a végső megoldást hozó, de biztos eredményeket ígérő vállalkozások. Úgy tűnik, vannak ilyenek. Ezek egyikéről, ezek egyikének kapcsán szólnék a továbbiakban.

Mindenki tudja, hogy – ezúttal csak a hazai állapotokról szólnék – igen magas azoknak a műveknek a száma, amelyek nagy emberek, írók, költők (e nemben ők szeretnek leginkább nyilatkozni, vallani), filozófusok, tudósok, közéleti személyiségek, politikusok, színészek, képzőművészek, papok, egyáltalán nevesebb értelmiségiek (stb.) olvasási élményeit, olvasási szokásait, kivált gyermekkori, mintegy induló olvasási gyakorlatait gyűjtik csokorba. E műveknek nemcsak a száma jelentős, de merítései sem lekicsinyelhetők. A legismertebb két könyv Kőhalmi Béla két remeke, a *Könyvek könyve* és az *Új könyvek könyve*, de – mint említettük – az efféle művek száma igen jelentős. Átfogó vizsgálatukra eddig nem történt – tudunkkal – kísérlet. Illetve most történt. Sőt! Jáki László nemcsak ezeket a műveket vette górcső alá, hanem azok hozadékát hatalmasan meg is növelte.⁷⁶ Kigyűjtötte az összes ilyen kiadvány tényanyagát, majd rátért az önéletrajzokra, azok legkülönbözőbb típusaira, ezek ugyanis – természetesen – az olvasással kapcsolatos adatokat is rögzítik. De átbúvárolta a legfontosabb interjúkat is, amelyek szintén gyakorta szólnak olvasmányélményekről, és persze forgatta és hasznosította a legkülönbözőbb életrajzi monográfiákat is. (Csak egy jellemző példa: Vörösmarty, Petőfi és Arany persze nyilatkoztak időnként olvasmányaikról, ám az igazán érdemes anyagot életrajzíróik gyűjtötték egybe, tetemesen megnövelve az egyébként elszórt utalásokat.) De Jáki Lászlónak még ez is kevés volt. Levélben fordult kortárs vezető értelmiségiekhez, vallomásra bírva őket. Hatalmas anyag gyűlt így egybe, olyan óriási „adatbázis”, amely minden további kutatáshoz alapul szolgálhat. Kell is, hogy szolgáljon, hiszen maga az adatanyag önmagában „néma”. Elsőrendű forrás, de hiányzik az elébe tartható kérdőív, vagy még inkább kérdőívek. Jáki László maga is megkísérelt ilyenféle kérdőíveket gyártani. Gócpontokat jelölt ki, szempontrendszereket vázolt, ám bármennyire tüsténkedett, a dolog természetéből adódóan csak az első lépéseket tehetette és tette is meg. Nemzedékek kutatómunkájára lesz szükség ahhoz, hogy ez az adatbázis kiadja minden titkát. Annál is inkább így van ez, mivel, ha emlékezünk még az előljáróban elmondottakra, egy ilyen kutatás az arisztotelészi „közepet” célozhatná meg. Átmenet, de micsoda átmenet lehet, lehetne a friss felmérések és az olvasás „világtörténeti” között, mindkettő előnyeit egyesítve, mindegyik egyoldalúságát kiegyensúlyozva. E sorok szerzője nagyon reméli, hogy a Jáki-féle adatbázis mihamar kutatókra talál. Ő maga azonban – kompetencia hiányában – nemigen vállalkozhat ilyen feladatra. Egy valamit azért mégis megkísérel, remélve, hogy gyengécske munkáját *lege artis* kutatások feledtetik majd nemsokára.

A választott téma, e sorok szerzőjének témája a *ponyva*. Hogy mi a ponyva, mindannyian tudjuk. Jóllehet sem a világirodalmi lexikon, sem az új magyar nagylexikon nem tartalmaz ilyen címszót. A ponyva eredetileg valóban kötődött a ponyvához. A ponyván kiterített, vásárokon, piacokon, a szabadtéren árult, értelemszerűen olcsó, igénytelen, bővli kategóriájú műveket jelentette. De persze a szó hamarosan tágabb, mindmáig érvényes, bár meglehetősen bizonytalan jelentésű kategóriává vált. Ponyva természetesen minden bármiféle magasabb igénynek nemcsak nem megfelelő, de azokkal szembemenő, azok ellentétét megvalósító nyomtatott kiadvány. A füzetes bűnügyi történetektől a klasszikus (?), például azt részletezően bemutató füzetes regény, amelyben az tárgyalatik, hogy a zsvány vagy betyár miként nyúzza meg elevenen a pusztai csaplárost, szóval ezektől a horroroktól a legmaibb maiakig. Tudjuk, Mikszáth Kálmán nemcsak sok ilyesfélét olvasott (ifjúkorában fölötté műveletlen volt), de ilyesfélétet, ha az említetteknel persze sokkal jámborabbakat, maga is írt. De nagy (?) nevek műveit is joggal sorolhatjuk, sokak nyomában és példájára a ponyva kategóriájába. Karl May vagy az idősebbik Dumas ékes példái lehetnek ennek a típusú ponyvának, de idetartozónak kell tekintenünk nem egy régebbi vagy mai úgynevezett bestseller szerzőt is, Paul de Kocktól (Marx kedves írója volt) a mai listavezetőig (hadd ne soroljam neveiket!). Említettük Mikszáth nevét. De hát említhetnénk Gárdonyiét is, aki nemcsak Göre Gábor történeteivel „gazdagította” a ponyvairodalmat, de írt még annál is alábbi dolgokat szép számmal (például az *Egy háremorvos visszaemlékezéseit* stb.). Mi most mindenesetre a szó lehető legtágabb értelmében vesszük a ponyvát, és ezzel a halmazzal kapcsolatban vetünk fel néhány kérdést.

Az szinte bizonyosnak látszik, mondják, tanítják, írják, dokumentálják sokan, hogy a ponyvától nem vezet út az igazi

⁷⁶ Jáki László kapcsolódó gyűjtéséből kaphatunk ízelítőt e számunkban *A család és a családi környezet szerepe az olvasás megszeretésében* címmel

irodalomhoz, az igazi irodalomig. Egy röpke analógia. A talán legnagyobb magyar művészetfilozófust arról faggatták néhányan, hogy mit szól ahhoz, hogy rövidesen géppel, számítógéppel írnak majd remekműű verseket. Hisz slágerszövegek már készülnek komputeren (az eset a hatvanas évek második felében történt). Az agg filozófus diadalittasan mordult fel: hát épp ez a legfőbb bizonyítéka annak, hogy igazi vers nem készülhet számítógépen. Hisz a sláger és a nagy vers két egészen különböző világ. Ha az egyiket tudja a gép, a másikat egészen biztosan nem tudhatja. De persze nem ennek az állításnak az igazolásáról vagy cáfolatáról van szó. Hanem arról, hogy olyan nagy irodalmárok, mint például Németh László, aki persze lányait végtelenül szerető, és őket a lehető legigényesebb módon nevelni kívánó apa is volt, gyermekei kezébe csak első osztályú (ponyva kizárva!) irodalmi műveket adott. A klasszikus magyar és világirodalom remekeit. Sokan követték őt ebben a gyakorlatban. A múlt század egyik legnagyobb irodalomtörténésze (neki is csak lányai voltak) szintén kizárta utódait a ponyva élvezetéből, mondván, onnan nincs út tovább, az zsákutca. Schopenhauer azzal (is) támadta Hegel esztétikáját, hogy nem lehet jó az az esztétika, amelynek szerzője a ponyvát szereti (Hegel legkedvesebb olvasmányja köztudomásúlag egy bizonyos Johann Timotheus *Hermes Szófia utazása Memelből Szászországba* című sokkötetes ponyvája, levélregénye volt, míg Schopenhauer Homéroszért lelkesült). De a ponyva elleni érveknek nem a fent említettek a legfontosabbjai. Elsősorban és legkeményebben azok támadnak a ponyvára, akik úgy vélik – és nyilván, sőt igazolhatóan joggal –, hogy egyrészt mérhetetlenül ostoba, vagy legalábbis abszolút nivótlan, és nem vagy nemcsak irodalmi értékek vonatkozásában. Hanem, és ez az érvek egyik legfőbbje, hogy erkölcstelen is. Nem a szó köznapi, mintegy filiszteri értelmében, hanem akként, hogy benne a döntések, az elhatározások, a viselkedések (stb.) az átlagos, bármily szerényen, igénytelenül átlagos normákat is alulmúlják. Nem biztos – mondják –, hogy a ponyva *amorális*, de egészen biztosan *immorális*. Bizonyos szempontból, méghozzá alapvető szempontokból minden erkölcsi, esztétikai neveléssel szembenegy, annak hatásait nemcsak semlegesíti, de mintegy alá is mossa. Vannak, akik zenei analógiákkal is élnek a ponyva ellenében. Amiként – mondják – a magyar nótától, az úgynevezett cigányzenétől, esetleg az operettől nem vezet út a klasszikus zenéig, zenéhez (sőt ellenkezőleg), akként a ponyvától sem lehet eljutni följebb. Öngyilkos dolog ez mindenképp. De akadnak másféle érvek is. Az irodalom, a magas, a klasszikus irodalom is fogyasztható, sőt fogyasztandó alkalmazott irodalomként. A nagy művekből millió dolog tudható meg, tanulható el. A társadalmi berendezkedésektől a lélektan kérdéseig, a történelmi korszakok sajátosságaitól a nagy metafizikai kérdésekig, a szerelem miben- és milyenlététől a szexualitás formációiig, az embert (és minden korok embereit) jellemző szokásoktól az illemszabályokig, az erkölcs koronként változó (és hogyan, mi módon, miként változó) leírásaitól a legkülönbözőbb dilemmák, konfliktusok, összeütközések megoldási módjaiig stb. Nos, ez az ismeretérték, ez a hatalmas, és semmi mással nem pótolható információrengeteg nemcsak hiányzik a ponyvából, hanem éppen az a baj, hogy hamis, álságos, kártékony, félrevezető (stb.) információkkal szolgál, minden használható érték híján van, sőt, aki a belőle leszűrt tudásanyagot kívánja felhasználni, az bizony pórul jár. Ahogy mondani szokásos, még annak az ellenkezője sem igaz, mint ami a ponyvában olvasható.

Csak utoljára, és mintegy szószaporításból, mert egyébként más értelme nincsen, írnám le azt, hogy a társadalmi-társasági életben a ponyvával nem lehet „villogni”. Aki ilyesmit tart a kezében és olvas, mondjuk buszon vagy villamoson, az – sokszor tapasztaltam – általában szégyenlősen eltakarja a mű címlapját. Olvassa, biztonnal élvezi is, de restelli. Ellentétben azokkal, akik valami nagy művet tartanak a kezükben. Lehet, alig is értik, lehet csak muszájból vagy sznobizmusból olvassák, de a címlap ilyen esetekben szinte kivétel nélkül jól látható az utazótársak számára. Jellemző esetként megemlítem, hogy a pornográf kiadványok (a ponyva egyik válfaja) általában csak eltakarva olvashatók nyilvános helyeken. Én azonban láttam egy olyan olvasót, aki bátran emelte címlappal az utazótársak felé azt a művet, amely ugyan a legőcskébb pornóművek egyike volt, de kiadója úgy adta közre, mintha az Puskin (igen, Puskin) műve, naplója lenne. Ja, ha Puskin, akkor büszkén olvashatjuk.

E sorok szerzője korántsem ért végére a ponyva ellen felhozható, és számos alkalommal, sokszor a legnagyobb szerzők által jegyzett módon felhozott érveknek. Ki-ki bőségesen megsokszorozhatja azokat, de talán elegendő lehet ennyi is. Lássuk, mit szól mindehhez Jáki László hatalmas adatbázisa. Vajon megerősíti az eddig elmondottakat hatalmas empirikus anyagával, vagy épp cáfolja őket. Biztonnal az utóbbit teszi. Lássuk hát a kontra érvek, álláspontok után a pro érveket, álláspontokat, nyilatkozatokat is.

Persze mint minden összeállításnak, Jákiénak is megvannak a határai, gyengeségei. A mi témánk szempontjából a leginkább szembeszökő persze az, hogy akik Jákinál vallomásaikkal, interjúban, önéletrajzban, a róluk szóló szakirodalomban netán a ponyva olvasásáról számolnak be, kivétel nélkül nagy vagy legalábbis jelentős személyiségek. Akik nem jutottak túl a ponyván, hanem leragadtak nála, *per definitionem* nem szerepelhetnek, és nem is szerepelnek Jáki anyagában. Hisz a névtelenek olvasási szokásairól készülhetnek ugyan felmérések (és készülnek is), ám ilyen jellegű adatbázisokban nincs, nem lehet helyük. De a pro érvek sokasága ebből az összeállításból is bőségesen kiszűrhető. Mit kiszűrhető. Ordít belőlük. Elsősorban azok részéről, akik nagyon alacsonyról, a mezítlábas parasztok, béresek, cselédek soraiból indultak. Sokan vannak az anyagban szereplők közt ilyenek. Írók, művészek, tudósok. Ők természetesen a ponyva vidékéről indultak. Családjukban, ha akadt is néhány könyv (legtöbbjük esetében még csak nem is akadt), az is mind ponyva volt (netán a *Biblia* kivételével). Amit pedig szomszédától, kenyeres pajtástól, katonatárstól kaptak, kaphattak, az is mind a ponyva volt. Ezek a későbbi nagy emberek, kiváló írók, tudósok, művészek szinte mind a ponyva vidékéről

indultak, és lám! Úgy tűnik, sőt bizonyossággá válik Jáki adatait lapozgatva, hogy igenis van, lehet út ponyvától el és föl. De ezek a beszámolók nemcsak arról tanúskodnak, hogy nem két összemérhetetlen világ, két abszolút ellenségesen szembenálló terep a ponyváé és az igazi irodalomé, hanem sok másról is. Többek közt arról, hogy a ponyván (is) meg lehet tanulni olvasni. Sokak beszámolója tanúskodik arról, hogy aki a ponyván megtanult, mert csak azon tanulhatott meg olvasni, az azután mást is tudhat és tud is olvasni. Az olvasás tudományát (vagy művészetét) még az iskolában is csak azok sajátították el igazán, akik olvastak. Akik – más nem lévén – ponyvát olvastak. Lehet talán azt mondani (én nem mondanám), hogy ez egy kivételes helyzet, egy sajátos szituáció, amelyből nagyobb következtetéseket levonni botorság. Túl nagy azoknak a száma, akik a ponyván tanultak meg olvasni, és akik ponyvaolvasókból váltak aztán nemcsak igazi olvasókká, de nagy vagy jelentős írókká, tudósokká, művészekké is. Lehet persze azt mondani, hogy a kiemelkedő tehetségűek példája nem általánosítható. Bizonytalán igaz is, ez az ellenérve. És mégis kétség, még hozzá jogos kétség férkőzik az ember elméjébe. Hiszen ha a nagy talentumoknak van út, mint mondtuk a ponyvától el és föl, akkor tán az átlagos képességűek sincsenek mindenestől bezárva saját indulási feltételeikbe. De vannak egyéb érvek is a ponyva mellett.

Jáki László anyagában a nagy többséget azért mégse a legalulról indultak teszik ki. Vannak sokan, akiknek ugyan szüleik nem tartottak odahaza kicsiny vagy nagyobb házi könyvtárat, akiket nem nagyon nyaggattak, hogy olvasnának már minél többet, de azért – úgy nagyjából – mégiscsak viszonylag művelt, szerényen, de mégis könyves, az olvasást nem büntették, nem henyé naplopásnak, nem titkolandó valaminek tekintették. Ezek a gyerekek is ponyvával kezdték. Nem azért, mert máshoz nem juthattak hozzá, hanem azért, mert bánták is szüleik, hogy mit, jót vagy rosszat, ponyvát vagy mást olvasnak, nem foglalkoztak ilyesmivel, legfeljebb csak akkor és azért, ha túl rikítóan ponyva volt az, amit a kezükben láttak. Nos, ponyva mellett és után ezek a köztes helyzetűek is eljutottak azokra a magaslatokra, amelyek szükségesek ahhoz, hogy valaki bejuthasson egy ilyen jellegű adatbázisba. A fő pro érvet azonban abban látom, hogy az elitértelmiségű, hatalmas házi könyvtárral rendelkező és a gyerekeik olvasmányai iránt roppan felelősséget érző szülők csemetéi is kivétel nélkül olvastak, fogyasztottak ponyvát, nem is kis mennyiségben. Jáki László adattárából kiderül, hogy ezek a halmozottan előnyös helyzetű gyerekek is falták a detektívhistoriákat, a May Károlyokat, a Dumas-kat stb. És nemcsak gyerekkorukban, mintegy öntudatlanul és felelőtlenül. Olyan szuperolvasók, mint Babits Mihály, akinek világirodalmi olvasottsága kétségen felül áll, élete végéig nagy detektívregény olvasó volt. De fogyasztotta a ponyvát olyan elitolvasó is, mint Kosztolányi Dezső. Arról meg talán ne is beszéljünk, hogy az olyan ponyvaírók, mint az említett Mikszáth és Gárdonyi, a ponyvaírás kezdetei után a magyar irodalom klasszikusaivá váltak és méltán. Szóval...

Szóval vannak, lehetnek érvek a ponyva mellett is, tán nyomósabbak, mint az ellene szólók. Azért azt még megemlíteném, hogy mélységesen egyetértek azzal az irodalomteoretikussal, aki többször is elmondotta volt, hogy intenzív és egész embert kívánó tudományos és/vagy irodalmi tevékenység mellett és után pihenésül sem ajánlható irodalmi és tudományos csúcstermék olvasása. Akkor már csak a ponyva marad ilyen célokra. És tudjuk, hogy a legnagyobbak is, szinte kivétel nélkül olvasták, fogyasztották a ponyvát – késő vénségükig.

Szólnak érvek a ponyva mellett az alkalmazott irodalom szemszögéből is. Hankiss Elemér, és őt követve még többen utaltak arra, hogy a szappanoperák (tekinthetjük őket nyugodtan a ponyvaregények tévés válfajának is), sok esetben egészen használható, és mindenki számára érthető viselkedésmintákat nyújtanak, nyújthatnak, megtaníthatják azt is, hogy miként lehet érzelmekről, érzelmeinkről beszélni, azokat kifejezni stb.

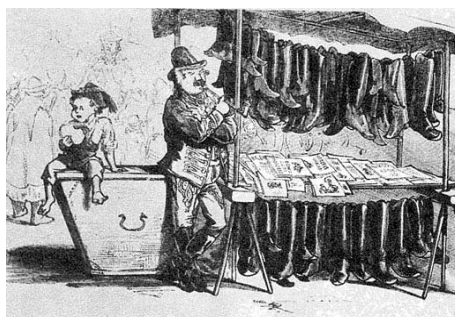
Lehet, talán, érvelni a ponyva mellett úgy is, hogy sok igen nagy író/költő a ponyvából merítette munkáinak nem egy elemét, nem egy motívumát. A legtöbbet hivatkozott ilyen alkotó idehaza kétségkívül Arany János, akiről tudjuk, hogy ifjúkorában igen sok ponyvát olvasott, és akinek olyanféle remekei, mint *Az elveszett alkotmány* vagy *A nagyidai cigányok* e nélkül a háttéranyag nélkül aligha születhettek volna meg.

Azt azonban aligha állíthatjuk, amit pedig minden idők egyik legnagyobb olvasóvá nevelője, Hegedüs Géza sokszor kifejtett és hangsúlyozott, hogy ponyva helyett szinte mindenkor ajánlhatunk annak tematikáját leképező, ám valóban értékes, sőt világirodalmi rangú munkákat. Akinek krimi kell, kapja kézhez Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ét, aki házasságtörés iránt érdeklődik, vegye le a polcra (mármint a könyvtár polcáról) az *Anna Kareninát*, akinek kalandos történet kell, annak adjunk Jókait, akinek szerelmes történet, annak a *Jane Eyre* javallható stb. Nos, ez bizonytalán nem megy, de persze nincs ellenjavallatunk sem. Marad – talán (?) talán bizonyosan – a kettősség. Az „igazi” és a ponyva kettőssége.

Végezetül – megint csak a ponyva mellett szólva – két dolgot említenénk (természetesen mindkettőre Jáki László adatbázisában leltünk). Sík Sándor, aki már kisgyerek korában is elsősorban versolvasó volt, úgy gondolta, hogy azok a legnagyobb költők, akik Endrődi annak idején klasszikusnak számító antológiájában (*A magyar költészet kincsháza*) a leghosszabb kötetvégi jegyzeteket kapták. Megvásárolta, beszerezte és főként éjjel-nappal bújtta hát Czuczor, Garay és a még sokkal kisebb alkotók költeményeit (tulajdonképpen a verses ponyvát), és tette ezt mindaddig, amíg rá nem lelt Vörösmartyra és Arany Jánosra. Érezte az addigiak és e két óriás közt a hatalmas különbséget. Épp a ponyva és annak ellentéte vezette rá arra, mi is az igazi irodalom, micsoda a nagy költészet. És valami igen hasonlót mond Halász Gábor is: „Gyermekkorom óta állandó kísérem a könyvek. Mértéktelenül olvastam és rendszertelenül, jót, rosszat vegyesen, ami, azt hiszem az egyetlen módja az ízlés nevelésének.” Lehet, hogy a nagy kritikusnak, a holtbiztos ítéletű irodalmárnak igaza van.

Épp csak szemelgettünk, egyetlen szempontból, egyetlen téma kapcsán, ürügyén Jáki László hatalmas munkájából. Kisdéd

írásunk, ha másra nem, arra talán jó lehet, hogy másokat, e sorok szerzőjénél sokkal érdemesebbeket, profi olvasáskutatókat ennek az anyagnak szakszerű továbbelemzésére, a belőle való igazi merítésekre serkentsen.

Csizmák között a könyv a vásárban, ponyván –
korabeli karikatúra a Magyar Elektronikus Könyvtárból

A Jancsó Benedek című könyv bemutatója

A Jancsó-életmű oktatásügyi, pedagógiai részének föltárásával és elemzésével máig adós volt a tudomány. A szerző célja ezért az volt, hogy a neveléstörténet eszközeivel mutassa be a székely-magyar tudós pedagógiai munkásságát és elképzeléseit, tisztelegve annak értékei előtt. A mű a Tudós tanárok – Tanár tudósok sorozatban, a Jancsó Alapítvány közreműködésével jelent meg. A könyvbemutató alkalmat adott arra is, hogy köszönetet mondjunk Dr. Jáki László neveléstörténész, bibliográfusnak tudományos munkásságáért és a pedagógia területén végzett tudományszervezői, kiadói tevékenységéért.

A könyv bemutatójára 2013. március 6-án az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeum dísztermében került sor. A bemutatót Dr. Kaposi József, az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet főigazgatója nyitotta meg, köszöntőt mondott Dr. Hoffmann Rózsa közoktatásért felelős államtitkár és Dr. Jancsó Antal, a Jancsó Alapítvány képviselője. Dr. Jancsó Benedek munkásságáról ismertetőt tartott Dr. Raffay Ernő egyetemi tanár és Dr. Jáki László neveléstörténész.

Folyóiratunkban a könyvbemutató elhangzottak rövidített változatát adjuk közre olvasóinknak szíves ajánlással.

Dr. Jancsó Benedek

A székelység számos olyan kimagasló tudóst adott a nemzetnek, akik maradandót alkottak a kultúra különböző területén. Közéjük tartozik Dr. Jancsó Benedek (1854–1930), akinek az életútját, a nemzet haladásáért és a székelységért végzett munkásságát – majd hetvenéves elhallgatás után – most kezdjük újra megismerni és fölfedezni. Igazi tudós tanár volt: irodalomtörténész és nyelvész, írt publicisztikát, tanulmányokat és történeti munkát, alapított és szerkesztett folyóiratot, ismerte az oktató-nevelő munka, valamint a népművelés elméletét és gyakorlatát, dolgozott az oktatásirányítás, a kultúrpolitika területén, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta, a kisebbségpolitika és nemzetiségi ügyek elismert szakértőjének számított.

A Bethlen Gábor fejedelemtől nemességet nyert család sarja a kolozsvári és bécsi egyetemi évek után a Szechenyi Molnár Albeiről szóló doktori értekezésével alapozza meg tudományos pályáját. Közel három évtizedig tanított középiskolában, nemcsak magyart és latint, hanem – ha a szükség úgy kívánta – más tárgyakat is, volt osztályfőnök, a tanári könyvtár őre és gimnáziumigazgató is. A szakmai közélet szervezőjeként folyóiratot alapított, és tanulmányokkal, cikkekkel támogatta a középiskolai oktatás megújítását. Miniszteri megbízásra részletes elemzést készített Románia oktatásügyi és műveltségi helyzetéről, majd 1895-től a báró Bánffy Dezső vezette kormány nemzetiségi ügyosztályát vezette. A kisebbségi kérdés és a román nemzetegyesítő, hódító politika tudományosan is elismert szakértőjévé vált. Gróf Apponyi Albert minisztersége alatt 1907-től kidolgozta, majd szervezte az iskolán kívüli oktatást, az úgynevezett szabadoktatást, amely a művelődés és a felnőttképzés szempontjából is előremutató volt. Az első világháború alatt a bukaresti osztrák-magyar katonai parancsnokság nemzetiségügyi előadója. 1918 novemberében egyik alapítója a Székely Nemzeti Tanácsnak. Trianon után megírta és kiadta Erdély történetét, részt vett a Népies Irodalmi Társaság titkos tevékenységében, amelynek célja az volt, hogy anyagilag támogassa a Magyarországon tanuló erdélyi diákokat. Megszervezte továbbá Bartók Béla és Kodály Zoltán *Erdélyi magyarság – Székely népdalok* című gyűjteményének megjelentetését magyar, angol és francia nyelven. Dr. Jancsó Benedek haláláról a legnevesebb folyóiratok emlékeztek meg, mint a *Századok*, a *Magyar Szemle*, a *Társadalomtudomány*.

Cs.T.

Köszöntő a Jancsó Benedek életútjáról és munkásságáról szóló könyv bemutatójára

Hoffmann Rózsa

Hölgyeim és Uraim, Tisztelt Kollégák, Kedves Érdeklődők!

Könyvbemutatót tartunk, egy vékonyka kis könyvét, ám nyugodtan állíthatjuk, hogy itt nem a mennyiség, hanem a minőség számít. Mert 108 oldalon olyan életműbe pillanthatunk bele, amelyre a mi korunkban, amikor sok fontos dolgról nem esik szó, míg a felszínes véleménynyilvánítás áradata zúdul ránk mindenfelől, kevés példát találni. Arra viszont hála Istennek annál többet, hogy egy-egy szakmának, a közélet, a művelődés, a politika egy-egy területének a kiemelkedő alakjai-teljesítményei hosszú évtizedek elhallgatása után lassacskán kezdenek felszínre bukkanni. Ilyen alkotó szellem a pedagógia, a történet- és irodalomtudomány, a népismeret terén is kivételes életművet felmutató Jancsó Benedek.

Munkásságának gazdagságát pár percben még érzékeltetni sem lehet, ezért rövid köszöntőmben azokat az elképzeléseit emelem ki, amelyek – talán meglepő módon – éppen a XXI. század Európájának és Magyarországnak kiemelt feladatai. Gyakran ismételt kíváncságot az oktatásügyben az „élethosszig tartó tanulás”. Nos, Jancsó Benedek, aki 1854-ben született és 1930-ban halt meg, a népművelésnek ezt a szeletét a felnőttoktatás, az iskolarendszeren kívüli oktatás, illetve a szabad tanítás keretében képzelte el.

Sokkal tágabb kitekintésben az egész középiskolai rendszer reformját is sürgette, mégpedig az ország reális igényeiből kiindulva a középiskolák alapítását és működtetését a meglévő egyházi-felekezeti területi elosztás helyett előrelátó állami döntések nyomán képzelte el. Ennek a gondolatnak a jegyében foglalkozott a tanárképzés reformjával is.

De egy mondat erejéig szólni kell arról az ő korában igencsak merész módszertani váltásról is, amely szerint a ridegen fegyelmező porosz iskola helyett a gyerekkornak sokkal jobban megfelelő játékos tanításra kellene áttérni. Mindmáig érvényesek egyébként azok a tapasztalati tényeken nyugvó megállapításai is, amelyek a gyermek nevelésének lélektani megközelítésével a nevelhetőség, a képességek és a jellem fejlődésével és korlátaival foglalkoznak.

Oktatáspolitikusként nem hallgathatom el, hogy pedagógiai munkálkodásunkba ismét be lehetne vonnunk az önképzőkört annak eredeti formájában, mint a tehetséggondozás önmagát ihlető és fejlesztő tevékenységét. Jancsó Benedek példának okáért hosszú éveken át „védnöke” volt az aradi gimnázium és reáliskola önképzőkörének, amelynek ülésein számtalan cikket, kisebb-nagyobb alkotást, műfordítást, természettudományi és egyéb tudományos témában írt dolgozatot olvastak fel és díjaztak is.

Végül említsük meg azt a gazdag irodalom- és történettudományi életművet, amelyet Jancsó Benedek mindenféle divatot vagy politikai széljárást figyelmen kívül hagyva alkotott meg. Elég csak a közel félezer oldalas Kölcsey monográfiájára utalnunk, amely – sok más írásával egyetemben – egyik méltatójának⁷⁷ szavai szerint „nem avul”. Cikkei, könyvei ritkaságszámba menő kivételt képeznek a visszatekintés fénytörésében megfestett történelmi események tudatos vagy akaratlan hamisításai között, még akkor is, ha őt, erdélyi gyökerei okán, közvetlenül érintő eseményekről vagy jelenségekről ír. „Az ember legnagyobb kincse gondolkozásának szabadsága, szellemének függetlensége – írja. – *E kettő szüli a meggyőződés szilárdságát és az emberi jellem legszebb vonását, a türelmességet. Az igazság keresésében e kettő nélkül semmire sem mehetünk.*”⁷⁸

A rövidesen induló pedagógus életpálya modell kidolgozásakor hangsúlyt fektettünk arra, hogy a jövő magyar köznevelésében ismét helyet, figyelmet és megbecsülést kapjanak a Jancsó Benedekhez méltó tudós vagy kutató tanárok. Nélkülük ugyanis nem állítható helyre a tudás tekintélye, és nem újulhat meg az iskola, s általa Magyarország. Ezen a ponton is találkozunk tehát az értékes múlt és a kortárs hazai oktatáspolitikával.

Jancsó Benedek gazdag életművét Jáki László – a Tudós tanárok – Tanár tudósok, valamint a Mesterek és tanítványok könyvsorozat szerkesztője, a neveléstudományi irodalom és az oktatástechnika történetének kutatója – szedi avatott kézzel csokorba, és igazítja el az érdeklődőt Jancsó Benedek életművének kincslelőhelyei között. Jó szívvel ajánlom ezt a felfedező utat minden magyar pedagógusnak.

⁷⁷ Takaró Mihály: Gondolatok Jancsó Benedek Kölcsey Ferenc élete és művei című monográfiájáról. In: *Jancsó Benedek Emlékezete*. Jancsó Alapítvány, 2011. p.71-83.

⁷⁸ Dr. Jancsó Benedek : Olvasóinkhoz. In: *Dr. Jancsó Benedek (szerk.): Egyetemes Közoktatástügyi Szemle*. Az EPSZ pedagógiai folyóirat. 1889-ben indult meg Dr. Jancsó Benedek szerkesztésében és Lampel-Wodianer kiadásában. 1889-1892-ig havonként kétszer jelent meg. 1893 elején ugyanakkorra terjedelemmel havonként egyszer megjelenő folyóirattá alakult át és Balássy Dénes mint társszerkesztő lépett be a szerkesztőségbe. (a szerk.)

Egy feledésre ítélt székely tudós

Jancsó Antal

Örvendekes hogy Székelyföldről, a székelyekről és tágabban az Erdélyben élő testvéreinkről egyre több szó esik. Ahogy sokan mások, úgy a Jancsó Alapítvány képviselői is úgy ítélik meg, az egész társadalom számára hasznos lenne, ha még több figyelmet kapna ez az idegenbe szakadt országrész, az ott élő emberek, az onnan származó kulturális örökségünk. Az elmúlt évszázadokban mondhatni megszokott volt, hogy Erdély a szó eredeti és nemes értelmében igazi polihisztorokat adott hazánknak. Ilyen tudós volt Kőrösi Csoma Sándor, Brassai Sámuel vagy Kós Károly. Az utolsó erdélyi polihisztorok egyike dr. Jancsó Benedek, akiről most az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeuma patinás dísztermében emlékezünk, a tudós életművéhez méltón, a tudomány és a szakpolitika kiemelkedő reprezentánsainak közreműködésével.

Jancsó Benedek Székelyföldről származott. Háromszéki szülőhelyéről azért is aktuális most beszélünk, mert éppen a minap szólította fel Kovászna megye román nemzetiségű prefektusa a színmagyar Gelence polgármesterét, másik nyolc településhez hasonlóan, hogy egy héten belül távolítsák el a székely zászlót az önkormányzat épületéről. A Cseh József polgármester úr által vezetett település a többiekkel együtt ellenszegül ennek az utasításnak.

Alapítványunk önzetlenül dolgozik azon, hogy a közfigyelmet e jeles tudósra irányítsa, ezért 2011-ben könyvet adtunk ki *Jancsó Benedek emlékezete* címen, amelynek ajánlója volt dr. Kövér László, Szócs Géza, Izsák Balázs és e mostani jeles esemény előadója, dr. Hoffmann Rózsa államtitkár asszony (könyvünk szerzői mások mellett Egyed Ákos, Jáki László, Raffay Ernő, Sas Péter, Takaró Mihály és Tökés László voltak).

Jancsó egész életműve példaértékűen tiszta, és egyben elkötelezettséget mutat mind a magyar, mind az egyetemes emberi értékek vonatkozásában. Elismerően nyilatkozott erről a Jancsó Alapítvány képviselőinek egy alkalommal Németh Zsolt úr, külügyminisztériumi államtitkár is: *„Teljes mértékben osztom Elnök úr véleményét, miszerint Jancsó Benedek életműve és történetírói munkássága kiválóan alkalmas a Kárpát-medencei magyarság lelki-szellemi megerősítésére. Életművének megismerése, széles körben való terjesztése közös érdekünk. Megítélésem szerint Jancsó Benedek emlékezete tartalmas, színvonalas mű...„*

A mai könyvbemutatónk tárgya a Jancsó Benedek pedagógusi életpályájára és neveléstudományi munkásságára összpontosító, 2012-ben kiadott második könyvünk. Ezt a kötetet az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet vezetőjének (a mai nyitóelőadást megtartó) dr. Kaposi József főigazgató úrnak a hozzájárulásával az OFI-OPKM *Tudós tanárok – Tanár tudósok* sorozatának 37. köteteként jelentettük meg, Jancsó Benedek címen, a sorozat szerkesztőjének (a kötet írójának) Jáki László tanár úrnak áldozatos munkájaként. A kiadáshoz szükséges forrást alapítványunk magánadományokból biztosította. Büszkék vagyunk, hogy egy ilyen rangos intézmény partnerei és egy ilyen magas szakmai színvonalú sorozat részesei lehettünk.

Az elfeledésre ítélt székely tudós köztudatba hozásáért Raffay Ernő és Jáki László professzor urak egyaránt nagyon sokat tettek, hiszen ennek érdekében cikkeket, tanulmányokat, könyvet írtak, és rendszeresen előadásokat is tartanak e tárgyban. Jáki László tanár úrnak külön is hálás lehet a szakmai közvélemény, hiszen a *Tudós tanárok – Tanár tudósok* és a *Mester és tanítványok* sorozatok létrehozásával nagyon jelentős neveléstörténeti munkát végzett. A félszáz kiadványt számláló két sorozat egy-egy kiemelkedő személy vagy csoport tanári munkásságát, illetve emellett végzett tudományos tevékenységét mutatja be. Például Antall József tanár, muzeológus, néhai miniszterelnök, Jedlik Ányos fizikus, piarista tanár, Németh László író, középiskolai tanár, Hegedüs Géza irodalmár, főiskolai tanár, Öveges József fizikus, piarista tanár életművét ismerheti meg az olvasó. A legutolsó kötet a „TF esték” szervezőjének, a sportember, edző, egyetemi tanár dr. Schulek Ágostonnak állít emléket, de folyamatban van a következő, 51. kötet is.

Jancsó Benedekről és életművének aktualitásáról szeretnék még pár gondolatot megosztani. Ez a tudósi életmű rendkívül gazdag, és több tudományterületre kiterjedő. Az életmű termései nagyon sok vonatkozásban ma is időszerűek, és tudományos szempontból is értékelhetőek. Erről meggyőzhetek minket az államtitkár asszony és a főigazgató úr előadásában elhangzottak, de az utánam következő előadások is ennek az állításnak az igazát fogják bizonyítani. A mai alkalom a kiváló pedagógusról szól elsősorban, akinek nevéhez fűződik két nagy jelentőségű pedagógiai munka; az egyik a középiskolai reform, a másik az iskolán kívüli képzés magyarországi kidolgozása és bevezetése. Szó esik majd a történéstről, a román kérdés kiváló kutatójáról, én azonban inkább a közéleti személyiségről, a hazáját féltő, azért a szellem eszközeivel küzdő székely tudósról osztanék meg egy ma is aktuális és megfontolandó gondolatot.

Miért aktuális Jancsó Benedek most? Egy híres tudóstól kívánok idézni, aki 1931-ben fogalmazta meg ezeket a gondolatokat. Dr. Kolosváry Bálint egyetemi tanárról van szó, aki amellett, hogy igen elismert jogtudós volt, az Erdélyi Férfiak Egyesületének (EFE) ügyvezető elnöki tisztét is betöltötte. Ő is egyike volt annak az egy híján hetven tudósnek, akik az EFE Jancsó Benedek Társaságát alkották. Ez a tudósokból álló társaság az EFE kulturális szakosztályából alakult,

és kisebbségtudományi, valamint nemzetiségi kérdésekkel foglalkozott. A tudós társaság könyvsorozatot is indított, melynek első kötete az Asztalos Miklós által szerkesztett *Jancsó Benedek emlékkönyv* volt. Ebben 23 kutató tanulmánya olvasható (ez a könyv 1931-ben jelent meg). Kolosváry tehát a következőket jegyezte meg Jancsóval kapcsolatban: „Élete minden munkájából refrainszerűen szól hozzánk egy nagy gondolat. Ugyanaz, melyre Turán legnagyobb bölcsse Kung-fucse tanította az ő azóta sok ezredévet átélt nagy nemzetét. A fegyvereitől megfosztott nemzet nem vész el, a kenyereitől megfosztott nemzet sem vész el – hanem pusztá kezekkel, éhségtől gyötörve is kiállja a legegénylőtlenebb harcot. De elpusztul és elvész az a nemzet, melynek fiaiból kiveszett a bizalom.”

A határon túliak magyar állampolgársága, a Székelyföld autonómiájának kérdése vagy éppen most a székely zászló kitűzésének a kérdése (de lehetne az oktatás területén a most folyó nagy átalakítását is említeni) és az, hogy ezekben a kérdésekben nem tudunk egységesen magyar érdekű álláspontot elfogadni, képviselni, sőt érvényesíteni; mind azt jelzik, hogy a magyarságból sajnálatos módon szinte teljesen kiveszett ez a fajta egymás irányában megnyilvánuló bizalom. Az általunk 2011-ben kiadott Jancsó Benedek emlékezete című tanulmánykötethez adott rangos ajánlások egyikében erre a bizalomra is hivatkozik a Magyar Országgyűlés elnöke, és hitet tesz amellett, hogy ez a bizalom újjáépíthető.

A Jancsó Alapítvány azon munkálkodik, hogy a maga szerény eszközeivel segítse ezt a folyamatot, sokan hitet teszünk amellett, hogy ennek a bizalomnak az újjáépítésében Jancsó Benedek eszmeisége a sok más hozzá hasonlóan gondolkodó tudóssal együtt segítségünkre lesz.

Az emlékezés, a köztudatba hozás az elmúlt években megkezdődött, a mai napon elmondható, hogy a nevelés- és oktatástudomány, a pedagógus szakma is megtette Jancsó Benedek irányában azt az első lépést, amit 1945 óta sajnos hiába várt a magyar társadalom. Természetesen jogosan várható el, hogy Jancsó Benedekről az irodalomtörténet és történelemtudomány, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia is a tudatos elhallgatás helyett a jelentőségéhez mérten emlékezzék meg. Véleményünk szerint erre a szellemiségre és erre a szellemre a nemzetnek igen nagy szüksége van!

A Jancsó Benedek című könyv bemutatóján elhangzott előadás

Jáki László

Tisztelt Vendégek, Tisztelt Kollégák!

Rövid időn belül két tanulmánykötet is megjelent Jancsó Benedek oktatáspolitikai, pedagógiai nézeteiről. Ezért e helyen mindössze néhány olyan gondolatot szeretnék felvetni, amelyek Jancsó írásaiból ma különösen aktuálisak. Ezek tehát: gondolatai a testi nevelésről, a gyermek megismeréséről, szeretetéről, életkori sajátosságairól, a pedagógiai hivatásról és a középiskolai rendszer átalakításáról.

A mindennapos testnevelés bevezetése idején, amikor vizsgálatok sora bizonyítja a tanulók mozgáshiányát, s annak következményeit, a helytelen táplálkozását, különösen aktuális Jancsó felismerése a *testi nevelés* fontosságáról. Megdöbbenő, hogy több mint száz évvel ezelőtt már azokkal az érvekkel indokolta a testi nevelés előnyeit, melyek ma váltak igazán aktuálissá. Megállapította, hogy „*Soha egyetlen időszakban sem volt az értelmi munka iránt támasztott igény akkora, mint most.*” Felismerte, hogy „*Nincs kilátás, hogy az elsajátítandó ismeret kisebbednék, sőt ellenkezően állíthatjuk, hogy idővel növekedni fog. Nincs más védelmi eszköz, mint lehetővé tenni, hogy az ifjúságnak testileg is megbírja a réáhalmozott ideg és izomemésztő szellemi munkát.*” A tanulók szellemi túlterhelése veszélyekkel jár. Helyesen állapította meg, hogy a mozgás és a játék egyaránt kedélyjavító és teljesítménynövelő. Említi azt is, hogy egy társasági beszélgetés alkalmával Molnár Aladár történész panaszkodik fáradtságáról, s megkérdezi Herman Ottót, miként őrzi meg szellemi frissességét. Herman válasza: „*Kedves Aladár, semmi különös ellenszerem nincs, csak éppen ellenkező életmódot folytatok, mint te [...] Nem ülök mindig az íróasztal mellett, hanem néha odaülök ama másik asztal mellé is, hol jó barátok poharat emelve áldoznak a barátság istenének. Egyszerűen keresem a változatosságot és a jó kedvet.*” Ugyancsak jellemző Jancsóra, hogy a budapesti I. kerületi gimnázium igazgatójaként a szokásoktól eltérően az iskola értesítőjében nem elvont, a tanulóktól és a szülőktől egyaránt távoli tudományos kérdésszerűen írt, hanem nevelő célzattal a játékról, a szabad levegőn való tartózkodás fontosságáról értekeztek. „*A nagyszünidő következik – írja –, mozogjatok, játszatok sokat. A szabadban való mozgás és játék meghozza étvágyatokat, megpirosítja arcotokat, visszaadja lelketek rugalmasságát, szívetek jó kedvét.*” Fontosnak tartja az iskolai testnevelést, ugyanakkor a német tornával szemben előnyben részesíti az angol játékoságot.

E témakörben foglalkozik Jancsó az iskolaudvarok fontosságával is. E korban a Bárczi-féle iskolaépítési program előtt vagyunk, a középiskolák jelentős része bérházakban volt elhelyezve, ahol udvarról szó sem lehetett. Jancsó meggyőződése, hogy az óráközi szüneteknek a felfrissülést kell szolgálni, s nem a következő órára való felkészülést. „*Az ifjúság ki is megy*

e 10 percek alatt az udvarra, mert nem szabad a teremben maradnia, de mit csinál több mint 50%-a a szünet alatt? Szurkol a következő órára a kezében tartott könyvből.” Jancsó szerint a játék arra is alkalmas, hogy a pedagógus jobban, illetve más oldalukról is megismerje a gyerekeket.

És ez átvezet Jancsónak más írásaiban is több helyen visszatérő gondolatához: a *gyermeki személyiség tiszteletéhez és megismeréséhez*. Ennek megértéséhez utalnunk kell arra, hogy mindezt a XIX. század végén tette, amikor e kérdésekkel az úgynevezett gyermektanulmányozás – Nagy Lászlóra, Éltes Mátyásra, Ranschburg Pálra gondolok – csak egy évtizeddel később kezd foglalkozni. Jancsó szereti és megérti a gyerekeket, de fordítva is igaz: megérti, és ezért szereti őket. Fontosnak tartja az életkori sajátosságok figyelembevételét. Jellemző gondolkodására, hogy amikor saját kisfiával sétál Zugligetben, és a gyerek megunja a sétát, akkor nem előadást tart a séta, a szabad levegő fontosságáról, nem követel, nem parancsol, hanem levág egy faágat, azt kinevezi lónak, mire gyermeke vidáman „lovagol” tovább.

A tanuló megismerése, életkori sajátosságainak felismerése és elfogadása Jancsó különleges érdeme. Ő az, aki megvédi a pajkos, „rossz” gyereket. Egy alkalommal aradi tanársága idején osztályának tanulói véletlenül összetűzésbe kerülnek egy arra lovagló katonatiszttel. A kardlapozás, majd a tanulók részéről történő „visszavágó” közép hatalmas botrányt kavart (a XIX. század végén vagyunk!). Az igazgató példás büntetést kíván, de Jancsó „elkeni” az ügyet. Ma, amikor nehezen találjuk meg az egyensúlyt a tanulói jogok korlátlan liberalizmusának hangsúlyozása és a hagyományos porosz szemlélet örökségére támaszkodó szigor között, akkor Jancsót ebből a szempontból is aktuálisnak tekinthetjük.

A fentiekből logikusan következik, hogy Jancsó igen fontosnak tartotta a pedagógust is.

A pedagógia évszázadok óta keresi a jó pedagógus személyiségjegyeit. Én, 70 éves pedagógiai gyakorlatom alapján Jancsóval együtt vallom, a *megértés és szeretet* – természetesen megfelelő szaktudással párosulva – minden másnál fontosabb. A pedagógus életpálya modell bevezetése idején figyelmet érdemel, hogy Jancsó fontosnak tartja a pedagógusok anyagi megbecsülését, de szerinte mindennél fontosabb azok hivatástudata. Rossznak tartja, hogy a tanári pálya választása sok esetben esetleges, pedig aki a tanári pályát választja, annak eleve le kell mondania a meggazdagodás lehetőségéről. *„Illő és méltányos – írja –, hogy a tanár idealizmusa megőrzése végett hozzászokják a nemes evangéliumi szegénység és egyszerűség tisztességéhez.”*

Végül megemlítjük – mivel eddig senki sem foglalkozott vele – Jancsó középiskolai tervezetét. Köztudott, hogy valamennyi iskolarendszer legérzékenyebb pontja a középiskola. Az optimális rendszer, ha egyáltalában van ilyen, összetett politikai, kultúrpolitikai, gazdasági és nem utolsósorban pedagógiai, valamint pszichológiai kérdés. Jancsó kilenc osztályos középiskolai tervezete egy iskolatípuson belül kívánta ezt az összetett kérdést megoldani. E terv elemzése neveléstörténet-írásunk egyik adóssága.

A *Jancsó Benedek* címet viselő, a címadó pedagógusi életpályáját és neveléstudományi munkásságát bemutató könyv a Tudós tanár – Tanár tudós sorozatban jelent meg. A sorozatban eddig többek közt Fináczy Ernőről, Marek Józsefről, Hegedüs Gézáról, Antall Józsefről, Öveges Józsefről, Teleki Pálról jelent meg kötet.⁷⁹ Jancsó szervesen illeszkedik a sorozatban megjelentekhez. Valamennyien a tudományt, az értékek megőrzését, azok továbbadását, azaz az országot és a pedagógiát szolgálták.

Sokan a történeti kutatást feleslegesnek tartják. Ezzel szemben meggyőződésem, ha tudós elődeinktől csak egy-egy gondolattöredéket veszünk át, már az is segít vagy segíthet a XXI. század szinte megoldhatatlanul nagy feladatainak megoldásában.

⁷⁹ Elektronikus számunkban e sorozat (és a *Mesterek és tanítványok* sorozat) összes könyvét bemutatjuk bibliográfiánkban.

Tudósok, mesterek, tanítványok

Csik Tibor

Szellemi örökségünk

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum mintegy másfél évtizeddel ezelőtt két könyvsorozatot indított el.⁸⁰ Az egyik a Mesterek és tanítványok, a másik a *Tudós tanárok – Tanár tudósok* címet kapta. A sorozatok megálmodója, a kiadás lelke és motorja Jáki László neveléstörténész, bibliográfus. A 2012-es évben – már az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeum könyvsorozataként – az 50. kötet megjelenésének örülhettünk.⁸¹ A kötet szerzője, Jáki László arra vállalkozott, hogy a méltatlanul elhallgatott Jancsó Benedeknek (1854–1930), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának pedagógiai munkásságát tárja föl.

A két könyvsorozat célja nem a szigorúan tudományos, összegző monográfiák megjelentetése volt, hanem sokkal inkább a magyar szellemi örökség felmutatása, ha úgy tetszik, a figyelem fölkeltése értékeink iránt. A tudós tanárokat, mestereket és tanítványokat bemutató kötetek révén kiemelkedő személyiségeket és pályákat ismerhetünk meg, bepillantást kaphatunk egy-egy korszak eszméibe, és tanúi lehetünk az eredmények, gondolatok befogadásának éppúgy, mint a feledésbe merülésüknek. A sorozat egésze rávilágít a tudomány működésére, a szellem embere és a mindenkori hatalom viszonyára.

Habent sua fata...

Tiszteletre méltó vállalkozás – nem a jelen kutatási frontjainak közleményeit, hanem – a megelőző korok tudományos szakirodalmát, illetve szerzőit megjelentetni. Közismert tény ugyanis, hogy a természet- és mérnöki tudományok túlnyomórészt az utóbbi évtized eredményeire építenek. De a szellem-, illetve társadalomtudományokban is döntő jelentőségű a kortársak (*peers*) ismerete, szakirodalmi hivatkozása. A múlt iránt leginkább a történetet kutatók érdeklődnek, bár sokan az ilyen kutatások hasznosságát is megkérdőjelezzik, sőt vannak, akik magának a történettudománynak sem jósólnak nagy jövőt. Miért a múltba fordulás, mi értelme a letűnt korok megismerésének? – tesz föl a kérdést. Mások szerint a történeti stúdiumok adják meg azt a tényanyagot, amely nélkül vakok volnánk saját korunk jelenségeinek megítélésében is.

A történetírás valamennyi korszakból tud példát hozni olyan tudományos eredményre, amely bár a kortársak között nagy elismertségnek örvendett, később mégis megcáfolták. A tudományos megismerés egy nemzedéken belül többször is újrateheremtheti a világról alkotott képünket. Lehet, hogy teljesen elvetik a korábbi elképzeléseket, de lehet, hogy csak egyes elemek módosulnak, vagy a továbbfejlesztés révén részben vagy egészben átértelmezik a korábbi eredményeket. A folyamat természetes következménye, hogy a korábban nagy jelentőségű tudományos munkák háttérbe szorulnak, elavulnak. Ahogy a könyveknek, úgy a bennük foglalt életműveknek is megvan a maguk sorsa.

Non solus

A múltat vizsgálva furcsa kettősség figyelhető meg a tudományok művelőinek egymáshoz való viszonyában. Egyrészt valamennyien arra törekednek, hogy másokkal szemben kétségbevonhatatlanul bizonyítsák saját eredményeik újdonságát, egyediségét. Többről van itt szó, mint pusztán az elsőségért, a hírnévért folytatott küzdelemről. Hiszen a versengés, az elkülönülés épp így jellemzi a tudományos felfogások közötti viszonyt is. Másrészt az elért eredmények, az alkalmazott módszerek szervesen kötődnek mások munkáihoz. S csak az számít igazi eredménynek, amelyet a tudósközösség annak ismer el. A tudósok között tehát egyszerre van jelen az elkülönülés és a közösségalkotás, a befogadás aktsusa.

A „tudományos ismeretek és az azokat létrehozó megismerő közösség” felfogásának némileg ellentmond a magányos zseni közkeletű képe. Derek John de Solla Price (1922-1983) a XVII. század előtti tudományosság kapcsán így ír: „*A Kis Tudomány korának „tudósáról” a képzelet festette képen magányos, hosszú hajú zseni látható, aki műhelyé átalakított padlásszobában vagy pincehelyiségben senyved a társadalom kivetettjeként, majdnem teljes szegénységben, s akit csak a benne égő szenvedély űz előre.*”⁸² Ennek a képek egy még inkább eltúlzott változata a filmalkotásokban szerepeltetett „mester”, aki elvonultságban alkotja meg a többiek értelmét megvilágosító, rejtett tudást, melyet az arra érdemeseknek ad át. De ha egy kicsit átfogóbban tekintünk a kérdésre, látni fogjuk, milyen fontos az egyén, illetve az egymást követő nemzedékek szerepének vizsgálata a tudományos megismerésben. Az „ellenkultúra” fogalmának megalkotója, Theodore Roszak (1933–2011) is használja Price sémáját; például az információs társadalom megteremtésében meghatározó

⁸⁰ A sorozatban megjelent köteteket számba vevő bibliográfia a *Könyv és Nevelés* elektronikus kiadásában található.

⁸¹ Jáki László: *Jancsó Benedek*. Bp.: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2012.

⁸² Price, Derek de Solla: *Kis Tudomány – Nagy Tudomány*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1979. p.21.

jelentőségüknek mutatva be egy meg nem értett, lázadó nemzedéket, akik a garázsból indítva a megújulást, diadalra viszik tudásukat.⁸³

Lehet tehát szembe menni a tudomány fő sodrával, eszméket elvetni vagy új elméletet alkotni, nagyszerű felfedezéseket tenni, de csak a tudósok látókörében maradván. Mert amit a tudományos közösség nem ismer, az a tudás elveszett. Ezért kiemelkedő jelentőségű a kis nemzetek szempontjából, hogy saját nemzetük tudományos eredményeit minél jobban megismertessék, bevigyék a tudományos közéletbe. A *Tudós tanárok...* és a *Mesterek és tanítványok* sorozat egyik küldetése volt, hogy újra fölmutassa és korunk nemzedékével is fölfedeztesse a hazai neveléstudomány eredményeit.

Nanos gigantium humeris insidentes

A modern tudomány legfontosabb ismérvei közé tartozik a mások eredményeinek fölhasználása, a tudatos építkezés. Isaac Newton (1642–1727) egy 1676-ban írott levelében, ezt így fogalmazta meg: „*Ha távolabbra láttam, az úgy lehet, hogy óriások vállán álltam.*”⁸⁴ A gondolat népszerűségét⁸⁵ jól mutatja a Google Scholar – az oktatást teljes szövegek közrebocsátásával támogató szolgáltatás – jelmondata: „*Stand on the shoulders of giants*”. A nyugati kultúra szerves fejlődésének az az alapja, hogy a tudományos életben ismerik és elismerik a szellemi elődöket. Minden új nemzedék bízik abban, hogy méltó lesz az elődökhöz, hogy meg tudja haladni őket, de nem a múltat eltörölve, hanem tovább víve azok eredményeit.

Méltán lehetünk büszkék a magyar tudomány kiválóságára, jóllehet a történetírás tanúsága szerint sokszor igen mostohán bántunk mind szellemi javainkkal, mind azok létrehozóival. A múlt század például a magyar szellemi életben a kimemelkedő eredmények mellett a veszteségek, a megcsonkított, átértelmezett életművek, a megtört tudományos pályák és egymás megtagadásának évszázada is. Az a kor, ahol a mesterek és tanítványok kerültek szembe, és nehéz volt tudósnak is, tanárnak is lenni. (Gondoljunk csak Sántha Kálmán (1903–1956) debreceni professzorra vagy Szent-Györgyi Albertre (1893–1986) és a szegedi egyetemre.) Nemcsak a tehetség tálentumaival kell elszámolni (Máté 25. 14-30.), hanem a szellemi örökségünkkel is.

Pars pro toto

Az irodalom, a művészetek és a tudomány története egyaránt bizonyítja, hogy a kortársak egész másként ítélték meg az alkotásokat, mint az utókor. De nagyon sokszor előfordult az is, hogy a tudós saját életműve egészen más részét tartotta kiemelkedően fontosnak, mint amivel hírnevét kivívta. És az utókor lesújtó vagy fölmagasztaló ítélete sem örökre szól, hanem korszakról korszakra változhat. A két könyvsorozat nem ítélni kíván, hanem a maga szerény eszközeivel érzékeltetni, hogyan válhatott valaki mesterré, mit jelent tudós tanárnak lenni.

Minden közösség, minden eszme számára fontosak a példaképek. Nem tesz azonban igazán jót semmilyen ügynek, ha a tudósokat bálványokká silányítjuk, megtagadva tőlük az esendő halandóságot azért, hogy „méltó” helyre kerülhessenek egy szellemi panteonban. Feloldhatatlan ellentmondásokhoz vezet, ha vak hittől vezetve vagy hatalmi érdek szolgálatában csonkítják bele az életműveket egy hamis keretbe. Hasonlóképpen nem a valóság megismerését szolgálja az egyes részek túlhangsúlyozása, akár helyeslő, akár elítélő szándékkal.

A materializmus számára a tudományos megismerés a vallásos hiten aratott győzelem jelképe. Annak ellenére is, hogy meghatározó tudósok, mint Galilei, Newton, Einstein mélyen hívő emberek voltak. Newton maga tudományos munkái között kiemelkedően fontosnak tartotta teológiai műveit. Bár tisztában volt azzal, hogy szentháromság-tagadó álláspontja saját korában is meglehetősen radikálisnak számít. Hamis képet festenek azonban munkásságáról, ha azt hangsúlyozzánk, milyen alaposan és körültekintően határozta meg a világvége időpontját (2060), vagy értelmi képességeit a higanymérgezésből kikövetkeztetett, vélt alkímista kísérleteivel illusztrálnánk.

A kisebb mesterek dicsérete

Amikor tudósokról beszélünk, hajlamosak vagyunk csak a legkiemelkedőbbekre gondolni. Pedig nincs tudományos élet a kisebb mesterek nélkül. A két könyvsorozat célja volt az is, hogy bemutassa ezeket a „kisebb” – vagy egyszerűen csak kevésbé ismert – tudós embereket. A *tudománymetria* számításokkal is igazolni tudja, hogy egy adott számú „alkotói populációban” mennyi kiváló valószínűsíthető. Nemcsak statisztikai számítások bizonyítják, hanem józan ésszel is belátható, hogy a tudományos élet megfelelő színvonalú működéséhez a tudósok számánál nagyságrendekkel nagyobb, széles körű társadalmi bázis szükséges. A „kiművelt emberfők sokaságába” beletartoznak az egy-két cikkese tanulmányíróktól a jól képzett szakembereken át a tudomány iránt érdeklődőig mindenki.

Mással nem pótolható, fontos szerepet töltenek be azok, akik bár nem tesznek önálló nagy fölfedezést, de például a

⁸³ Theodore Roszak: *Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete*. Bp.: Európa Kiadó, 1990.

⁸⁴ „*If I have seen further it is by standing on the shoulders of giants.*”

⁸⁵ Stephen Hawking is hasonló címet adott a legnagyobb természettudósok – Kopernikusz, Galilei, Kepler, Newton és Einstein – műveiből készített összeállításának. Stephen Hawking: *On The Shoulders of Giants. The Great Works of Physics and Astronomy*. Running Press, 2002.

képzés, a tudományos ismeretterjesztés révén hozzájárultak egy-egy eszme meggyökereztetéséhez, a tudás átadásához. Bár az alapkutatások felől nézve a pedagógia mint „alkalmazott tudomány” elismertsége lehet kétséges, de a magas színvonalú oktatás jelentőségét a jövő tudományának megalapozásában már senki nem vitatja. A sorozatokban számos tanár emberről olvashatunk, akik nemcsak tudásukkal, hanem emberségükkel is például szolgáltak tanítványaiknak.

A modern társadalom sajátja a különböző tevékenységek intézményesülése. Az intézményrendszer működtetése, a jövőt megalapozó döntések előkészítése és meghozatala óriási felelősséggel jár. Érdemes tehát megemlékezni azokról a szakemberekről is, akik a kutatást, a tudomány- és oktatáspolitikát meghatározó ágazati irányítást végezték, vagy akik intézményi vezetőként járultak hozzá az új eredmények létrejöttéhez, értékeink megőrzéséhez. A sorozatokban több kötet is emléket állít olyan vezető írástudónak, akik óriások vállán állva távolabbra láttak, s munkájuk, döntéseik máig meghatározóak.

*

A sorozat ötvenedik kötetének megjelenése egyben alkalmat teremt arra is, hogy a szerkesztő, Jáki László fáradhatatlan munkálkodását újból megköszönjük, és előtte is tiszteljük. Példa számunkra az a tudományos alázat és mérhetetlen odaadás, mellyel a sorozaton dolgozik. Szinte a lehetetlenre vállalkozott és vállalkozik, amikor megfelelő anyagiakkal rendelkező kiadói háttér nélkül fönntartja a sorozatot. Ezért az egymást követő kötetek nem szisztematikus tervezése. A bemutatott személyiségek tudományos kvalitása és a feldolgozások színvonala is különböző. De ez minden más nagyszerű könyvsorozatra is igaz. Ami azonban kiemeli a többi közül a *Mesterek és tanítványok*, *Tudós tanárok – Tanár tudósok* sorozatokat, az az elhivatottság az értékek mentése, a szellemi örökség átadása iránt.

Dr. Jáki László tart előadást dr. Jancsó Benedekről, a háttérben dr. Jancsó Antal, dr. Raffay Ernő, dr. Hoffmann Rózsa és dr. Kaposi József

A kisbaconi Benedek Elek Emlékház története

Bardócz Orsolya⁸⁶

A Magyar Népmese Napját 2005 óta szeptember 30-án, Benedek Elek születésének napján ünnepeljük. Nem csoda, hogy erre a napra esik ez a jeles ünnep; születése után 150 évvel is Benedek Eleket tekintjük a legnagyobb magyar mesemondónak, a magyar népmese jelképének, és egyben mindmáig a legismertebb székelynek is.

Regényes élettörténetét első ízben ő maga írta meg az *Édes Anyaföldem* című művében. Halála után nem sokkal fia, Benedek Marczell a *Magyar író tragédiája 1929-ben* című könyvében ismertette munkásságát és életének utolsó éveit. Pár évvel később Vezér Erzsébet doktori disszertációjában próbálta rendszerezni Benedek Elek munkáit, majd Csűrös Emília, aki Elek apó *Cimbora* című gyerekújságának volt a munkatársa, *A kisbaconi fenyők* regényében írt Benedek Elekről. Marton Lili, az egykori Cimbora-unoka, *Elek Nagyapó* című regényében írta meg Elek apó életét és személyes találkozásuk történetét. Az irodalmárok közül Bóka László és Balogh Edgár írt számos ismertetést Benedek Elek munkáiról. Hegedűs Imre János *Benedek Elek monográfiát* jelentetett meg, Szabó Zsolt Elek apó irodalmi levelezéseit négy, illetve Perjámosi Sándor az álnéven publikált cikkeit három kötetben gyűjtötte össze. A különböző Benedek Elek évfordulók alkalmával unokája, Lengyel Dénes és dédunokája, Lengyel László írt életéről regényes tanulmányt. Legutóbb pedig Nagy Nándorral közösen írtuk meg Benedek Elek életrajzát *Emlékalbum* címmel, száz archív fényképpel és dokumentummal kiegészítve.

Az életrajzi írások mellett Benedek Elek emlékének legidőtállóbb hirdetője talán a kisbaconi Benedek-kúria lett, amikor emlékházzá alakult át.

A kisbaconi Benedek-kúria (Mari-lak)

Benedek Elek 1894 és 1896 között a millenniumi ünnepségre készítette el az ötkötetes *Magyar mese és mondavilág*ot. Ezt tartják fő művének, mely azóta is kiapadhatatlan forrása számos különböző címen kiadott Benedek Elek mesekönyvnek. „Nagy lelki örömmel hallok, hogy könyvem a családos házak kedves barátja, s az iskolai oktatásnak segítőtársa lett: hogy nagyok és kicsinyek gyönyörűséggel és haszonnal olvassák. A magyar népé ezért az érdem elsősorban. Az ő lelkének kincsei e mesék. Én csupán a nép mesemondó fia vagyok.” – írta az olvasóknak 1901-ben Benedek Elek Kisbaconból.

Benedek Elek ezer év magyar meséit gyűjtötte össze, s mint mesemondó Elek apó átköltötte, hogy így korszerűsítse az ősi szókinccset. Ezzel az átdolgozással jelentősen hozzájárult a modern irodalmi nyelv megteremtéséhez és terjesztéséhez. A könyvnek nagy érdeme, hogy a félig-meddig elkallódott vagy nehezen hozzáférhető, Magyarország különböző vidékéről származó, többféle nyelvjárásban lejegyzett hatalmas meseanyagot Benedek Elek nyelvileg egységesítette. Az átdolgozás során a „népnyelvet” teljesen átírta, a mondanivalót színesen és izesen visszatükröző székely magyar nyelvre. Ennek a műnek köszönhetően a csodaszép tündérekéről, óriásokról, törpékről és királyokról írt kalandos, furfangos és fordulatos történeteket minden magyar gyermek számára érthetővé, élvezhetővé tette. A rendkívül gazdag mesegyűjtemény Széchy Gyula rajzaival, gyönyörű aranyozott gerincű kivitelben jelent meg. A könyvekben olvasható mesék és mondák elvezettek mindenkit a hetedhét országon túl és az Óperenciás tengeren innét található tündérek világába, ahol a borsszemnyi ökröcskék, aranszörű bárányok és griffmadarak együtt élnek Világszép Ilonkával, Szép Cerceruskával, Táltos Jankóval, Babszem Jankóval és Kacor királlyal, majd tovább kalauzolták az olvasót a vitéz szabólegény és a királykisasszony lakodalmára, akiknek ünnepségén Hencidától Boncidáig folyt a mindenféle földi jó. Befejezésül, a mesék végén tojáshejbe kerekedve és a Küküllőn leereszkedve eljutott az olvasó a történelmi legendák világába, ahol tatár és törökverő vitézek, dúsgazdag királyok vívják csataikat, vagy a mindig igazságos Mátyás király bölcs döntéseiről szóltak a történetek. „Az volt a törekvésem – vallja Benedek Elek –, hogy az általam megírt, s megírandó mesék irodalmi művek hatását tegyék az olvasóra, anélkül azonban, hogy emiatt meghamisítsam a nép észjárásának, mesemondó nyelvének karakterét.” A *Magyar mese és mondavilág* rövid időn belül hatalmas sikert hozott írójának, még életében öt kiadást ért meg, és több mint félmillió

⁸⁶ A szerző Benedek Elek ükunokája.

példányban jelent meg. Ezt igazolják a század eleji statisztikai adatok is, ezekben az időkben Jókai Mór mellett Benedek Eleket tekintették a legolvasottabb magyar íróknak.

Elek apó ezután elhatározta, hogy az öt kötet honoráriumából visszavásárolja azokat a földeket, melyeket szülei pénzzé tettek, és az ő tanítására költöttek. Hazautazott Kisbaconba, kinézte magának a templommal szemközti hegyoldalt. Ezután megtervezte a fenyvest, a leendő családi házat, amely még unokáinak, sőt szépunokáinak is otthont fog adni, aztán nekilátott alkudozni a gazdákkal. A telekvásárlást testvérébátyja – Benedek Huszár Gábor, aki abban az időben a falu jegyzője volt – szervezte és bonyolította le. Nem ment zökkenőmentesen az alkudozás és a vásárlás, mert a székely góbé atyafiak hamar megértették, mit is akar az úrrá lett gazdag rokon, s úgy megkérték a földek árát, hogy néha háromszoros-négyszeres pénzt is kellett fizetni egy-egy darabért. Természetesen a nagyon magas árat kérőkkel Benedek Elek is furfangosan járt el. Nem engedte meg a gazdáknak, hogy átjárjanak az ő földjén, ezért kénytelenek voltak a megadott áron eladni a földdarabot. Végül a darabról-darabra visszavásárolt tizenkét hektáros birtokon (1896-ban) megkezdődött a rég megálmodott kisbaconi kúria megépítése. A házat felesége egyik rokona, Poldesz Richárd építésmérnök tervezte úgy, hogy az a család, az unokák, a barátok és vendégek befogadására, elszállásolására alkalmas legyen. A ház fundamentumát nem messze a falu templomától, a Macskás patak partján ásták meg. Az építési munkálatokat egy Raffay nevezetű mester vezette, aki mellett „kalákázással” a helybeliek dolgoztak, és a munkálatokban a környékbeli falvak lakói is sokat segítettek. Különösen meghatotta Benedek Elek az a jelenet, amikor egymás után fordultak be az udvarra a gránitkövel megrakott magyarhermányi szekerek. Kisbacon is nagyon büszke volt arra, hogy a híres író hazajött házat építeni. A község adta a fát a cserép és a téglák kiégetéséhez, a cseréptető felrakását ugyancsak „kalákába” végezte a falu népe. Gyakran emlegette is Benedek Elek, hogy: *„Ebbe a házba be van falazva a lelkem, a téglákat, melyeknek minden darabja egy-egy könyv, az én véremmel kevert mész ragasztja össze.”* A ház két évig épült, és 1898-ban került tető alá. A pesti lakáshoz képest valóságos kastély lett a nyolcszobás, késő klasszicista stílusban épült, tornácos kúria. Igaz, hogy télen csak két szobát fűtöttek, de nyaranta volt, hogy harmincan ülték körbe a tizennégy méteres ebédlő kihúzható asztalát. Kellott a nagy ház, hogy gyermekei, sőt unokái is megférjenek benne. Akkor már öt gyermeke volt Benedek Eleknek, útban volt a hatodik, s még éltek a szülei is. Azt akarta, hogy miután gyermekei családot alapítanak, akkor is meglegyen mindenkinek a maga szobája. A ház homlokzatán, az oszlopos veranda fölötti háromszögben ma is ott díszleg arany betűkkel felesége, Mari neve, mert hiszen az ő szerető, mindenről gondoskodó lény, támogatása és gazdasági leleményessége nélkül ez a ház soha nem épült volna meg.

Mikor a ház elkészült, kezdetét vette a birtok megmunkálása is, a gyümölcsösben több száz almafát telepítettek, majd sorra ültették a fenyőfa csemetéket, kialakították a gazdasági épületeket. A házhoz vezető út fenyőfái közé Elek apó almafákat ültetett, hadd örvendezzen, aki arra jár. A kert felső részének egyik felében fenyő, a másikban lombhullató fák kerültek. A házat körülvevő hatalmas kertben rövid időn belül mesebeli környezet teremtődött, ahol az erdőrészeket, parkokat és sétányokat rövid versikék mutatták be.

1929-től, Elek apó halála után a kisbaconi Benedek-kúria évekig üresen állott, a család csak nyaranta kereste fel Kisbacont. A rokonság távollétében a falubeliek, illetve távoli rokonok vigyáztak az értékekre, és egy-két kisebb betörést leszámítva a második világháború végére minden szerencsésen megmaradt eredeti formájában. A változás 1944 tavaszán történt. Benedek Elek Flóra lánya, aki Budapesten, a Dohány utcai polgári leányiskolában szépírást és tornát tanított, nyugdíjba vonult, és hazaköltözött Budapestről a kisbaconi családi kúriába. Az 1940-es évek végén a megyei kommunista vezető tanács sokat töprengett azon, hogy milyen listára tegye Flóra kisasszonyt (ahogyan a falubeliek szólították) a 12 hektáros birtokkal és a Benedek kúriával. A román kommunista pártbizottság munkatársai kocsival érkeztek a házhoz, és közölték a végül is kuláknak titulált Flórával, hogy költözzön ki, mert a sokszobás házat gyermekothonná szeretnék átalakítani. (Volt egy pillanat, amikor a házban egy termelőszövetkezeti székház kialakításának gondolata is felmerült.)

Szerencsére azonban Flóra jóra való, eredeti egyéniségének és ebből eredő jó kapcsolatrendszerének köszönhetően valamennyi ilyen ügy rövid időn belül lecsendesedett. A nagy kertet ugyan államosították, de az idősödő Flóra „néninek” megmaradhatott a nagy ház az összegyűjtött meséskönyvekkel, festményekkel, bekötött újságokkal, és a park is, ahol ezentúl éveken keresztül nyugodtan fogadhatta nemcsak a Pestről érkező Benedek Elek leszármazottakat, hanem az Elek apó házat felkereső látogatókat is.

Rövid idő alatt valóságos zárandokhelyé vált a kisbaconi Benedek-kúria. Flóra néni szorgalmazta és szervezte Elek apó emlékének ápolását, s kiemelkedő szerepe volt abban, hogy a kisbaconi házon 1959-ben, Benedek Elek születésének 100. évfordulóján emléktáblát helyezzenek el.

A Benedek Elek Emlékház

Az emlékház létrehozásának gondolatát Balogh Edgár erdélyi író vetette fel először, hozzá csatlakozott Sylvester Lajos, a Kovászna (Háromszék) megyei kulturális bizottság elnöke, Király Károly, a megyei pártbizottság akkori első titkára és a kisbaconi leszármazottak, Flóra néni, Benedek Elek unokája, Bardócz Júlia és férje, Bardócz Dezső kisbaconi iskolaigazgató. *„Ehhez a munkához természetesen olyan megyei vezető egyéniségre is »szükség« volt, mint Király Károly, aki a kor politikai-ideológiai viszonyait és lehetőségeit sajátosan értelmezve lehetőséget teremtett az emlékház-létesítésre, sőt az akkori pártapparátus aktivistáit, személy szerint néhai Daróczi Ferencet és a később Magyarországra áttelepedett*

Mátyás Árpádot is az emlékház létrehozásának szolgálatába állította. Mindezek nélkül a Benedek Elek Kisbaconban található rendkívül gazdag szellemi és tárgyi öröksége, a kúria, a bútorzat, a rengeteg könyv, folyóirat- és kézirat gyűjtemény, a 12 hektáros park és gyümölcsös, az Elek apó által ültetett erdőkaréj, amelyre Flóra néni, mint szeme fényére úgy vigyázott csak szűk körű, családi jellegű érték és kincs maradt volna.” – mesélte Sylvester Lajos

Az emlékház létrehozásához nem volt egyszerű kicsikarni a román kommunista vezetés támogatását, aminek megszerzésére a bukaresti vezető politikusok rendszeres székelyföldi vadászatait használták fel. Király Károly egyik alkalommal Kisbaconon át kísért Ceaușescut kedvenc vadászhelyére, a Dél-Hargitára, s a román kommunista pártvezér „Hogy vagytok, mit csináltok?” kérdésére azt válaszolta, hogy vannak még bajok. Ceaușescu tekintete kérdően nézett rá. „Elégedetlenek az emberek...” – folytatta Király Károly, és elmagyarázta, hogy van ebben a faluban, Kisbaconban egy székely „Ion Creangă” – román meseíró –, aki magyarként is szerette és megbecsülte a románokat, az első világháború után otthagyta Budapestet, és hazaköltözött. A helybéliek emlékházat szeretnének létesíteni. „Létesítetek!” – mondta Ceaușescu. „Jó, jó – válaszolta Király –, de ahhoz hivatalos engedély kell. Mi nem akarunk szabálytalankodni.” – „Küldd be hozzám a papírokat!” – zárta le a témát a rettegett diktátor. Király Károly furfangos közbenjárásának köszönhetően Ceaușescu végül megadta az engedélyt. Mindehhez tehát fontos érv volt, hogy Benedek Elek egyike volt azoknak az íróknak, akik mindig hirdették, tanították és fontosnak tartották az Erdélyben élő magyarok, szászok és románok békés együttélésének, s ezáltal a kultúrák kölcsönös megismerésének fontosságát.

Az emlékház létrehozásával óriási lehetőséget kapott az erdélyi magyarság, hiszen a világháborút követő hosszú, kényszerű hallgatás után először adódott alkalom az összefogásra, és egy nemes cél megvalósítására.

1969-ben, Benedek Elek születésének 110 éves és halálának 40 éves évfordulójára, nagyszabású ünnepség keretében Kisbaconban felavatták a Benedek Elek Emlékházat. Az avatási ünnepélyt Sylvester Lajos vezetésével a Kovászna megyei művelődési bizottság rendezte. 1969. május 25-re, a megnyitő napjára meghívták az erdélyi magyar szellemiség nagyjait, a magyar és román értelmiséget. Egész Erdélyre kiterjedő mozgalom indul meg, Kisbaconba több mint ötezren érkeztek az ország minden tájáról. Részt vett az rendezvényen Sütő András, Kányádi Sándor, Nagy István, Balogh Edgár, Bálint Tibor, Farkas Árpád, Bartalis János, Magyar Lajos, Bajor Andor, Domokos Géza, Bálint Tibor, Bözödi György, Király Károly, Sylvester Lajos és sok más író, értelmiségi, hogy az összesereglett néppel együtt tisztelegjenek Elek apó emléke előtt. Az ünnepséget Balogh Edgár író és Máté János magyarhermányi tudós parasztember, Elek apó ismerőse és lelkes híve nyitotta meg. Balogh Edgár beszéde – miként azt Sütő András feljegyezte – így hangzott: „Gyűjtsük ide Benedek Elek összes írásait, leveleit, képeit, kortársainak és munkatársainak teljes irodalmát, legyen ide tárolva a hazai és nemzetközi folklór minden forráskincse, találjuk meg itt az egykorú sajtót, a gyermeklélektan és pedagógia, népművelés és nemzetiségi közügy alapkönyvészetét, a székely helytörténet anyagát s mindazt, ami e gyűjtemény román megfelelője, párhuzamban a hegyek másik oldalán kibontakozott rokon életművel, az Ion Creangă-anyaggal. Egy ilyen kutatóállomásra kell majd elküldenünk időnként irodalmunk – főleg a gyermek- és ifjúsági könyvszerzők és lapszerkesztők – tehetségeseit, hogy megfiródjának Benedek Elek otthonának légkörében s kóstoljanak vagy egy almát azokról a fákról, melyeket még maga a mester ültetett.” Erre az alkalomra írta Benedek Marcell *Emlékezés* című versét.⁸⁷

Az emlékkiállítás a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum munkatársai, a Flóra néni által gyűjtött anyagból, nyolc szobából kettőben, a nagy ebédlőben és a belőle jobbra nyíló oldalszobában rendezték be. A múzeum vállalta az emlékház fenntartását, a házban lakó Flóra néni pedig a kiállítás felügyeletét.

A nagy ebédlőben kiállított tárgyakkal Benedek Elek életét követhetjük nyomon. Ebben a teremben rendezték egykoron a nagy családi összejöveteleket, ez volt régen az Elek apó névnapjára megszervezett Elek-napi színházi előadások helye. Benedek Elek gyerekei, majd később unokái is titokban színdarabot tanultak be. Legtöbbször Benedek Elek gyermekszíndarabjait adták elő. A legnagyobb sikere mindig a *Többsincs királyfi* házi bemutatójának volt. A kampók, amelyekhez a színpalat rögzítették most is látszanak a falon. Most már itt láthatók a régi családi fényképek, levelek, kéziratok, régi mesekönyvek különböző kiadásai, a *Cimbora*, *Az Én Újságom*, *Az Én Naptáram*, a *Jó Pajtás* újságok bekötött gyűjteményei, a Máté Ferenc vargyasi fafaragó népművész által faragott impozáns csillár, régi használati tárgyak és bútorok, Imets László és Kósa Bálint fametszetei, Szécsi András festménye és az utóbbi években megjelent mesekönyvek példányai. Szintén Máté Ferenc adományozta azt a kopjafát, amelyre ősi székely jelképek nyelvén Benedek Elek életsorsát faragta meg. A kopjafa félhold motívuma azt jelenti, hogy tanult, székely ember volt. A gömb a férfit jelzi, a lámpás pedig azt, hogy másoknak világított, és utat mutatott. A tulipán pedig, hogy házas emberként élte napjait. Ugyanebben a teremben vannak kiállítva a különböző idegen nyelvekre lefordított kötetek és Benedek Elek életéről, munkásságáról szóló egyetemi szakdolgozatok és disszertációk.

Átlépve a kisebbik szobába találjuk Benedek Elek dolgozószobáját, benne az eredeti íróasztalt, mindazokkal a tárgyakkal, amelyek annak idején is ott voltak: toll, pecsét, ezüst cukortartó és az utolsó be nem fejezett levél, rajta a félbemaradt mondattal: „...fő, hogy dolgozzanak...” Az íróasztal mögött, a falon látható az 1901-ben készült Benedek Eleket ábrázoló festmény. Ezt a képet a nagybaconi állami iskola tanítóegyesületének megbízásából készítette Karvaly Mór

⁸⁷ A KéN elektronikus változatában közöljük.

budapesti festőművész. A festményt ünnepélyes keretek között leplezték le, az erdővidéki értelmiség és Benedek Elek szülei jelenlétében. A fal mellett ott áll a könyvszekerénye, amelyben műveinek magyar és idegen nyelvű forrásmunkái találhatóak. A dolgozószobából a hátsó gyümölcsösre és Csíkorra hegyére nyílik kilátás. Nemcsak a ház és az emlékkiállítás, de a park és a kert is mindenhol Benedek Elek emlékét őrzi. A házhoz L alakban vezető, mára már óriásira nőtt fenyősort Benedek Elek és az erdélyi írók közösen ültetették. A közös faültetés felejthetetlen hangulatára Tamási Áron élete végéig kellemesen emlékezett vissza. A hatalmas gyümölcsöskertet és az udvar jellegzetes helyeit – ma is megtalálható kis táblácskákon – Elek apó néhány soros humoros versei jelölik. A kerttel szemközti hegyoldalon, a Romhány oldalában fekszik a falu temetője, ahol Benedek Elek és felesége nyugszik.

Az emlékház megnyitása után hamarosan nagymamám, Bardócz Dezsőné, született Lőrincz Julianna (Juca néni) vette át hivatalosan a hagyaték ápolását, és Flóra nénivel együtt végtelen kedvességgel fogadták, kalauzolták a zarándokhellyé vált Benedek-kúria látogatóit. Bardócz Júlia Elek apó tizedik unokája volt, aki több személyes emléket is őrzött Benedek Elekről. Ő is a negyvenes évek közepén költözött Kisbaconba Csíkszeredából, ahol védőnőként dolgozott egészen 1969 májusáig. Juca nénitől 1978-ban menyee, Bardócz Lehelné Gajzágó Éva vette át, és a Székely Nemzeti Múzeum munkatársaként húsz éven át gondozta az emlékház hagyatékát. Mindent megtett, hogy Elek apó házának, emlékének töretlen népszerűsége megmaradjon. Ekkorra már minden évben látogatók ezrei keresték fel az emlékházat. Akárcsak elődei, édesanyám, Bardócz Éva is mindig készséggel állt az érdeklődő székely kisiskolások, magyarországi látogatók, kolozsvári értelmiségiek, egyetemi kutatók és a világ távoli pontjairól hazatérők rendelkezésére. A múzeumi teendők mellett előadásokban, riportokban népszerűsítette Elek apó munkásságát, és a falu művelődési életének szervezésében is tevékenyen részt vett. Sajnos az emlékház teljes felújítására tett kísérlete a megnyert pályázat ellenére sem valósulhatott meg. Ezt követően 1999-ben a Székely Nemzeti Múzeum és az emlékház kapcsolata megszűnt, az emlékházból magánmúzeum lett. Azóta nagynéném, Szabó Istvánné Bardócz Réka dédunoka vezeti az emlékházat.

Benedek Elek kisbaconi háza száz éve áll őrséget, védi és óvja meseország nyelvét, a gyermekek nyelvét. Hisszük, hogy Elek apó mindenki szelíd nagyapója marad, akinek varázslatosan mesélő stílusa egy évszázad múltán is sok-sok nemzedéket kalauzol el a mesék csodálatos világába.

„Komiszkodás” – Mit mutatnak ifjúsági regények a kortárs zaklatásról?

Szirmai Erika

Jelen írás – korábbi vizsgálódásunkat folytatva – azt járja körül, milyen képpel szembesülnek kiskamasz olvasók népszerű ifjúsági regényekben a *kortárs zaklatás*⁸⁸ jelenségéről.

Az iskolában dolgozó felnőttekről és felnőttektől gyakorta hallható, tapasztalható, hogy felkészületlenek e problémák kezelésére, eszköztelenségről, megkötöttségekről panaszkodnak. Valóban nehéz olyan, önmagában is rendkívül összetett és bonyolult jelenségekkel felvenni a harcot, amelyről magunk is keveset tudunk. Épp ezért fontos saját ismereteink kiegészítése, mely alapot ad arra, hogy másoknak segíthessünk. A hivatkozott eszköztelenség gyakran csupán kis források igénybevételével megszüntethető. Ezek egyik formája lehet az, amellyel a jelenség tematikus feldolgozása elkezdhető: a célzott jelenség irodalmi megjelenéseivel való ismerkedés, azok megbeszélése.

Segíthet a biblioterápia

Hogy az ilyen jellegű, az irodalomban *kurrikulum-alapú* megközelítések részeként alkalmazható eljárásoknak létjogosultsága van, más jelenségekkel kapcsolatban már bebizonyosodott (tematikusan megbeszélések osztályfőnöki órákon). Mindezt kiegészíthetik azok a terápiás eljárások, amelyeket mind a könyvtártudomány, mind a lélektan alkalmaz: az irodalom és a könyvek használatára épülő *biblioterápia* mind általános emberi kapcsolatainkhoz, problémáinkhoz, mind egy-egy konkrét jelenséghez kapcsolódóan terápiásan használható (Doll és Doll 1997; Abdullah 2002; Frasierés McCannon 1991).

Az ezen írásban tárgyalt művek egy kortárs brit író, Jacqueline Wilson művei. Azt, hogy az író regényei

⁸⁸ A zaklatást az agresszív cselekedetek egy fajtájaként, tartós, szándékos, fizikai, verbális vagy kapcsolati módon történő bántásként értelmezzük.

Magyarországon népszerűek, kiadási statisztikák mutatják. Ezidáig e könyvek kiadója, az Animus Kiadó Kft. – mely a brit gyermekirodalom egyik legbuzgóbb magyarországi terjesztője –, 27 Jacqueline Wilson regényt adott ki, a 2001-es *Kettős játszma* óta a 2012-es *Mi baj, lányokig*.

Középpontban a gyermeki lét kevésbé harmonikus témái

Wilson illeszkedik abba a brit és különösen amerikai gyermek- és ifjúsági irodalmi vonulatba, amely céljával tűzte ki, hogy feldolgozza a gyermeki lét kevésbé harmonikus témáit.

Maga az író ezt fogalmazza meg: „*Minden korcsoport számára szeretnék írni, olyan módon, mely felkészíti őket arra, ami a való világban történik, és tudatosabbá teszi őket sok, az életet megváltoztató helyzetre. Barát akarok lenni.*”⁸⁹

Ez a barát a problémáknak valóban széles merítését mutatja: az egyszülős család (*Diamond lányok*), a válás utáni újabb családok bonyolult kapcsolatrendszere (*Apja lánya, A kofferes kislány, Folytassa, Lottie...!, Titkok*), a nehéz személyiségű, agresszív szülő (*Szólíts Sütinek!*), bipoláris, bulizós anya, aki mindenáron fiatal akar maradni (*Micsoda anya!* – az eredeti címben *The Illustrated Mother*, azaz az illusztrált=tetovált anya), az árvaság, a szülő keresése, a nevelőszülő elfogadása (*Tracy Beaker sorozat*), étkezési zavarok: bulimia, anorexia (*Lányok a pácban*), nemi identitás (*Mi lesz a csókkal?*), az internetes ismerkedés veszélyei (*Mi baj, lányok?*) – mind akár többször is előkerülő téma.

A gyerekek között zajló erőszakos cselekmények mindig is részei voltak e kor életének, bár a jelen médiatálalása az esetek gyakoribbá és súlyosabbá válását éreztetetheti. Korábban a tekintélyelvűbb, merevebb iskolarendszer büntetéseivel egyértelműbben, azaz büntető szankciókkal kezelte e problémákat. A mai kor pedagógustársadalma, az iskolák közösségei számára ez nem járható út, annál is kevésbé, mert e prompt büntetőeljárások csupán rövid időre szóló megoldások lehetnek. Amint azt az iskolai zaklatásról, az agresszív cselekedetek erőfölényből induló szándékos, sorozatos károkozó típusáról szóló kutatások is igazolják, a helyzet tartós javulását csak a személyiség és a közösség tartós megváltozása eredményezheti.

A zaklatás megjelenése a regényekben

A kortárs zaklatás Wilson regényeiben is megjelenik a gyerekek életében meglévő súlyos problémák mellett, hiszen ez a jelenség az angolszász országokban már több évtizede nemcsak szakértők, hanem a társadalmi köztudat számára is ismert. A gyerekek közötti kortárs zaklatást a vizsgált 21 könyvből 15 említi, esetenként csak rövid utalás szintjén, de mindenképpen a gyermeklét komoly tényezőjeként:

„*Gyermekotthonban élni éppen eléggé tetves egy dolog, de a legrosszabbak az iskolai szünetek, amikor mind össze vagyunk zárva. A nagyok zsarnokoskodnak az emberrel, a kicsik meg szakálják, az egykorúak meg összefognak ellene és titkolóznak és csúfolják.*” (*Tracy Beaker története*, p.60.)

A tesóm nem semmi című könyvben a főhősnő felidézi a Tom Brown iskolaévei⁹⁰ című filmet: „... *abban az egyik iskolásfiút állandóan kínozták a többiek, még a tűz fölé is lógatták, és megpörkölték, mint a malacot.*” (p.100.)

Többször emlékeznek vissza felnőttek saját gyerekkoruk hasonló történéseire, mintegy bagatellizálva a ma gyermekeinek gondjait, egyúttal megtagadva a segítséget: „*Azt hiszed, nekem nem jutott ki a rohadékokból, amikor iskolába jártam?*” (anya lányának, *A tesóm nem semmi*, p.219.)

Az, hogy a regényekben ilyen magas számban fordul elő verbális zaklatás, kiválóan alkalmas annak megtapasztaltatására, hogy a bántásnak ez a fajtája éppen olyan súlyos, vagy akár súlyosabb is lehet hatásában, mint a fizikai bántalmazás.

A verbális zaklatás okai

A regények ilyen, érzékenyen megfogalmazott részletei alkalmasak arra, hogy az esetkezelő (*interventív*) és megelőző (*preventív*) problémakezelés során egyaránt hatásosan érzékeltessék az áldozat lelkiállapotát, s megértessék mind a zaklatóval, mind a szemlélőkkel, milyen mély sérülést okozhatnak szavak is. Az áldozat helyzetének felismerése, átélése több esetkezelő eljárás része⁹¹, mely abból a megfontolásból indul ki, hogy a valós változás, amely a zaklatás megszűnéséhez vezet, nem érhető el büntetőszankciókkal, ahhoz mélyebb, tartósabb változást kell elérni, méghozzá a személyiség formálásával.

⁸⁹ „*I want to write to every age group, in a way that can prepare them for what happens in the real world, and raise the awareness levels of many life changing situations. I want to be a friend, really.*” [online] [2013.05.08.] <www.jacquelinewilson.com>

⁹⁰ *A Tom Brown iskolaévei* című film Thomas Hughes azonos című regénye (1857) alapján készült. E regény a brit magániskolák 1830-as állapotait írja le az író személyes tapasztalataira alapozva, s nagy hatással volt több későbbi, az iskolaregény műfajában született regényre. [online] [2013.05.08.] <http://en.wikipedia.org/wiki/Tom_Brown%27s_Schooldays>

⁹¹ Mediáció, No Blame Approach, Method of Shared Concern, resztoratív technikák.

Érdekes azt is megvizsgálni, milyen okok váltják ki a verbális zaklatást e művekben: miért csúfolják, sértegetik az áldozatokat? Leggyakrabban az átlagtól, a közösség tagjaitól való valamilyen különbözés mutatható ki okként: az áldozat jó tanuló, vagy nem elég menő, vagy különös neve van („Beauty”=„Szépség” a duci kislány; „Treasure”=„Kincs” a gyerek, akit mostohaapja bántalmaz – amely elnevezésekkel az író a szülők irányába is kilő egy nyilat), vagy öltözködése nem elég divatos, vagy szemüveges, vagy kövér, vagy szülei idősebbek.

A zaklatást kiváltó okok között Wilson regényeiben a gyermeki lét gyakori problémái mellett a magyar közönség számára még talán tabunak számító témák is előkerülnek: egy esetben a homofóbia, valamint a rasszizmus is felmerül csúfolás, kirekesztés okául: „... *Pakinak*⁹² *gúnyolják, és azzal vádolják, hogy terrorista.*” (*Mi lesz a csókkal?* p.226.). E példák is jól felhasználhatók a tolerancia fejlesztésére, amelyre igen nagy szükség mutatkozik jelenünkben.

Mit tehetnek a szereplők?

A zaklatás kutatásának talán leglényegesebb hozománya, magáról a jelenségről alkotott ismereteink pontosítása mellett a sikeres megküzdésre való felkészítés lehet. A megküzdés milyenségére és sikerességére irányuló kutatások éppen a zaklatás egyéb vonatkozásainak vizsgálatából levont tanulságok alapján, az ott mutatkozó problémák szerteágazó és bonyolult összefonódása miatt azonban még kevesebb határozott útmutatással és eredménnyel szolgálnak.

Éppen ezért válhat fontossá az a kép, ami e korosztály olvasmányjaiban az olvasó elé tárul. Wilson vizsgált regényeiben az áldozatok válaszlépései – hasonlóan a kutatásokban e területen jelentkező alacsonyabb adatoltságához – gyakran nem kapnak említést: az áldozat visszaemlékszik ugyan a zaklatásra, de arról nem szól, mit lépett, hogyan zajlott vagy ért véget a folyamat. Ezért az említett esetek számához képest a megküzdés említett stratégiáinak száma alacsonyabb. A zaklatás megszüntetéséhez elvezető sikeres válaszlépések bemutatása azért nehezebb, mert több esetben a szereplők egyszerűen kilépnek abból a helyzetből, amelyben a zaklatás folyik (elköltöznak, *Szólíts Sütinek!*), vagy a körülmények megváltozása okán az addig megvetett, visszautasított gyerek kívánatos pozícióba kerül (modell lesz, *Titkok*). Azaz a zaklatás befejeződése nem az áldozat válaszlépésének köszönhetően történik meg, hanem az azt esetlegesen kiváltó ok vagy okok egyikének megszűnése következtében.

A válaszlépések megoszlását tekintve a regényekben szereplő áldozatok több mint kétszer olyan gyakran választanak aktív válaszlépést, mint passzívat. Ez a mintakövetés szempontjából igen hasznos, hiszen az aktív, a helyzetet jobban uraló problémamegoldó lépések a kutatási adatok szerint sikereesebbek (Cassidy és Taylor 2001 in Hunter et al. 2004; Wilton et al. 2000; Hunter et al. 2004; Salmivalli et al. 1996). Az aktív fellépés amiatt is valószínűbben a zaklatás leállításának irányába dolgozik, mivel egy fájdalmat kinyilvánító, a zaklató sikerességét mutató áldozat mind a zaklató, mind a szemlélők számára a zaklatás „hasznosságát” kommunikálja: a támadással kedvezőbb pozíció elérése, erő fitogtatása deklarálható. A tehetetlenség mutatójával az áldozat igazolja a zaklató választását: jó célpontot választott, azaz a támadás hatásos. Az áldozat passzivitása vagy erőtlenség tovább csökkenti önbecsülését – az áldozatokat amúgy is gyakran alacsony önbecsülésük predesztinálja az áldozattá válásra –, még inkább lehetetlenné teszi, hogy beilleszkedjenek, társaik elfogadják őket, s egyre kevésbé képesek arra, hogy felülkerekedjenek a helyzeten, kiálljanak magukért, kilépjenek a „kopasznyakú csirke” pozíciójából.

A regényekben fellelhető, a zaklatás megszűnését eredményező megoldások két lehetőséget mutatnak: az egyik esetben a szereplőnek kell eljutnia egy olyan megerősödéshez, amelyben a zaklató már „nem talál rajta fogást”. Ekkor az áldozat képes arra, hogy kikerüljön az áldozati esendőségből, s megnövekedett asszertivitásának köszönhetően az esetleg még megkísérelt támadásokat lerázza magáról. Ebben az esetben a zaklató nem éri el célját, mert az áldozat nem ismeri el a zaklató felsőbbrendűségét, sőt, a zaklató akár meg is szégyenülhet. A másik út, ami több regényben is a zaklatásból való kikerülést eredményezi, a barát. Azok az áldozatok, akik támogató barátokra találnak, egyrészt megélik annak védelmét – valaki kiáll mellettük, s az áldozat így kedvezőbb, erősebb szociális pozíciója révén kevésbé támadható –, valamint a barát általi elfogadottság erőt ad ahhoz, hogy önértékelésük javuljon, ne megvetett és kirekesztett, társtalan valakiként kelljen magukat elfogadni.

A regényekben több esetben előfordul, hogy a gyerek, akit bántanak, képes arra, hogy visszavágjon – ami ugyan nem feltétlenül állítja le a további bántást, de erősíti a védekezni tudó pozícióját, s önbecsülése sem szenved annyit, mintha harc nélkül visszahúzódna. Tracy Beaker, az otthonban élő vagány kislány ugyan folyamatosan kapja a támadásokat, de több alkalommal sikeresen védekezik, sőt, védekezni nem tudó barátját is kiségti.

A regényekben a felnőttek szerepét látva még inkább felerősödik az a következtetés, amely az erőszakos esetek leküzdésében az áldozat önsegítésében mutatja fel a megoldást. A bántásról tudomást szerző felnőttek, szülők vagy tanárok a regényekben leginkább kívül maradnak a problémán: nincsenek jelen az eseteknél. Nem tudnak róla, vagy nem hajlandók észrevenni, hártják a problémát, és nem tesznek semmit: „*De én nem hagytam, hogy lenyomjanak, küzdöttem keményen és kitartóan, és ember lett belőlem.*” (az anya mondja; *A tesóm nem semmi*, p.219.), „*Védd meg magad*” (egy tanárnő mondja; *Tracy Beaker tovább nyomul*, p.80-82.), „*uralkodj magadon*” (az apa mondja; *A kofferes kislány*, p.68.).

⁹² Pakisztáni származásúak, nemzetiségük csúfneve.

Ezekben a művekben a felnőttek, ha lépnek, erőből teszik, csupán büntető szankciókban gondolkodva és cselekedve még rontanak is a helyzeten, például az anya „beszél” az igazgatónővel, aki megtiltja a zaklatóknak, hogy csúfolják az áldozatot. A tiltás következményeként hozzá sem szólnak a kislányhoz, végleg kiközösítik (*Komisz lányok*).

Az a következtetés, hogy a felnőtteket nem jó bevonni, kiábrándítóan hangozhat, de sajnos kutatási adatokkal is igazolható, hogy a felnőttek nem, vagy nem jól segítenek: Atlas és Pepler 1998-as kanadai vizsgálatában a válaszadók 40 százaléka szerint a felnőtt egyszer vagy egyszer sem lép közbe, vagy alig tesz valamit (Atlas és Pepler 1998 in Mishna és Alaggia 2005). A felnőttek beavatásának sikertelensége – vagy fel sem merülése – a regényekben viszont azt az üzenetet erősíti, mely azt tartja célravezetőnek, ha a gyerekek a felnőttek bevonása nélkül, önállóan oldják meg gondjaikat.

Tanulságok

Wilson könyveiben tehát megfelelően összetett kép rajzolódik ki arról, hogyan van jelen a gyerekek egymás közötti zaklatása e korosztály életében. A kép nem túlrészelt, több ponton találkozik azokkal az adatokkal, amelyeket kutatások is igazolnak, ezáltal tárgyalásuk mind a helyzetek átélhetősége, a szereplőkkel való azonosulás, mind a levonható tanulságok szempontjából is ajánlható. Ezek között az egyik lényeges elem az a tény, hogy a zaklatás nemcsak fizikai, hanem gyakran súlyosabb és tartósabb sérülést okozó, rejtettebben megnyilvánuló, szavak, manipuláció okozta lelki trauma is. Ez a felnőttek ismereteiben is gyakran új elem, és felismerése igen lényeges.

Egy hasonlóan jelentős elem annak bemutatása, hogy a zaklatás okozta károk súlyosak lehetnek, olykor még a felnőttkorban is fájdalmas emlékek, hiszen láthattuk, a felnőtt szereplők – gyakran sajnos önmaguk segítésképtelenségének megokolására – gyerekkoruk hasonló eseményeiről mélyen meghúzódozó fájó emlékeket idéznek fel.

Az ábrázolás harmadik jelentős tanulsága, hogy a zaklató maga is gyakran súlyos problémákkal küzd, és segítségre szorul, amely következtetés azért is jelentős, mert a zaklatás megítélésében gyakorta elkövetett hiba, hogy a zaklatásnak véget lehet vetni azzal, ha a zaklatót megbüntetik. A regények rámutatnak, hogy a megoldás nem ilyen egyszerű, az erőszak bonyolult élethelyzetekben létrejövő cselekedet, gyakran kétségbeesett segélykiáltás a zaklató részéről. Ennek megértetése érettebb, megértőbb és empatikusabb magatartáshoz juttathatja el az olvasót, így mind a felnőtteket, mind a gyerekeket elvezetheti azoknak a beavatkozási eljárásoknak az elfogadásához, amelyek a helyzet és a résztvevők mélyebb megértését célozzák, s tartósabb változással járhatnak.

Annak ellenére, hogy lányregényekről van szó, a megjelenő ábrázolások szerencsére nem festenek a valóságnál sokkal rózsaszínebb képet – inkább csak a helyzetek megoldhatósága tekintetében. Látjuk azt is, hogy a gyerekek mennyire nem számíthatnak a felnőttekre a legtöbb zaklatási helyzetben. Azonban ez bármennyire is elszomorító, jobb, ha a gyermekolvasók azt tanulják meg ebből, hogy önmagukat kell megerősíteni, és nekik maguknak kell felvenniük a harcot a krízishelyzetben. Ehhez egyrészt nekik maguknak kell fejlődni, bátorságban, kiállásban, megértésben, másrészt szociálisan: baráti kapcsolatok alakításával, egymás támogatásával. S az, hogy mindezt a következtetést esetleg tanártól támogatva, ezeket a regényeket vagy azok részleteit megbeszélve, osztályfőnöki órán vagy más iskolai foglalkozáson tudják levonni, talán javítja a felnőttek segítőkészségébe vetett hitet...

Felhasznált források

Abdullah, Mardziah Hayati: Bibliotherapy. In: *ERIC Digest*. 2002. 1-6. 177. sz.

Brame, B.–Nagin, D. S.–Tremblay, R. E.: Developmental trajectories of physical aggression from school to early adolescence. In: *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2001. 42. p.503-512.

Doll, B.–Doll, C.: *Bibliotherapy with Young People: Librarians and Mental Health Professionals Working Together*. Englewood, Colorado, USA. Libraries Unlimited. 1997.

Fekkes M.–Pijpers, F. I. M.–Verloeve-Van Horick, S. P.: Bullying Behaviour and Psychosomatic Complaints and Depression in Victims. In: *Journal of Pediatrics*. 2004. 144. évf. 1. sz. p.19-35.

Frasier, M.–McCannon, C.: Using Bibliotherapy with Gifted Children. In: *Gifted Child Quarterly*. 1981. 25. évf. p.81-84.

Hahner Péter: Remekművek Harry Potter árnyékában. In: *Élet és Irodalom*. 2004. XLVIII. évf. 7. sz.

Hunter, S. C.–Mora-Merchan, J.–Ortega, R.: The long-term effects of coping strategy use in victims of bullying. In: *Spanish Journal of Psychology*. 2004. 7. évf. 1. sz. p.3-12.

Mishna, F.–Alaggia, R. Weighing the Risks: A Child's Decision to Disclose Peer Victimization. In: *Children & Schools*. 2005. 27. évf. 4. sz. p.217-226.

Rigby, K.–Bagshaw, D.: Prospects of adolescent students collaborating with teachers in addressing issues of bullying and

conflict in schools. In: *Educational Psychology*. 2003. 23. évf. p.535-546.

Salmivalli, C.–Lagerspetz, K.–Bjorkqvist, K.–Osterman, K.–Kaukiainen, A.: Bullying as a group process: Participant roles in their relations to social status within the group. In: *Aggressive Behavior*. 1996. 22. évf. 1. sz. p.1-15.

Wilton, M. M. M.–Craig, W. M.–Pepler, D. J.: Emotional regulation and display in classroom victims of bullying: characteristic expressions of affect. Coping styles, and relevant contextual factors. In: *Social Development*. 2000. 9. évf. p.226-245.

Vizsgált regények: Wilson, J.: *A kofferes kislány*. Bp.: Animus Kiadó Kft., 2001.; *A tesóm nem semmi*. 2009.; *Apja lánya*. 2007.; *Bízd csak rám, Anyu!* 2004.; *Folytassa, Lottie...!* 2006.; *Jó barátok*. 2005.; *Kettős játszma*. 2001.; *Ki mer többet? Tracy Beaker tovább nyomul*. 2002.; *Komisz lányok*. 2004.; *Lányok a pácban*. 2011.; *Lányok késésben*. 2004.; *Lola Rose*. 2005.; *Mi baj, lányok?* 2012.; *Mi lesz a csókkal?* 2008.; *Micsoda anya!* 2001.; *Szerelmes lányok*. 2010.; *Szólíts Sütinek!* 2010.; *Titkok*. 2004.; *Tracy Beaker a sztár*. 2010.; *Tracy Beaker története*. 2008.; *Tündérek és titkok*. 2006.

Jelentés a 2012/2013. tanévi Bod Péter Országos Könyvtárhasználati Versenyről

Tolnai József

2013. április 24-én és 25-én, két kategóriában (7–8. évfolyam és 9–10. évfolyam) zajlott le a Bod Péter Országos Könyvtárhasználati Verseny döntője az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI) Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (PKM) szervezésében. A fináléba összesen 19 településről 32 tanuló jutott be az iskolai, majd ezt követően a megyei, illetve fővárosi versenyekről. A döntő helyszíne a Budapesti Fazekas Mihály Általános Iskola és Gimnázium volt.⁹³

Előzmények

A könyvtárhasználati verseny 1993 óta minden évben kiírásra került. Egy próbaversennyel vette kezdetét a sorozat a budapesti Veres Pálné Gimnáziumban, s 2001-ben már négy kategóriában rendezték meg az 5–12. évfolyamos tanulók körében. Az elmúlt két évtizedben több intézmény, szervezet is bonyolította az országos versenyt, a szervezés jogát 2006-ban kapta meg az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.⁹⁴

Az utóbbi években – elsősorban a pályázati lehetőségek beszűkülése miatt – a Bod-verseny keretei között már csak a fenti két kategóriának hirdettek versenyt, ugyanakkor a Bod Péter Társaság évről évre megrendezi „saját” könyvtárhasználati versenyét az általános iskolák 5. és 6. évfolyamosai számára. Így volt ez ebben a tanévben is, a lebonyolítást a budapesti Veres Pálné Gimnázium, s annak vezető könyvtárostánára – aki egyébként a Bod-versenybizottság tagja is volt –, Hock Zsuzsanna vállalta magára.⁹⁵

A Bod-verseny 2001 óta rendelkezik saját internetes felülettel, majd létrejött a Bod-levelezőlista is (ezek létrehozása Benkő Ilona nevéhez köthető). A Bod Péter Országos Könyvtárhasználati Verseny rövid történetét 2012-ben Dömsödy Andrea, az utóbbi évek országos versenyszervezője foglalta össze a PKM honlapján.⁹⁶

A 2012/2013. tanévi verseny

A 2012/2013. tanév versenyét 2012 decemberében hirdette meg az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeuma, nem sokkal azt követően, hogy annak lebonyolítására az Emberi Erőforrások Minisztériumától (a korábbi évekhez képest is) jelentősebb anyagi támogatást kapott. A támogatási szerződésben a projekt megvalósulásának felelősségét Dr. Varga Katalin, a PKM igazgatója vállalta magára, aki később az országos zsűri elnökeként a döntőben is ott volt. Az országos versenyszervezési feladatokért idén a jelen sorok írója volt a felelős.

A verseny kiírását a megalakuló Országos Versenybizottság (OV) látta el kézjeggyével. A versenybizottság az – egyelőre még – íratlan szabályok szerint jött létre, azaz az OV-be a verseny feladatainak készítői, illetve az elmúlt év első három helyezett megyéinek képviselői kerültek meghívásra. Így a versenybizottság idén is országossá vált, a felkért könyvtárostánár szakértők Veszprém, Csongrád és Baranya megyét is reprezentálták a grémiumban.⁹⁷

⁹³ A kiemelkedő tehetséggondozó munkájáról híres oktatási intézmény a tavalyi évet követően immár másodszor adott helyt a Bod verseny döntőjének, s volt méltó házigazdája a rendezvénynek.

⁹⁴ A Pedagógiai Könyvtár és Múzeum jelenleg az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI) szervezeti egységeként (igazgatóságaként) működik.

⁹⁵ A versenykiírás és az egyéb versenydokumentumok megtalálhatók a társaság blogján: [online] [2013.05.09] <http://bodpetertarsasag.blog.hu/2013/01/09/orszagos_konyvtarhasznalati_versenye_5-6_evfolyamosok_szamara>

⁹⁶ [online] [2013.05.09.] <http://www.opkm.hu/?lap=dok/dok&dok_id=92> Ugyanitt részletes bibliográfia, valamint a versenyhez kapcsolódó ajánlott módszertani irodalom is található, illetve innen érhető el a korábbi évek versenybeszámolóit és a versennyel kapcsolatos egyéb írások is.

⁹⁷ A 2012/2013. évi OV tagjai voltak: Bali Judit (Budapesti Fazekas Mihály Általános Iskola és Gimnázium), Cs. Bogyó Katalin (SZTE Juhász Gyula Gyakorló Általános Iskolája, Szeged), Emmer Gáborné (az *Iskolakönyvtáros* c. folyóirat szerkesztője, Veszprém), Hock Zsuzsanna (Veres Pálné Gimnázium), Lázárné Szanádi Csilla (ELTE Gyakorló Általános Iskola és Középiszkola), Nyíró Gizella (PTE Deák Ferenc Gyakorló Gimnázium, Pécs), Örményiné Farkas Andrea (Károlyi István 12 Évfolyamos Gimnázium).

Újdonságok

Az idei év néhány jelentős és néhány kevésbé jelentős változást is hozott a verseny életében. Az elmúlt évek gyakorlatához képest egyszerűsödött, tulajdonképpen egy teljes fordulóval csökkent. Korábban az iskolai fordulókat (I. forduló) követően a megyei, illetve fővárosi versenyek „saját” írásbeli és szóbeli forduló alapján hirdettek megyei és fővárosi győztest (II. forduló), s a legjobbak jutottak be a – szintén a megyeszékhelyeken és a fővárosban lebonyolított – országos írásbeli versenyre (III. forduló). Itt dőlt el, hogy ki vehet részt aztán az országos, szóbeli döntőn (IV. forduló). Ebben az évben a megyei és fővárosi szervezőknek már csak az országos írásbeli fordulót kellett megrendezniük, ahol a központilag elkészített feladatsort töltötték ki a tanulók 90 percben, a tesztek javítása központilag történt.⁹⁸ Ezen az írásbelin a tanulók alapvetően az elméleti, tárgyi tudásukról adtak számot, a feladatlap ugyanis tartalmazta a szemelvényeket, dokumentumokat, így az eredményesség nem függött a helyben használható eszközöktől. Az új logika szerint a könyvtár és a világháló konkrét használatára a döntőn kerülhetett sor.

Az egységesen, egy időben, központilag javított – helyszíntől független – dolgozatok tették lehetővé azt, hogy ne fordulhasson elő: valamely tanuló egy rosszabb eredménnyel lehessen döntős csak azért, mert a megyéjében (vagy a fővárosban) az eredmények átlaga alacsonyabb szintű lett. Az egyszerűsítés mellett tehát az esélyegyenlőség is szerepet kapott e változtatások érvényre juttatásában. Ugyanakkor a fenti változtatást indokolta az is, hogy a megyei székhelyek könyvtárainak állománya, internetes munkahelyeinek száma igen eltérő képet mutat számban és minőségben egyaránt, ami nem teszi lehetővé az egyenlő feltételeket és ezáltal az egyenlő esélyeket sem a tanulók számára az ország minden pontján.

Természetesen, mint minden változásnak, így ennek a strukturális átalakításnak is lehetnek negatív aspektusai, esetleg vesztesei. Azokon a megyei vagy/és fővárosi helyszíneken ugyanis, ahol a helyi versenyeknek komoly hagyománya alakult ki az évek során (komplex írásbeli és szóbeli forduló önálló eredményhirdetéssel, díjkiosztással), előfordulhatott, hogy a változást egy jó hagyomány elvesztéseként élték meg a kollégák.⁹⁹ Ugyanakkor azt mindenképpen figyelembe kell venni, hogy amennyiben egy komoly és hiteles országos tehetséggondozó versenyről van szó (márpedig a Bod ilyen), amelyet egyébként a legtöbben a könyvtáros szakmában – teljesen jogosan – szeretnének OKTV szintűnek látni és láttatni, úgy a verseny az egységes feltételek megteremtésének irányába kell, hogy elmozduljon. Ez egyáltalán nem jelent „elszürkületést” vagy egyfajta uniformizálást, ezt talán a legjobban az országos döntő lebonyolítása volt képes a gyakorlatban bizonyítani. A korábbiaktól eltérően idén nem 16, hanem 32 tanuló jutott be ugyanis a döntőbe, akik egy kétnapos, komplex megmérettetésen vettek részt, a témához kapcsolt szabadidős programokkal fűszerezve magát a versenyt.

A szakmának a közeljövőben nyilvánvalóan elemeznie kell a változások tapasztalatait, s beépíteni azokat a következő évi verseny menetébe, kiírásába. Mint ahogy a konkrét szakmai, tartalmi vitát is folytatni kell a „tökéletes verseny” felé közelítés reményében és érdekében. A jelen beszámoló írója – (bár középiskolai magyartanár végzettségű, ugyanakkor) nem könyvtáros lévén – csak a szakmai vélemények összegyűjtésére, azok megvitatásának megszervezésére vállalkozhat. Így abba az „örök” kérdésbe most nem szeretnénk „belemenni”, hogy vajon kis könyvtárosokat „képzünk”, vagy színes, komplex, projekt alapú, innovatív versenyeket szervezünk.¹⁰⁰ Nagy kérdés, hogy esetleg a kettő ötvözhető is lehet talán...

Az országos döntő

Ebben az évben közel 1000 tanuló vett részt a versenyen – különböző szinteken, a döntőbe jutás tehát már önmagában nagy teljesítménynek számított. Ezt honorálták a verseny szervezői azzal, hogy a döntőt a versenyen kívül szakmai és szabadidős programokkal tarkított két napra szervezték. A tanulók és felkészítő tanáraik részt vettek egy múzeumpedagógiai foglalkozáson, valamint betekintést nyerhettek a PKM könyvtári részlegébe is. Egy-egy előadást tekinthettek meg a döntősök a TIT Budapesti Planetáriumában, a második nap délelőtt a Fővárosi Állat- és Növénykert megtekintésével, ennek a napnak a délutánja pedig a Magyar Természettudományi Múzeumban telt el, hasznosan. Ezeket a szabadidős programokat indokolta a verseny idején a témája is, a biodiverzitás, a pontos cím a *Sokszínű világ – a biodiverzitás az irodalomban, a művészetekben és a tudományban* volt. A verseny szervezői e téma kapcsán folyamatosan egyeztettek az OFI *Ökoiskola* projektjével, az eseményekről a projekt hírlevele is folyamatosan tájékoztatta az érdeklődőket.¹⁰¹

⁹⁸ Újdonság volt az is, hogy a versenyszervezők idén először kapták meg elektronikus úton a feladatsorokat, és a titkosságot biztosító kódok kiosztására is e-mailben került sor.

⁹⁹ A központi szervezés természetesen lehetővé tette a helyi (megyei, fővárosi) „hagyományos” szóbelik megtartását, de azok általában (és elsősorban) a helyi támogatás hiányában így, ezek között a feltételek között csak néhány helyen valósult meg.

¹⁰⁰ Lásd ehhez: Sáráné Lukácsy Sarolta: Kutatómunka vagy show-műsor? A Bod Péter könyvtárhasználati versenyek Csongrád megyei döntőiről, 1. rész. In: *Módszertani Lapok*. 2000. 3. sz. p.1-6. és Patona Ferencné: Hagyományteremtés a megyei szintű Bod Péter könyvtárhasználati versenyeken Veszprém megyében. In: *Iskolakönyvtáros*. 2000. 4. sz. p.7., valamint Hock Zsuzsanna: Tehetséggondozás projekt módszerrel. In: *Könyvtárpedagógiai füzetek*. Bp.: MFPI, 2009. 7. sz. p.56.

¹⁰¹ A téma kiválasztása nem volt vitáktól mentes, hiszen gondoljuk csak meg: az elmúlt évben Bod Péter évforduló volt, idén pedig Weöres centenáriuma és Gárdonyi élet is ünneplünk, de emellett számos más javaslat is felmerült. A témától egyesek féltek vagy talán meg is ijedtek, különösen a felkészítő kollégák népes táborában, de félelmeik – a verseny zárásakor visszatekintve – alaptalannak bizonyultak. A döntőben is kiderült: a tanulók ismerik és értik a biológiai sokszínűség fogalmát, és ügyesen képesek rákeresni a könyvtár eszközeivel erre a címszóra a biológia tudományán szélesebb körben is.

Maga az országos döntő alapvetően három részből állt: az első fél órában a tanulók egy írásbeli feladatsort töltöttek ki, majd egy választott téma kapcsán igazi könyvtári gyűjtőmunkába kezdtek, használva a helyszínt adó könyvtár állományát és összes lehetőségét, beleértve az internetet is. A második részre másfél óra állt rendelkezésre, ennyi idő alatt dolgozták ki a versenyzők az adott témát egy ötoldalas Power Point előadásban, s szerkesztettek hozzá bibliográfiát. Ezt követően a szakértő könyvtárostanárokból álló nyolctagú zsűri előtt kellett a beszámolót projektor és laptop segítségével bemutatni, a felmerült kérdésekre válaszolni.

Az ünnepélyes eredményhirdetés a második nap reggelén zajlott le a PKM dísztermében, ahol a díjakat Dr. Kaposi József, az OFI főigazgatója és Dr. Varga Katalin, a PKM igazgatója, a zsűri elnöke adta át. Minden résztvevő könyvjutalomban részesült, emellett az első helyen végzetek 15 ezer, a második helyen végzetek 10 ezer, a harmadik helyen végzetek pedig 5 ezer forintos könyvutalványban részesültek. A zsűri különdíjban részesítette emellett a leginnovatívabb produktum létrehozóját és a kategóriájában a legjobb írásbeli eredményt elért tanulókat.

A verseny részletes végeredménye¹⁰²

Bod I. kategória (7–8. évf.)					
Hely.	Név	Pont	Iskola	Település	Felkészítő tanár
1.	Rémai Martin	117	Várkerti Általános Iskola	Várpalota	Pál Lajosné
2.	Simon Viktória	110	NYME Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium	Szombathely	Horváthné Szandi Ágnes
3.	Hegyi Tamara	108	Ady Endre Gimnázium	Debrecen	Peternainé Juhász Zsuzsa
Bod II. kategória (9–10. évf.)					
1.	Filipánits Kristóf	116	NYME Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium	Szombathely	Horváthné Szandi Ágnes
2.	László Liza	97	Sancta Maria Általános Iskola és Gimnázium	Eger	Csatóné Poczkó Katalin
3.	Haragos Dániel	90	Veres Péter Gimnázium	Budapest	Szlávikné Cséfalvay Krisztina

Támogatók

Ahogy korábban már jeleztük, a verseny szervezését, lebonyolítását és díjazását az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

Talán a témának köszönhetően is idén sok további támogatót sikerült megnyerni a versenyhez, íme azoknak az intézményeknek, szervezeteknek a névsora, amelyek szponzorálták a versenyt könyvekkel, előfizetési lehetőségekkel, ingyenes vagy kedvezményes szabadidős programok biztosításával:

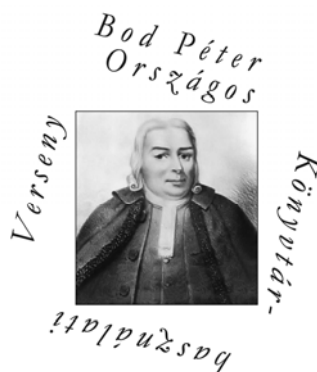
Fővárosi Állat- és Növénykert, Budapest
 Jancsó Alapítvány, Tahitótfalu
 Könyvtárostanárok Egyesülete, Budapest
 Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., Budapest
 Növényi Diverzitás Központ, Tápíószele
 Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest

¹⁰² Minden egyéb – a versennyel kapcsolatos – fontos információ elérhető a www.opkm.hu honlap nyitó oldalán a Bod Péter Országos Könyvtárhasználati Verseny ikonra kattintva, itt többek között a megyei/fővárosi és az országos írásbeli feladatsorok dokumentumai is megtalálhatók a megoldó kulcsaikkal együtt.

Mezőgazda Kiadó, Budapest
Ökológiai Mezőgazdasági Kutatóintézet, Budapest
Természetbúvár folyóirat szerkesztősége, Budapest
Természettudományi Múzeum, Budapest
TIT Budapesti Planetárium
UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága, Budapest

Itt kell köszönetet mondani a megyei és fővárosi versenyszervezőknek, valamint természetesen az Országos Versenybizottság tagjainak is, akik áldozatkész munkája és az ügy melletti elkötelezett attitűdje és kiállása nélkül a verseny ilyen szintű lebonyolítása lehetetlen lett volna.

A döntőbe jutottaknak, a nyerteseknek és felkészítő tanárainknak gratulálunk!

Református közoktatás Budapesten¹⁰³

Ács Marianna

Rébay Magdolna a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Intézetének kutatója¹⁰⁴. Nevét a nevelés- és iskolatörténet körében végzett kutatásai tették ismertté.

Ezúttal legújabb könyvére hívnám fel az érdeklődők figyelmét, amely a Kósa László vezette *Reformátusok Budapesten* című kutatásnak köszönhetően született meg. A könyv a mai Budapest területén¹⁰⁵ működő református iskolák – mindenekelőtt a Budapesti Református Gimnázium, a Baár–Madas Református Leánynevelő Intézet és a Julianna Református Elemi Iskola – történetét mutatja be. Az iskolatörténeteken túl a szerző foglalkozik a főváros oktatásügyével, áttekinti a főváros felekezeti viszonyait, valamint a református egyház – elsősorban az érintett Dunamelléki Református Egyházkerület – oktatás- és ifjúságpolitikáját a címben jelzett időszakra tekintettel. A könyv a bevezetést követően a következő fejezetekből áll: *Reformátusok Budapesten; Budapest közoktatása fenntartók szerint; Református oktatás- és neveléspolitiká; Református közoktatás Budapesten; Összegzés; Források és Függelék.*

Az első fejezetben a református vallás budapesti megjelenéséről olvashatunk. A szerző bemutatja a fővárosi

¹⁰³ Az ismertetett könyv: Rébay Magdolna: *Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig: kitekintéssel az illetékes egyházmegyéék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára*. Debrecen: Csokonai Könyvkiadó, 2011. 399.p. ISBN 978-963-260-227-1.

¹⁰⁴ Történelem–német szakos középiskolai tanár, PPKE, ELTE, a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Intézete Pedagógiai Tanszékének tanszékvezető-helyettese 2011/2012., neveléstudományi, történettudományi és művelődéstörténeti tudományos fokozatokat szerzett, főbb kutatási területei a felekezeti oktatás XIX. és XX. századi története, kultúr- és oktatáspolitikai a Horthy-korszakban, felsőoktatás-politika (akkreditáció, bolognai folyamat).

¹⁰⁵ A vizsgálat kiterjedt az 1873. évi egyesülésben részt vevő településeken (Óbuda, Buda, Pest) kívül az 1949. évi XXVI. törvény által a fővároszhoz csatolt községekre és városokra is, az 1950-ben létrejött ún. Nagy-Budapestre. (Rébay 2011.p.9.)

reformátusok lélekszámának alakulását, vizsgálva a természetes szaporulatot, a bevándorlást és a felekezeti váltást a főváros katolikus, izraelita, evangélikus és összes lakóinak a viszonylatában. A társadalmi összetétel elemzésekor felhívja a figyelmet a fővárosi reformátusok bevándorlás következtében kialakuló polarizálódására és lefelé rétegződésére. A szerző áttekintést ad az egyházszerkezet kialakulásáról és a fővárosi reformátusok területi eloszlásáról.

A második fejezetben a szerző Budapest közoktatásának fenntartók szerinti alakulását tekinti át a törvényi szabályozás tükrében a XVIII. század végétől 1952-ig. Egy-egy alfejezetben mutatja be az önkormányzati, egyéb felekezeti (katolikus, zsidó, evangélikus, görögkeleti), állami, egyesületi és magán intézményeket.

A harmadik fejezet – terjedelmében a legbővebb – a református oktatás- és neveléspolitikát elemzi. Felhívja a figyelmet a református egyház iskolapolitikáját befolyásoló tényezőkre: az egyházon belüli – területenként és korszakonként változó – liberális és ortodox teológiai áramlatok által befolyásolt iskolapolitikára. A szerző megállapítja, hogy a kiegyezést követő időszakban a dunamelléki egyházkerületben az egyházi vezetők a liberális teológia alapján és a magyarországi oktatási autonómia miatt úgy vélekedtek, hogy az állam képes mentesíteni az egyházat az iskolafenntartás alól. Rámutat arra, hogy fordulatot a Dunamelléki Református Egyházkerület ezen oktatáspolitikájában Szász Károly püspök (1884–1903) és Tisza Lajos főgondnok (1885–1898) hoztak: hangsúlyozni kezdték a felekezeti iskola fontosságát. Az „iskola az egyház veteményeskertje” elvet¹⁰⁶ egészen az államosításig vallották. Az iskolafenntartó egyháznak szembe kellett néznie – az egyre magasabb fenntartási költségek mellett növekvő állami hozzájárulás mértéke miatt – az egyházi autonómia kérdésével is. Rébay Magdolna a dunamelléki egyházkerület oktatáspolitikáját korszakonként vizsgálja, a következő alfejezetekre tagolva: *A népiskolai törvény előtti állapot; Megfelelni a törvénynek (1868–1891); Visszatérés a hagyományokhoz (1892–1912); Élénkülő belmisszió (1913–1931); Egységben önállóan (1932–1948)*. Mindegyik korszakban áttekintette az iskolahálózatot, a felügyeleti rendszert, az iskolák felszereltségét, tanterveket, tankönyveket, a tanítók helyzetét, a vallásoktatást, ifjúsági munkát, a vallást és az autonómiát érintő sérelmeket.

A negyedik fejezetben a mai Budapest területén egykor fennállt (részben ma újra működő) iskolák történetét olvashatjuk. A könyv feltérképezi az alapfokú iskolákat, részletesebben elemezve a Julianna Református Elemi Iskola történetét. Foglalkozik a Budapesti Református Gimnázium (Lónyay Gimnázium) és a Baár–Madas Református Leánynevelő Intézet történetével, érintve az iskolák rendszerváltást követő újraindítását is. A kiadványt korabeli fotók teszik szemléletesebbé. *A kezdetek* című fejezetben talán szerepeltethetők lettek volna a táblázatok mellett az oszlop- és kördiagramok, valamint a reformátusok területi elhelyezkedésének és a főváros református iskoláinak térképes megjelenítése.

Rébay Magdolna könyve mindenképpen hiánypótló mű, hiszen kevés ilyen bőséges – elsődleges – forrásra alapozott írás született a református oktatás XIX–XX. századi történetének témájában.

Kunszentmiklós és Petőfi

Kiss Gy. Csaba

Petőfi mindig aktuális. Akkor is, ha valaki úgy gondolja, hogy nem. Mindig időszerű, hiszen nem csupán a magyar történelemhez és irodalomhoz tartozik: úgy is mondhatjuk, nemzeti jelképeink egyikévé emelkedik ki belőlük. Idehaza és a nagyvilágban a magyarság egyik ikonja. Akiről megismernek bennünket. Ezért sem könnyű vele bánni, és azért sem, mert mintha még utóéletében is kísértene makacs természete. Nehezen gyömszölhető skatulyákba az alakja. Jól gondolja meg, ha valaki könnyelműen akar bánni emlékével. A totális diktatúra lobogójára tűzni gondolta, azonban nemsokára a zsarnokságot megdöntő forradalom zászlaján szemléltette a költő képét. Volt kulturális miniszter, aki 1997-ben le akarta venni nevét az ország irodalmi múzeumáról, később azután más politikai hangoltságú közegből hallottam a magyar korlátoltság hasonló természetű megnyilvánulását: nem volna jó üzenet manapság a neve, hiszen ismét ama lobogót idézné a legsötétebb 50-es évekből.

Csinján kell tehát bánni Petőfivel, ahogy Balogh Mihály tette *A költő és a város* című könyvében¹⁰⁷. Alapos forráskutatással, tárgyyszerűen mutatja be Kunszentmiklós és költőnk kapcsolatának rétegeit. Rétegeit, mert több szintje is van ezeknek a kapcsolatoknak, hiszen a rendkívül gazdag Petőfi-földrajzban (gondoljuk végig, hány sarkában járt rövid életében az országnak, Pozsonytól a Székelyföldre és Debrecenig) olyan hely ez a város, amely tüzetes

¹⁰⁶ Ravasz László a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1921–1948).

¹⁰⁷ Balogh Mihály: *A költő és a város*. Kunszentmiklós: Kunszentmiklós Város Önkormányzata, Bakér Mente Egyesület, 2012. ISBN 978-963-08-4035-4.

elemzést érdemel. Részint azért, mert szülőföldjének világáról van szó, arról a Kiskunságról, amelynek meghatározó jelentősége volt azonosságtudatának formálódásában. Részint pedig azért, mert ehhez a helyhez (is) fűződik emlékezetes 1848-as választási kudarca, életének egy sorsfordító eseménye. Petőfi Kunszentmiklósáról írni nem egyszerű feladat, bonyolultan összetett munkára volt elvégzéséhez szükség. Mert helytörténeti, irodalomtörténeti és kultusz történeti kutatáshoz kellett nekilátni, ismervén természetesen a gazdag, évről évre gyarapodó Petőfi-szakirodalmat. Balogh Mihály eleget tett mindezeknek a követelményeknek, sikerült a sokféle szétfutó szálatat kézben tartania, újabb levéltári és könyvtári bűvárlatokkal megvilágítani nem egy mindmáig homályban maradt nem egy érdekes részletet. Új adatait, következtetéseit nem mellőzhetik ezután sem a történészek, sem az irodalomtörténészek. A kiindulópont magától értetődően a Kiskunság és benne Kunszentmiklós. Az a Kiskunság, amely költőnk születése idejében, gyermekkorában nem elsősorban földrajzi táj a Duna és a Tisza között, ahogy ma iskolában tanuljuk, hanem egy meghatározott közigazgatási, sajátos jogállással bíró terület. A Petőfi család történetéhez szorosan hozzátartozik, hogy édesapja, Petrovits István birtokvásárlásával megszerezte az úgynevezett *redemptus* jogot Szabadszálláson. 1823-ban, a költő születésének idején a szülei kiskunsági illetőségűek voltak. A család tehát nem a jobbágyok, hanem a szabadok rétegéhez tartozott. Az iskolás Petőfi ebben a tudatban nőtt föl, s ennek fontos szerepe volt identitásának alakulásában. Balogh Mihály földolgozása alapján érzékletes képet kapunk a Jászkun Kerület és a mezővárosi státusba emelkedett Kunszentmiklós közjogi helyzetéről, társadalmáról, életmódjáról. Új adalékokat kapunk a mézárszékbérlő és bátyját utánozni próbáló költő „István öcsém” portréjához. Ha a dráma logikájával óhajtánánk megközelíteni a *városról* és a *költőről* szóló könyvet, csúcspontjának azt a két egymással egybefordított *színt* tekinthetjük, amelyben Petőfi 1845. júliusi kunszentmiklói fölmagasztalását, illetőleg az 1848-as választási vesszőfutasát mutatja be. Amikor felvidéki – diadalút számba menő – utazásáról visszatér szülőföldjére, Szentmiklóson az ellenzéki hangoltságú ifjúság szintén díszlakomával várja a költőt, hazaindulása előtt veti papírra a városnak és barátainak szentelt méltató szavait a *Búcsú Kunszentmiklóstól* című versben. A fényes tükörrel szemben a választási történeté fekete, hiszen teljes kudarccal végződik, mint tudjuk, majdhogynem menekülnie kell a Kiskunságból. Ha a méltatlan eljárás miatt nem is annyira Kunszentmiklós, mint inkább Szabadszállás korabeli vezetőit illeti bíráló, érdemes követni könyvünk szerzőjének minden részletre kiterjedő okfejtését, az irodalomtörténeti szakirodalom egyszerűsítő vagy félrevívó magyarázatainak helyreigazítását. És ezzel semmit nem csorbul Petőfi nagysága, csupán világossá válnak a helyi politika adottságaiból következő mechanizmusok, továbbá, hogy az országos forradalom egyik meghatározó személyisége nem számolt a helyi viszonyokkal. Úgy gondolom, elfogadhatjuk szerzőnk végső következtetését, hogy „... *Petőfi itteni bukásának nem annyira a ténye szégyellnivaló, hanem inkább a módja.*” (Balogh 2012.p.103.) A kötet következő fejezeteiben a helyi Petőfi-kultusz történetéről, az emlékhelyekről kapunk értékes tájékoztatást. Arról a tanulságos folyamatról, amelynek végeredményeként – főként a költő halálának ötvenedik évétől – Kunszentmiklós is a nemzeti jelképnek kijáró tisztelettel emlékezik meg a költőről. Emlékhelyek, megmaradt és eltűnt relikviák történetét ismerhetjük meg a kötetből. És bemutatja Balogh Mihály azt a gyűjteményt is, amely újabban különösen érdekes *Petőfi-émlékezhellyé* teszi Kunszentmiklóst, Székely Gábor magánmúzeumát. Ez egy több mint két évtizedes gyűjtői igyekezet szorgalmából és áldozatkészségéből született gyűjtemény, a Petőfi-kultusz páratlan kincsesára. Ékesszólóan bizonyítja ez a különféle relikviákat, dokumentumokat, kiadványokat, értékes festményeket és hazafias giccseket is tartalmazó gyűjtemény, hogy Petőfi valóban nemcsak irodalmunk klasszikusa, március 15-e főszereplője, a hazáért életét adó hős, hanem épp mindebből következően is: a magyar nemzet egyik meghatározó jelképe.

Ha ma már annak a Bakérnak a vizéből nem sok látszik is, amely mellett a költő meglátta ama juhászt a számaron, Balogh Mihály könyvével Kunszentmiklós méltó módon állít emléket a költő és a város kapcsolatának.

A megújult Köznevelés megjelenése alkalmából

A pedagógiai folyóirat-irodalom reformkori próbálkozásai után Eötvös József ezen a téren is új helyzetet teremtett. A népoktatási törvénnyel párhuzamosan egységes pedagógiai társadalmat kívánt megteremteni, és ehhez fontosnak érezte egy központi szándékot tükröző, „hivatalos” folyóiratot megjelentetni. Szándéka, törekvése egyértelmű volt: eljutni minden tanítóhoz. Ma már kevesen tudjuk – pedig még politikai szempontból is jelentős –, hogy a *Néptanítók Lapja* a soknemzetiségű Magyarország, a sok nyelvet beszélő tanítók számára hét nyelven jelent meg.

Mindezek bemutatása hosszú tanulmányt igényelne, e helyen mi csak az *Új Köznevelés* kapcsán örömmel és érdeklődéssel szeretnénk rögzíteni, hogy az ország oktatáspolitikájának megértéséhez, elfogadásához alapvetően szükséges egy „hivatalos” folyóirat kiadása.

A „hivatalos” kifejezés talán sokak számára ellenszenves lehet, de mégis megfogalmazzuk, hogy egy minisztérium által kiadott folyóiratnak tükröznie kell a – félreértés nélküli és pontatlan információktól független – központi szándékokat. Mindezzel együtt természetesen lehetőséget kell adni kritikára, ellenvéleményre, vitára is. (Valamikor a minisztérium által kiadott Néptanítók Lapját közel száz pedagógiai folyóirat kísérte figyelemmel.) Tudjuk, hogy mindezt nem könnyű egy

folyóiraton belül realizálni.

De voltak elődök, így például Benedek Elek, a Néptanítók Lapjának egykori szerkesztője, aki kinevezésekor világosan megfogalmazta a célt, amikor ezt írta: „Az én hivatásom ez, hogy a Néptanítók Lapjában szövetkezvén a jók legjobbjával, a nagy nemzeti feladatok szolgáltatására szellemi táplálékot nyújtsanak a magyar a tanítósnak.”

Az Új Köznevelésnek a többség által elfogadott oktatáspolitiká számára kell szellemi táplálékot nyújtania, s egyben tág teret nyitni a vitára, eltérő vélemények közlésére.

A fentiek alapján örömmel, érdeklődéssel figyelünk a Könyv és Nevelésnél lényegesen jelentősebb és nagyobb példányszámban megjelenő „nagy testvérre”, s ígérjük, hogy minden olyan kérdésben, mely folyóiratunk tematikáját érinti, törekszünk a megerősítésre, de ha kell a vitára is. Örülünk a lap megjelenésének, s bízunk a szellemi együttműködésben.

J.L.

